

**CIHM
Microfiche
Series
(Monographs)**

**ICMH
Collection de
microfiches
(monographies)**

Canadian Institute for Historical Microreproductions / Institut canadien de microreproductions historiques

© 1996

Technical and Bibliographic Notes / Notes technique et bibliographiques

The Institute has attempted to obtain the best original copy available for filming. Features of this copy which may be bibliographically unique, which may alter any of the images in the reproduction, or which may significantly change the usual method of filming are checked below.

- Coloured covers /
Couverture de couleur
- Covers damaged /
Couverture endommagée
- Covers restored and/or laminated /
Couverture restaurée et/ou pelliculée
- Cover title missing / Le titre de couverture manque
- Coloured maps / Cartes géographiques en couleur
- Coloured ink (i.e. other than blue or black) /
Encre de couleur (i.e. autre que bleue ou noire)
- Coloured plates and/or illustrations /
Planches et/ou illustrations en couleur
- Bound with other material /
Relié avec d'autres documents
- Only edition available /
Seule édition disponible
- Tight binding may cause shadows or distortion
along interior margin / La reliure serrée peut
causer de l'ombre ou de la distorsion le long de
la marge intérieure.
- Blank leaves added during restorations may appear
within the text. Whenever possible, these have
been omitted from filming / Il se peut que certaines
pages blanches ajoutées lors d'une restauration
apparaissent dans le texte, mais, lorsque cela était
possible, ces pages n'ont pas été filmées.

- Additional comments / **Text in Ukrainian.**
Commentaires supplémentaires:

L'Institut a microfilmé le meilleur exemplaire qu'il lui a été possible de se procurer. Les détails de cet exemplaire qui sont peut-être uniques du point de vue bibliographique, qui peuvent modifier une image reproduite, ou qui peuvent exiger une modifications dans la méthode normale de filmage sont indiqués ci-dessous.

- Coloured pages / Pages de couleur
- Pages damaged / Pages endommagées
- Pages restored and/or laminated /
Pages restaurées et/ou pelliculées
- Pages discoloured, stained or foxed /
Pages décolorées, tachetées ou piquées
- Pages detached / Pages détachées
- Showthrough / Transparence
- Quality of print varies /
Qualité inégale de l'impression
- Includes supplementary material /
Comprend du matériel supplémentaire
- Pages wholly or partially obscured by errata
slips, tissues, etc., have been refilmed to
ensure the best possible image / Les pages
totalement ou partiellement obscurcies par un
feuilleton d'errata, une pelure, etc., ont été filmées
à nouveau de façon à obtenir la meilleure
image possible.
- Opposing pages with varying colouration or
discolourations are filmed twice to ensure the
best possible image / Les pages s'opposant
ayant des colorations variables ou des décolorations
sont filmées deux fois afin d'obtenir la
meilleure image possible.

This item is filmed at the reduction ratio checked below/
Ce document est filmé au taux de réduction indiqué ci-dessous.

10X	14X	18X	22X	26X	30X														
12X	16X	20X	24X	28X	32X														

The copy filmed here has been reproduced thanks to the generosity of:

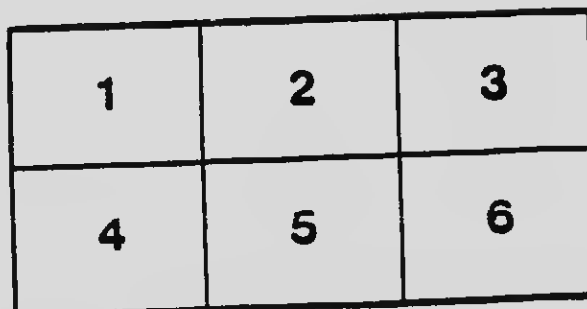
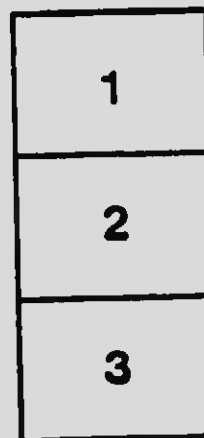
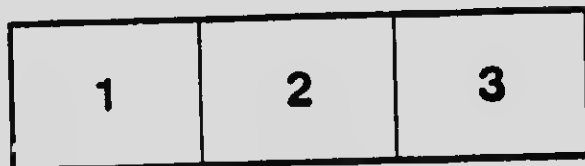
National Library of Canada

The images appearing here are the best quality possible considering the condition and legibility of the original copy and in keeping with the filming contract specifications.

Original copies in printed paper covers are filmed beginning with the front cover and ending on the last page with a printed or illustrated impression, or the back cover when appropriate. All other original copies are filmed beginning on the first page with a printed or illustrated impression, and ending on the last page with a printed or illustrated impression.

The last recorded frame on each microfiche shell contains the symbol \rightarrow (meaning "CONTINUED"), or the symbol ∇ (meaning "END"), whichever applies.

Maps, plates, charts, etc., may be filmed at different reduction ratios. Those too large to be entirely included in one exposure are filmed beginning in the upper left hand corner, left to right and top to bottom, as many frames as required. The following diagrams illustrate the method:

L'exemplaire filmé fut reproduit grâce à la générosité de:

Bibliothèque nationale du Canada

Les images suivantes ont été reproduites avec le plus grand soin, compte tenu de la condition et de la netteté de l'exemplaire filmé, et en conformité avec les conditions du contrat de filmage.

Les exemplaires originaux dont la couverture en papier est imprimée sont filmés en commençant par le premier plat et en terminant soit par la dernière page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration, soit par le second plat, selon le cas. Tous les autres exemplaires originaux sont filmés en commençant par la première page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration et en terminant par la dernière page qui comporte une telle empreinte.

Un des symboles suivants apparaîtra sur la dernière image de chaque microfiche, selon le cas: le symbole \rightarrow signifie "A SUIVRE", le symbole ∇ signifie "FIN".

Les cartes, planches, tableaux, etc., peuvent être filmés à des taux de réduction différents. Lorsque le document est trop grand pour être reproduit en un seul cliché, il est filmé à partir de l'angle supérieur gauche, de gauche à droite, et de haut en bas, en prenant le nombre d'images nécessaire. Les diagrammes suivants illustrent la méthode.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

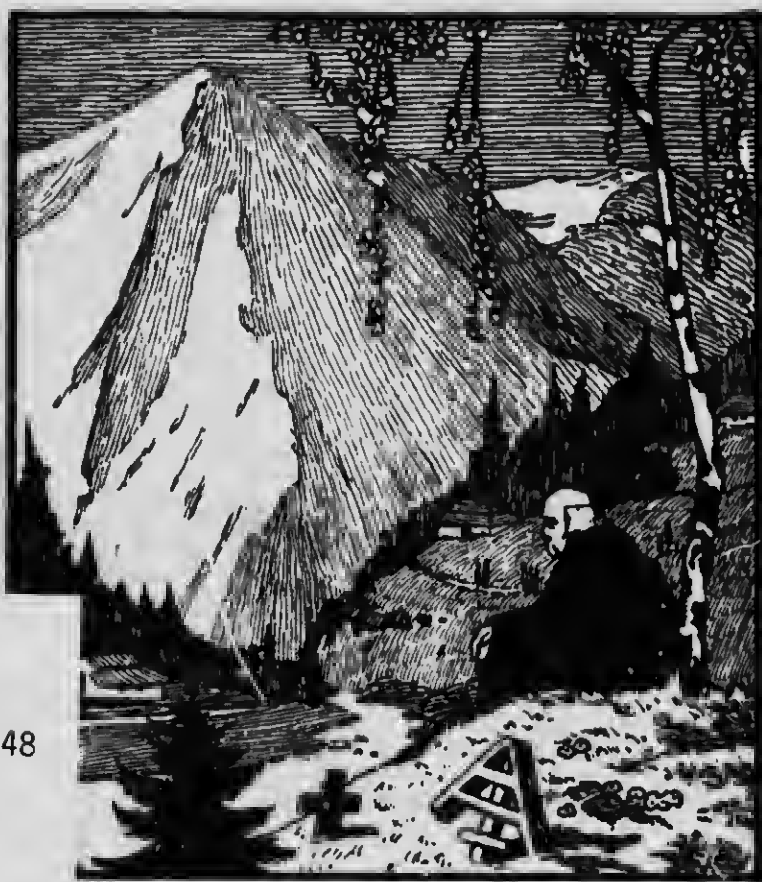
(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482-0300 - Phone
(716) 288-5989 - Fax

АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ

PG 3948
K77
R8

РУБАЮТЬ ЛІС

АНТІН КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ

РУБАЮТЬ ЛІС

Повість

НИКРДУР

Київ-Ляйпціг

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ.

КОЛОМІЯ
Галицька Накладня.

WENNIPEG MAN.
Ukrainian Publischeng.

Printed in Germany

OG 3947

1000

100

ВИСОКОПОВАЖЛИМ
МАРІІ І ОЛЕКСІЄВИ
ВОЛЯНСЬКИМ
з КРИВОРІВНІ

На спомин 1914 р.

Автор.

Перша частина.

I.

— Ійга!... Дідови буде й того.

Юра кинув із руки сокиру на невеличкий стропок ріща в дроворубі і став випростовувати плечі. У крижах хруснуло. Він викривив лице і застогнав із болю, ще раз пробує розправити кості — не йде.

— А побла бн тебе божа сила, як мені жили позсотувало! Вже собі й сучя на ватерку не врубаю.

Ще раз попробував і знов причик та застогнав:

— Ой...

Насилу таки випростував ся. Але дивлячи ся на свою працю не проявляв удоволення:

— Ади! Що цюкаю і анї передо мною, анї за мною.

Юра пустив зір з тугою перед себе.

Сонце наближаєть ся ід кичері. Ще освічує верхи гір, але долина ріки вже потопає у сутінях. Надходить темнява. Зза сонця підсуваєть ся великий чорний вал. Юра дивить ся па ті бовдурі-хмари й думає: Завтра має відаї бути велика година.

Щого зір покотив ся доліщами. У темняві вечера визначали ся сильно зелені свіжі царинки, вкриті, мов килимом, травичкою, від чорної трохи не сніявої зелені кострубатого ліса. Здовж ріки обочи ґрунів були вистелені царинками, до яких попрлинали тут то там далеко одна від одної людські хатчини. А поміж ті царинки якби порозмітував то гаджуджку, то невеличкий гурток їх, малий лісок, то зруб, із якого поміж нїї прозирали величезні камінюки. Там знов грегїт, каміниста царинка, що сїна на нїй не вробнш, бо, ади, косу збавни від першого маху, хїба що маржину паси.

А просто Юриної хати на тім боці ріки стремить у хмарн висока кичера вкрита трохи не від ріки аж до верха старим смерековим лісом. То якби темні кучері накинув на ґрунь, щоби приковували до себе людське око своєю красою, щоби на тлі ясної зеленї царинок та пестрого килима їх цвітїв, ті темні кучері смерекового ліса повагою і сумом спливали на цїле село.

А царини під кичерою грали ся всілякими барвами — від найбілїшої білої, білїшої нїж сама зима, до найтемнїшої темної, трохи не чорної як глуха ніч: тисячами тїннїх красок: білої, своєї, жовтої, червеної, синьої, голубої, хто їх там перечеє, ті пестрі краски цвітїв на веселих ссиянїх царинах.

Як під вечір темнява повяже вершки гаджуг і вони поспливають ся в одню велике море темної глуші, від кичери віс поважним мовчазним подихом. Там зачинаєть ся инше житє. Оживають великі

лісові сили й храмують свій таємний храм. Заховані перед слабосилим людським оком, невидні для нікого. А горе тому, хто поважився б підглядати їх ігри — такому вже не ходити по білому світу. Часами лише око спізненого маандрівника, що у темну ніч квапить далекими ґрунями ід хаті, опинить ся на тій чорній кичері, приманене блудним огником, що продереть ся із лісової глуші, від блідої ватри, докола якої грають ся в темряві лісові сили. І як привабить до себе той огник, так вмить щезне і даремно диви ся та визирай його. Вже вдруге не побачиш. А деколи такі дивні гомони звідти вилітають, що блідий страх находить на того, хто чув їх. Трохи не мипеть ся із ляку та остраху. А ще як стапуть вити несвоїми голосами скрізь по селу собаки на припоні!...

Юра добре розумів мову того ліса. Він знав вагу тій силі, що жила в ньому, пераз на своїому довгому віку він знайомив ся із нею. Знав, як її шанувати — от і дожив великих літ, не збавила вона його, ніколи навіть не збиткувала.

Його зір полетів тепер горіщами. Там уже одна за одною самі лісові глуші, там кичері вкриті від долу до верха густо гаджугами, яких ще не потпнав топір людини. А поміж ними лісові поточни, дикі непроходимі.

Там десь лежить той бутин, що то захопив душу Юри від кількох тижнів. Хотів уже йти оглядати, але якось не чує в собі сили, щоб пусто-дурно йти. Уже як стане до роботи, як уже будуть рубати ліс, а, тоді і він піде — один із перших!

Сонце закотило ся вже за кичеру. І той чорний вал, що показав ся ізза нього, вплив на небо. Його долішні краї почали мінити ся всіми красками дуги. Рожеві, сині, жовті... Що хвиля перепливали одні в одні. А там насеред неба жовтіли, як щире злото, купками хмарки. Як білі руна овець у яспому соняшньому світлі, що обзирало ся зза кичери на сей світ.

— Гарзд, що люди упорають ся з сіном за веремя.

Куди не кияув очима, всюди на царинках уви-хают ся як муравлі дрібні постаті мужчин, челяди, одні збивають сіно в вали, одні кінчать кидати в кояички, там зносять копичі ід острові і закладають оденок. Як хлібчики-кокуцики на гробах на Дмитра так виглядають копички сіна на царинках довкруги острови.

На царинці, що простягала ся перед хатою Юри, кінчать уже кидати сіно. На верху стога стоїть невістка і завершує оденок. Хлопчища за-грібають отаву, що встелила ся широкою стежкою від островяниць до оденка і подають її Анничці. Визбирають по господарськи.

Юра пошкандибав до них. Узяв грабельки та почав обчімхувати оденок. Без його помочи ніколи не було. Сіно найважнійша робота у господарстві. Чоловік, як не має що в рот взяти, перемліє із голоду і якось Бог дасть витримати. А маржинка не може карати ся. Якби не стало сінця, корови молоко стратилиб, а потім і селі моглиб погинути. А за маржинку найбільша кара в Господонька святого. Та й як сіно не буде здорове, за-

пашпе, як скине ся його в годину і воно стане пріти, то божа маржинка що возьме в зуби, то так перевертає язиком, так пиняво жвьякає, як би своє тіло їло, аж гірко дивити ся. Юра за весь свій вік коли про що дбав, то найдужче, щоби зробити сіно в добрий час. Без його помочи ніколи не було. Але сьогодні не чув себе на силах, щоби міг кидати сіно. Лишив роботу молодшим. А так не втерпів, щоби не викінчувати самому.

— Нічого вкутане сінце, — промовив обійшовши оденок і обкинувши його оком знавця. — Рівно, просто. А ще дав Бог веремє.

Взяв жменю сіна і втягнув у груди його пахощі:

— Таке пахуче аж любо. Таке сіно перетривало і три зими і маржинка ме їсти якби сьогоднішне.

— Аби до Різдва стало, а що вже на три зими! — промовила з жалем незістка.

— Бог поможє, буде колісь і в нас сіно на сіно, а поки — най буде, як Бог дає. Треба приймати, що його ласка небесна.

З одного боку щось йому видав ся оденок більше пукатий. Відступив на кілька кроків та почав приглядати ся йому.

— Ось тут, Николайку, добре було би зібрати.

Хлопчища і собі відходять подальше і приглядають ся.

— Ая, треба зібрати, — порішив один.

— Зберім, чого будемо дурно стояти, — додав другий.

А Юра вже запустив свої граблі у сіно і став

обтісувати. За хвилю вирівнав із свого боку оденок. Зібрав обтімхане сіно на вили і замахнув ним д'горі.

— А держи-ко, Ніцколайку, держи! Ов, біда моя! Пора вже, щоби дід вступив ся иншим з дороги. Нема вже з мене ні роботи, ні помочи. Нема путері.

Хлопці піддержали отаву, Анниця вхопла її, обмотала докруги острови, завершила. Ніколай приставив вили до оденка. По них зсунула ся Анниця на землю.

Тепер усі ще раз стали придивляти ся своїй праці то звідси, то звідти. Нічого собі. Були дуже вдоволені. Їх лица ясніли щастем.

Юра почав кінчити обряд. Ставав із усіх боків, хрестив ся до оденка і молився йому. Сей стіжок виростав в очех цілої рідні до великої сили. На нього вся їх надія. Він прогледує коровчину, яка ще лишила ся їм при хаті, він прогледує цілу родину тою ложкою молока та гусянки. Йому поклонити ся треба, а ще й подякувати щиро Господенькови святенькому, що дав таке веремє. Годне сіно скинули!

— А тепер, Ніколайку, збери островяницї, та поскладайте онде під групу. Не можна так лишати на царинці, вітер звиваєть ся.

— Чому не можиз, дїду?...

— Ге!... — поспитав Юра зпаливши мутні свої старечі очи у внука, немов не міг вийти з подиву, як таке та не знати.

— Чому не можна лишати островяниць на вітер? — питаєть ся уперто Ніколай.

— А ти ж не чув ще? Га?!

— Та чув. Але ще хочу чути?

Коло діда зібрала ся вся дівтора. Він не раз уже їм оповідав про вітер, але дітям ніколи не було за багато. Та й Юра не дав себе довго просити. Хлопчиків треба поучити, щоб і вони тамли, що знали старі люди, щоби як і стариня сокотили ся і добре жили, щасливо, спокійно.

— То як кидають люди сїно тай лишуть на царинках островяницї, або як збирають з островий снопи свої, а острови лишають у землі, то за то велико карають ся. Знавш?... На ті острови налетить вітер, дуже лютый, острый, аж гори зодригають ся. І він на тих островах пове собі руки, ребра, лице і летить уже далї кровавий, побитый. Бачиш, як остре суче стирчить по боках островяниць? Як гаки, як гострі цвяхи. На них то він собі геть подере тіло. А потім дуже карає тих людий. Як навинуть ся йому під руки, то може вхопити і забрати з собою у безвісти, або бодай веречи у бердо і там велико назбиткувати на каміню.

— А ті його рани криваві?

— Дуже криваві. Він носить їх на собі до вечера. А вже як над вечір прилетить ід своїй мамі, ще сидить далеко у пущі, у далекім краю в хатчині, то його мама мастить йому руки, ребра, голову, де лише є яка рана і за ніч вигоює їх.

Діти слухають пригаївши дух у собі. Їх очі блукають по верхах гір, по дебрах, куди не раз носили їх ноги і нагадують собі, чи не бачили коли тої вітрової хатчини. Якийсь острах обхоп-

лює їх, якась таємна грізна велич природи віє до них із тих попурих верхів гір.

Розглядають ся на всі боки, наслухують...

Нарешті мовчанку перебиває середущий, найцікавіший звук:

— А можна зайти ід тій хаті?

Дідо дивить ся на нього, не розуміючи питання. Він також думками у нишому світі. У тому світі лісового царства: духів, лісовиків, русалок, мавок, у якому пережив, блукаючи лісами, увесь свій вік. Так захопили його спомини, що довго не міг отямити ся. Врешті, вертаючи старечою думкою до свого оточення, якби нагадав собі щось:

— Ге? Що кажеш?...

— Чи можна туди зайти? Ід тій хаті?

Дідо усміхаєть ся радіий, що дїтвора така уважлива на його слова. Він мовить помалу, навчаючи, розважно:

— Можна, але та баба, вітрова мама, не прийме в хату на ніч. Хоч проси, хоч моли — не прийме. Бо якби кого приймила, а вітер замуч прісну душу в хаті, то він би і того і зведе мамі кости порозметав почерез ту прісну душу. Він дуже лютий, як влетить у хату. Нещасте, якби йому хто упав ся в руки, поки він не успокоїть ся.

Хлопчища наслухують з острахом, як від ріки зникаєть ся вітерець; вони вже чим дужче біжать, виймають островяниці.

Юра радїє. Він дуже любить кінчити працю по божому, по старовітськи. Коли вже острова-

ниці лежали в стропу на царинці, він іще раз поклонився стогови. За ним усі поклонилися і пішли ід хаті.

Останній ішов Юра. Уже від хати повернув голову в напрямі царинки і ще раз поглянув на сіно. Високий пухкатиї оденок а коло нього другий, такий самий, оба пожовкли від сонця і від дощу стіжки сьогорічного сіна. До них пристав сьогодня третій — отави. Такий свіжий, такий зелений. Але Юра проглянув і ті пожовкли до самої середини. Як у зимі відгорне горішній пласт, яке свіже, зелене, якби сьогодня кидане сіно найде він у оденку. Ще зеленіше здасться, ніж було, коли кидали його... Що тепер привяло — в оденку відійде, оживить ся. Посеред лютої зими повіє від нього запах соняшньої літньої днини.

Щож... коли то отсе вже все, що придбали за літо, — подумав журливо. — У людей сіно на сіно. Одно не переведеться, а друге вже приходить. А у них не став піколп. Ледви дотягнуть до нової трави. Під кінець то маржинка таки добре голодує. А ще ледви прокльовувать ся травичка із під снігу, як коровиця уже скубе її.

Отся царинка, тай сих кілька грядок коло хати — отсе все, що Юра лишає дітям і внукам.

Гірко йому таку невідрадную думку думати, а ще більш гірко, коли згадає, що й сей пматов землі та обдовжений.

Але дасть Бог, він ще обтрясе його від тої погані, від тих миршавих довгів, — подумав повен надії на кращі часи.

Юра підійшов до своєї вязки ріща. Уже зги-

нав ся над нею, коли навинув ся йому під руки малій внук; він задержав його словами:

— А внеси-ко, Андрійку, Бог би тебе укрив, дідови дровець у хатчину, внеси-ко, Андрійку, внеси, пай дід накладе собі ватерку!

Зловив його за головку і поцілував.

Андрійко зібрав ріще і поніс його у хатчину. А Юра пошкандибав за ним. Увійшов у загороду і став своїм господарським оком обзирати все, що там було. Хата Юри Василюка була мов твердنيا. Стояла на убочи гори подовж до полудня. Сюди до сонця були звернені два маленькі віконця і невеличкі двері. Та вид із них був запертий. Бо з цілої передньої сторони були прибудовані шипчини і піддаше і замикали перед хатою невеличкий чотирокутник, виложений камінними плитами. З'хід до загороди був із двох боків: зі сходу сонця вів із царинки, а на противному боці виходив на друге подвір'є, на якому колись стояли в колешні у зимову пору корови, ба й конна. Тепер ледви одна коровчина тут крутила ся і молода теличка. В загороді перед хатою під вікнами стояла жердка, на ній засіли вже на ніч кури. Юра перечислив їх, позаглядав у всі кути, чи не притаїв ся де лис; — він драбуга не дивить ся, що ще люди крутять ся, такий сміливий, що витрикне у білу днину, поцупить курку і скрутить її головку.

Нема бісового сина.

Юра заспокоїв ся.

Припер входові двері і пішов у свою хатчину.

Була се колись у добрі часи комора. Тут перешовувалось лудине, тут і харчі на харчі зенпались.

Тепер такі тісні роки пали, що й одержини не придбавши нової і марфи нема ніякої. Муки як вишесеш, то стільки, що заварити кулешу, а як що й лишити ся, то держать у хаті.

Комора стояла пуста.

Але в хаті, де колись так вигідно жило ся Юрі з Катериною за молодших років, ставало чим раз тісно. То діти підросли, то посипали ся внуки, кожде своє право має, а чим воно молодше, тим дужче, тим більше собі місця забере, тим більшого добуває собі права розпускати свій голос, розводити свої крики. І прийшло ся старому дїдові дуже тісно. Його голова важка від гірких старечих дум, перед очима йому пересуваєть ся раз у раз картина цілого його життя, треба передумати, розібрати, уложити собі в голову все, що було й що ще жде його, привести до ладу всі життєві порахунки — а тут ті безупинні крики, ті вівкання, плачі — доводило ся з хати утікати.

Тоді стала йому у пригоді комірчина. Випорядив її, вибілів, поклав грубку, невеличку піч, щоб ватру можна розікласти, зробив собі два ослони — на одному звичайно обїдав, другий застелений подертим ліжником був його леговищем. Вибив у стіні невеличке віконце і таким способом комірчину переробив у хатчину для себе. Тут був уже сам, тут ніхто не колотив його спокою.

Юра увійшов у хатчину та став класти ватру. Сухе суче спалахнуло огнем і на хаті прояснило ся. Юра станув перед ватрою, гукотїла весело, зстромив свої очі в полу чь, став грїти ся. Небаром ціла хатчина закурилася димом. Очи

Юри зайшли сльозою. Він раз у раз клінає по-віками, але очий не відвертає від ватри. Його тїшить приємне тепло, що розходить ся по хатчинї. От ще троха і суче перегорить — персгри-вуть його великі огняні язики. Юра тоді заткає каглу і ляже в теплі відпочивати.

До хати Юри наближаєть ся якась постать. Іде під верх дужим кроком, уся похилена, оперта на палицю. Різнули сїншиї двері і почув ся у хаті голос.

— Як днували?

Мовчанка. Дїти, що гомонїли по хаті — втихли.

— Є тут хто?

Дїти попричаювали ся.

В хаті попри дїтий не було нікого. Нарав один хлопчина обзиваєть ся.

— Нєня пішли до корови.

— То нєма нікого в хатї?

— Нєма.

— А дїдо де?

— В хатчинї.

Висока постать схилила ся знов у дверех і виїшла до сїний. Прєйшла подвірє і відчинила двері до хатчини.

— Як дужі, Юро?

— Мирно, доки Бог млусь, як ви? — промовив Юра, обертаючи ся від ватри до гостя. Він не міг привикнути до притемненого світла, яке в порівнанні з жаром ватри залягало комнату. На-

ревіті, кліпнувши кільканадцять разів і протервши очи, пізнав гостя. Він догадував ся по голосі, хто се прийшов, але волів був не вгадувати.

— В гаразді. Що дієте Юро? — промовив гість, роззираючи ся по хаті.

— А се ви Іванчику! Як дували? Що вас пригнало до мене в верх? Яка добра звіточка! Сідайте, будьте вибачні, що вас у своїй мізерній хатчині приймаю.

Іван Руснак сів на осліп та став пабивати дюльку.

— А вас, Юро, чи не болять очи?

— Вже щось тиждень мені дошкулюють. Не можу дивити ся. А от розіклав ватру, та закурила хата і дим ще більш гризо очи.

— Ще до зими далеко, а ви вже кладете ватру?

— Старому треба нагріти кости, а то не нагріє хатчини, то в ночі вилазить із тебе вся студінь, що кости набрали ся замолоду в ріці при плавачці.

Розмова перейшла на інше.

Маржина подешевіла. Не знати чому? Люди вробили сіна багато, в чим годувати, а маржина не платить.

Юрі се байдуже.

Нехай ті журять ся, що мають що збувати. У нього одна коровиця таї ще телиця. Перезимувать перезимує, а продавати нема що. Він уже давно забув, що значить продавати. Жіне лише тим, що вродить, таї що сини зароблять. Одна коровиця їм лишила ся, а отсе тэле то так впросив, щоби не збували від хати.

По хвилі:

— Про мене найби й таніла маржина, щоби я лпше мав із чим іти в ярмарок. От і вам я, Іванчику, щось завинив, уже пора би віддати.

— Та я, бачиш, Юро, таки прийшов правити у тебе свій довг. Годі вже довше ждати.

— Бога бійте ся, Іванчику, змилуйте ся надо х іою. Погодїть. Виж записали ся на моїй царниці своїми грїшми. Не пропадуть же вам. Погодїть. Я й сам рад би збути ся болячки. Колпж бо не витїкас.

— Нема що! Треба буде тебе, Юро, забрати. Довг раз у раз росте, а ти не платиш. І в гаддї не маєш, що треба віддавати.

— Йой, що там того довгу. Позичив смп раз дваїцять банок, як смп віддавав доньку, а потім знов дваїцять левів призбирало ся за зиму, а то-рік десятку, тай увесь мїї довг. А ви записали ся на царниці з цілою соткою. Та хибаж я маю платити цілу сотку? Бійте ся Бога, Іване! А деж то на мої руки віддати вам стількі гроші, тай де то на мої роки!

— Чекай Юро. То правда, що тп позичив пятьдесят левів. Але я мусїв бухтувати ся, платив стемплї, а від довгу паросли проценти. Тай я записав ся вже зі соткою. А тепер ти ще більше менї винен. Від тої сотки паросли за рік знов проценти, а Гершковн ти був винен півтора десяткн і він переписав на мене ті гроші. Я сплатив йому за тебе твій довг і процент від довгу. Тепер ти винен менї вже не сотку, але сто із половиною.

Юра сидів прибитий і мовчав. Він знав, що позичив у Івана п'ятьдесят банок, знав, що в Гершка позичив п'ятнадцять банок. Разом мав шістьдесят п'ять банок довгу. А тепер не за великий час має платити півтора сотки. І замість рахувати ся з Іваном, як то паросли йому ті довги (він навіть не міг дочислити ся, скільки то йому прирахували Іван і Гершко), він почав думати на що то пішли ті гроші.

П'ять років буде в мясниці, як віддавав доньку. Що встарав гроший, то встарав, а таки треба було зазичити ся. У когож би? Аджеж найкраще в Івана Руснака! Він богатир з діда прадіда, на гроших сидить, людям гроші роззичує. Юра ще не був ніколи в такій потребі, щоб зичити аж стільки гроший. Було не стапе на муку, возьме муки, прийдець ся платити — жид в одно щось припише і ніяк із ним не розчислиши ся. Таке покрутить, що заплатиш у двоє. От тому то, як прийшло ся зичити дві десятки, він подумав собі: „Піду до своєї віри“. І пішов до Івана.

Іван гроші позичив, Юра віддав доньку, — одна губа вступила ся, але й робітниці не стало в хаті. А за те у сина прибувала в хаті одна губа за одною і ще одна і ще одна — пятеро впусків привела невістка. І все то жив і все їсти хоче. А ні одно не заробить на себе. А тут ще й Юра сам устав у роботі — пі до чого не годить ся. А як позаторік дощі збили городину, як буришка стала пріти, як не було що їсти в зимі, Юра знов до Івана: „Позичте, Іванчику, братчику солоденький, позичте ще баночку, позичте ще дві“... І

так за зиму призбирало ся знов дваццять банок. Гірка то зима була, добре, що минула. Що холодно, а що вже голодно, а прийдеш було до Івана, то волів би сто разів іти до Гершка. Лише що Гершко не хотів тоді нічого дати, а Іван казав: „Не дам... не маю... не заплатиш... пропаде моя праця за тими голодняками, пустите мене з торбами“, — але таки давав і можна було знов тиждень перетрутити...

А як уже ту останню десятку зичив, бодай і не згадувати. Випис був жидови в Косові дві банці. Щось його той жид позивав чи що, він на терміни не старав — не було чим заплатити, не було чого й тягати ся по судах. А тут нараз прийшла ліцитація на весь ґрунтсець і на хату. І мусів заплатити цілих дваццять п'ять банок. Позичив у Гершка півтора десятки, а десятку в Івана. Щастє, що позичили — Бог би їм життя продовжив! а як би було не дістав — вигонив би жид із хати за марних дві банці. І за що він тих дві банці був завинив у Косові?...

Роздумування Юри перебив Іван, якому навкучло вже сидіти і дивити ся мовчки то на Юру то на ватру.

— Меш платити, Юро, тої пів сотки, чи як? Ти май подав ся, ануж так замкнеш очі, на кому я пошукаю?

— Іванчику мій годний та любий, братчику мій солодкий та пишний, а якжеж я вам можу заплатити пів сотки, як у мене й пів коронки нема при душі.

Стояв перед Іваном пригорблений, поморщений,

як та ніч чорний... Тряс ся, як осиковий лист. А його жалібний голос — стрівожсне квилінне пташки, що бачить, як звір до дітей її добираєть ся. Безсильна квилить, плаче усім болем зраненої душі...

Так і Юра незрозумів, із чим прийшов до нього Іван. Нераз він чув: то сей, то той плакав перед людьми: Подав до суду, продав жидови і царинки і хату і лісок у верху... отой таки Іван... Викинув із дїтьми і внуками на вулицю. Відразу, в одну мить зрозумів Юра, до чого воно йде. Без великої надії, щоби зворушив тверде Іванове серце, говорив крізь сльози:

— Ади, братчику, я такий бідний, що гроша при душі не маю. Якби не прислав Михайло тютюну, то би сме не курив і цілий рік! Не маю я, Іванчику, своїх грошей, не здужаю вже заробити таї позичити вже ніхто не позичить. Бїда моя, таї нещаєть. Ні жити, ні вмрати.

Спокійно і твердо, як врубав, відповів йому Іван:

— А я тобі таки мовлю: Або плати, або іду і заберу, що побачу.

А Юра в одну мить перскинув ся із гїркого жалю у злорадну самонавність і безпеку. Говорив крізь сльози із сміхом на уетах:

— Ой не забереш, братчику, не забереш ти мене! Ади, все, що тут бачиш, стільки мого. От ще, ади, ті блощиці — то моє все маєство. Ото якби ти собі їх та забрав — ото би я тобі дякував. Ади, що тут знаків на стїні — більше чорного, як білого! Ото, братчику, проєну ся я в почи

— так мене втне, — свічу свічку, дивлю ся, а то тьма тьменна на стінах. Тай я їх, бачиш, припікаю. От ті блощиці усе моє маєство, що мені ще лишило ся.

Сміяв ся безпечний, що ніхто його не забере. Що на ньому, те його. А й те, що на ньому — одні лати, одні діри. І нес би не дивив ся.

— Ти мене, Юро, смішками не збудеш. Ти гляди, не принеси мені до неділі пів соточки, то я прийду заберу тобі обоє сін і отаву, та й ще забухтую ся з цілим довгом на твоїй хаті та й таки зараз подам на ліцитацію. Як знав брати, знай також віддавати! А смішками ти не меш мене збувати! Смішками ти перейшов цілий свій вік, а тепер уже нікому не до сміху від твоєї бесіди.

— Як собі міркуєш, Іване! — мовить бай-дужно Юра. — А гроший ти не видуєш із мене! Душу з мене випрі — ще тобі дякувати му, такий мій вік тепер гіренький, а гроший я тобі не дам, бо не маю.

Іван плюнув з досади.

— Брати би то брало! А віддавати нема! Годуй старців своїм хлібом, ще й посмішкуватись муть із тебе! Жеброта!

Вийшов і тріснув дверми за собою.

А Юра повернув свій мутний зір до ватри. Як сидів на ослоні, так закамянів. Його уста прошепотіли:

— Гости здоров.

По хвилі счинив ся якийсь крик перед хатою. Юра не міг розібрати, що таке стало ся. Нараз влітають до його хатчини внуки.

— Іван забрав нас ...

-- Курн забрав...

— Всі чотири курки із бантів забрав.

Юра дивить ся на них і не ворухнеть ся. Значить таки забрав — лише не його, але невістку: забрав невістчині курки.

— Цитьте, не плачте, — втихомирює дівтору, яка голосить на всю хату та тягне діда, щоб ішов відбирати. — Він віддасть. Деда верне з роботи, то піде до нього і він віддасть. Аби так що, як се!

По хвилі до себе:

— Таки забрав, котюга.

Безпомічний біль здавив його серце.

II.

Неділя.

Коло церкви збираєть ся чим раз більше народа. Посходили ся зі всіх верхів — хто в по-дальша — конем прийшов.

Чекали кінця служби божої.

Звичайно під кінець відирави, а то й по службі божій господарі поставували в сутках коло церкви, закурювали свої люльки і, заки їх спокійно викурили, обговорювали важкіші справи. Було посідають коло них молодниці і собі пахкають із люльочок та жартують серед вибухів голосного реготу. то усміхів укритих у морщинах лица коло кутиків губ.

Ведеть ся свобідна, негамована розмова. Веселі спогади, дотепи, ба й сороміччина продираєть ся тут то там із поза свобідних слів та горячих поглядів. І так минає їм більш години часу, заки стануть розходити ся, хто домів, хто в гостину, а хто до коршми.

А то вже від довшого часу нарід споважнів. Скрізь, усюди пішли розмови про велике спілкове діло. То завязав невеличкий гурток господарів спілку за почином молодого парубка Василя Рус-

нака. Він їздив перед двома роками на господарський курс до Милованя, а як вернув звідти, приніс у село нову думку — визолотити ся із жидівських лихварських сїтій при підмозї спілки.

Спершу тяжко йшло діло.

Василєви не дуже довіряли. Він був сном найбільшого в селї дукаря Івана Руснака — чоловіка маючого, але безглядного і неперсбірчивого у способах розширювання маєтку. Хто попав у його руки, то так, якби у Гершкові. Ось тим то й не дуже горнули ся люди до його сина Василя.

Але небаром усе змінило ся.

Ізза спілки виїшла між Василєм і батьком павіль сунеречка. Іван не міг простити синові, що він замість помагати йому коло сїна та коло маржини, заложив спілкову крамницю та став крамарювати. І дарма, що крамниця розвивала ся чим раз краще — між батьком і сном глибшала і все глибшала прїрва. Врештї Василь не витерпів докоріз старого батька, його безушинної колотнечі в хатї — персбрав ся жити до хатчини при читальнї „Просвіти“.

Він став неначе своїм господарем. Тепер кожде його слово, кождий крок мали більшу вагу. А ще як люди розібрали ворожнечу молодого і старого Руснака, причини ворогування Івана до спілки і Василя, почали горнути ся до спілки. Скинули свої паї до спілкової крамниці і зробили її осередком громадського життя. Сходили ся тут господарі і проводили серед веселих розмов кожду неділю і свято; дивили ся, як Василь важить, мірять, числять гроші, записує — кожною дрібнич-

кою цікавили ся. Але з часом звикли до всего. Де далі ї перестали навідувати ся до крамниці, хиба, що хто мав яке діло. А як давнійше, так і тепер висиджували в погоду коло церкви, в слоту то в одній то в другій коршмі.

Аж ось Василь придумав нову річ: Бутин рубати спілкою. Отя новина розворушила ціле село! Се вже не крамниця. Там купуєш, то ї плати як і у жидка, або ї гірше, бо готівкою. А десь колпєсь, раз на рік, приїде тобі якась дрібничка приходу від паю. Бутин — то вже ниша річ; кождий знає, яку то силу гроша вибирають люди рік у рік із ліса. А яка то його сила лишаєть ся в жидівських руках. А тепер мало би все те дістати ся по рівній частини тим, хто робив би у бутині. Самим робітникам. Розворушили ся уми і спільників і тих, що досі ще не мали своїх паїв у спілці. Почали чим раз частійше, вже не лише в неділі, але ї на будні заходити до крамниці, щоб розвідати дещо ближче про бутин і взагалі про спілку.

Сьогодні головна нарада. Приїхала спілкова старшина зі Львова, їздила там підписувати контракт; шось говорили про сю справу на цвинтарі, але годі було впевнити ся у всему. А тепер закликали всіх до крамниці і читальні. І спільників і тих, що не належали до спілки, але мають здорові руки і можуть рубати бутин. Будуть там кінчити зачате діло.

Поважно, рівною ходою вийшов із церкви Танасій. Він ждав самого кінця служби божої, віддав поклін пан-отцеві, поцілував його щиро в руку, поклонився перед образами і вийшов.

Чекав на нього коло церкви Василь.

Молодий, рослий легінь — широке чоло. Лице подовжне, орлиний ніс; над губами чорний, закручений вус надавав мужеської сили виразуви лиця. Румяниці, знак сили і здоровля, відбивали від приблідлої шкіри лица. Переспджуючи день у день у крампиці, він не мав змоги обгоріти як інші.

Василь підійшов до Танасія. Він мав йому багато дечого казати. У всіх своїх розмовах із ним він доходив завсідн ледви до половини. Танасій мудра голова. Не одно бачив, не одно пережив. І свій ліс мав і чужі брав рубати і ніколи не втрачав на тім. Відразу зміркував, що можна тут заробити. Лише одно йому було не до впадоби. Спілка! Сам брав сяб за усе, але в спілці — гдно. Василеві не перечив. Його він поважав за впретвалість і ще за його рід. Руснаки від безвіку богатирями славилися. А ще як його Марічка впадобала собі гождого Васпля, Танасій чим більш подавав ся.

Одно вже зробив Василь: Танасій не перечив брати бутина спілкою. Але сам ще не пристав. У довгих розмовах на сю тему доходило в одно до того, що Василь не міг натискати, Танасій сам від себе не простягав грошевитої долоні. Врешті станула між ними умова: Звінчаю вас — пристаю з паєм. Танасій розумів се по своему: Пристаю з паєм, значить беру все у свої руки і веду діло,

як знак. А що вже до зарібку — безпешно по буде його так велико, як би одинцем, але й не варівке діло. Не можна втратити. І за робітника нема жури. А що вже не заробить на сей раз, то пововинить собі при иншій нагоді. Колиб народ втягнув ся у спілкову роботу — він покаже, що їм робити, він їх поведе новими шляхами.

Із противника ставав Танасій чим раз більшим прихильником. Але як статочний господар брав усе тперезо, спокійно, розглядав помалу. Не квапив ся і не виявляв своїх думок перед ким будь.

Відчував се Василь і вже не дуже паширав.

Але сьогодні він зачував і відчував якийсь глухий опір спільників проти своїх замислів. Вони заплязували спілку, не маючи повного розуміння сеї справи. Завели спілкузу крамницю, але й нею не дуже то журили ся. А тут заїхали їм у голову тисячі корон. А ще як пішла чутка, що треба влачувати нопі паї — ніхто ще, правда, не сказав: не дам, — але й ніхто не брав ся за черес. Отсе й журило Василя чимало. Став відчувати, що за молодий він іще до такого діла. Зроби один хиткий крок, може стратити все довірс і вже тоді не зведеш людей до купи. Йому треба було доконче чисісь поваги. І не чисісь, а таки Танасієвої.

Не було як довго розводити ся.

— Я говорив із людьми, — мовить Василь. — Туго йде.

— Давно я се казав, — пезаче докоряє його Танасій. — То сьогодні народ боїть ся ошуки, боїть ся, щоби його не змудрували. Наш брат

не навчився ще на такий інтерес, до можна би добрий гріш заробити.

— Туго людем за гріш, — оправдує себе і своїх свільників Василь.

— Туго на гріш, туго й на хліб. А ще всякий опинаєть ся.

— Лячно нашому братови. Повина ще. Непривичні на таке діло. Як би ви записали ся, то не так би пуджали ся. Кажуть: парівке діло. Всякий боїть ся, щоб його не збавити.

— Я вже своє, Васплю, раз сказав, яє стану переміняти. Звінчаю вас — гроші на стіл.

— Та заповіди виїшли. Звінчаєте нас у вівторок, у святце. А людем треба сьогодні припуки. Запишіть ся зо своїми грішми, щоб народ бачив.

— Ні. Я вже такн на весіллю запишу ся зі своїм пасм, — промовив Танасій твердо і Василь відчув у тонї його голосу, що вже більш нема що говорити. Танасій слова не змінить.

А Танасій неначе хотїв злагодити свої останні слова і докпнув:

— А радою своєю буду вам також помічний. Менї вже не першина бутин рубати.

Що йому з того, Василеви. Люди хочуть почувти, що до спілки пристав Танасій із пасм. Тодї вже всякий знає: нема страху. Можна безпешно давати останній гріш, бо буде для нього рівновага у Танасієвому паю. Так виходило з розмови з кождим. Що йому діяти? Між людьми якось дуже невесело, а ще більш попусувала усе обережність Танасія. „Чому не записуєть ся сво-

годня?" — питають в одно. А ще зачули, що якось то Василів батько Іван відгрожував ся, що не допустить до того вінчання. А що тоді буде?

Він був безрадий. Думав, чи вже лишити так Танасієву відповідь, чи не дивитись на невдачу і доконче старатись поставити на своїому.

Що правда ніхто ще не сказав: „годі“, всюди чув лише: „лячно воно, лячно“. Але те „лячно“ — се німий відгук почувань громади. Більш зітхання ніхто не важив ся сказати. Аджеж кождий із них був співвнний у сьому ділі.

Не знати, як ще повернеть ся справа на зборах у читальні.

Василь подумав, що краще лишити собі головну розмову з Танасієм на збори. Ще побачить, що буде.

Попрощали ся. Василь пішов, щоб бути між першими на зборах, Танасій остав між старшими господарями.

Заклика́ли його ще до громадського уряду.

Іде із иншими Юра Василюк. Старий пригорблений дідок ще більш пригнув ся до землі, поспішаючи за молодшими.

Будуть, значить, рубати бутин — думаєть ся йому. — Підписали контракт і таки муть рубати. Може вже таки з неділі. Йому би ще вивезти кукурудзів. Він уже щось виніс, та ще би треба. А тут у нього що йно не видно здекутора за податок.

Вере, чи мемо платити сьогондя? — навертася до йому раз у раз на думку. — Кажуть ски-

пути ся ще по п'ятці, чи як. Ба чи не багато на одного? Він уже свій пай укладив. То ще по одному? Докиж того буде?

Перепитував коло церкви, чи правда сьому. Йому сказали: А йдїть-ко послушайте, що каже Василь. Як не скинемо ще по одному пасви, або і по два, не мемо й зачинати.

Він ще з Василем не говорив. Іде послухати, що казати мс. А вже як Василь що скаже, то святе.

Вчера виїс Михайло п'ятчину з роботи. І він приїс її. Колиб уже пішов у бутин, то йому й здекутник не лячний. А жінка та невістка пай сокотять ся, аби не забрав. Йому й так не лячний здекутник. Хйба лише про самий сором! У нього він не погостює. Іван не то, що там якийсь ланка та й він якось то не дуже його забрав! Забрав невістчині кури, а йому не вдїяв нічого.

А свій дерун то гірш чужого. Перед чужим всокотини чи кожушину, чи хустку, а свій то знає всі входи й виходи, знає, де шукати. А з нього таки наважив ся здерти. І то, відай, за те, що він пристав до тої спілки, що то його Василь завів при крамниці.

О, то погана людина!

То як такий дукар звяжеть ся із жидом, ото раз біду заведуть на все село!

Юра зітхнув глибоко, і плюнув з досади. Люлька чогось не хотїла курити ся. Він пристанув, вишкребтав тютюн на долоню, добув губки, покришив її, перемішав із тютюном, набив отсеї мішанини у люльку і пробував закурювати. Не йшло.

Се ще більше скріпило його досаду. Іще раз надсипав із люльки тої мішанини на долоню та кинув в уста. Став жувати.

Іде, посишає за іншими. Боїть ся втратити, тож квапить, скільки сил у нього. А з думки не сходить йому Іван Руснак. Той то раз хлоп! Випас ся на людській праці, двох би таких задавив, як Юра. А йому таки нічого не вдіяв.

Колиб він міг, — думає Юра, — бодай вивнати ся, як у нього набрало ся таких довгів. Що він узяв, знає, а що Іван собі рахує — не розбере. Треба було платити відразу. Він хотів. У нього в верху є афини. Думав: зародять — віддасть. Було зародити зародили, але й переродили! Упали геть у ціні! Щось він ізніс тих терхів! А познака яка? Кукурудзів, що за них виніс, не стало й до нового хліба! А нарік як вбило їх на весну, то й ягідки не взяв. А тепер уже й не здужає ходити за ними.

— А ви, Юро, з нами? — наздогнали його два легіні.

— З вами, легініки, із вами! Як ви ще не витягнете старого діда з біди, то вже ніхто його не витягне!

— Бодай не закопаєм у ще гіршу.

— Бог би тебе милував та вкрив від прички, Андрійку. Чемне твоє та гodne слово! Шкодуйте легініки, старого діда. Порадуйте мене: чи буде що з нашої спілки, чи пі. Робить що Василь?

— Їздили вже до Львова.

Було се у бесідах по селі неначе чародійне слово — та згадка про їзду спілкової старшини до Львова.

Старий глянув на Андрія, усміхнувся, потім кинув очима на величезні верхи сусідніх гір та сльоза заблестіла йому під віями.

— Уже вас, гаджуджки, не буде вивозити із від нас жидова. Уже не буде швендяти ся чужа віра по наших кичерах. Ото ти врадував, легіню, мою старечу голову!

— Та де вам, Юро, коли чужа віра вивозила від нас гаджуги. Хиба ви мало напускали ся їх із бутни ризами до ріки, а потім дарабами до Вижниці? А жиди хиба походжували, як ті отамани з нагаями, та підгонювали вас до роботи та „штрофи“ писали та принсували у книжках. Тай що винячували грінми, а більшу пайку обтягали за кукурудзу та за всілякі кари.

— А кого муть кликати наші старшини?

— В бутни? Усіх спільників. Ми собі в спілці свої господарі.

— Ба чи не булоб доста тих грошій, що тогід уплатили? — носпитав Юра від нехочу.

Він перехопив ся із сею гадкою. Не хотів про се питати. І стидно йому було і лячно. А вже найдужче бояв ся, щоби ще не пакнули нових драчок. У його голові не могло помістити ся, як таки самі люди можуть рубати бутни, коли до сього треба жидівської голови.

Розпитає, думас, на зборі, або й так почує. Але коли прийшло йому се тепер на гадку, не втерпів, щоби не носпитати. Цікаво, що скажуть

молодеки. Вони близькі собі з Василем. Будуть знати бізівно.

Бояв ся лише, чи зможе він вирозуміти все, як треба. У лісі він своє знав колись, тепер уже й там не багато знає. А тут паї орудують мудрійші голови за його. Колиб він лише міг порозуміти, що і як вони задумують.

Хотів перш усього почути, чи не звільнилиб його від доплати.

— Га! Як міркуєте? Як би так просив ся, кажу, щоби вже не вплачувати нового паю?

— Пуста ваша бесіда! — мовить Андрії. — Не буде ніщо з того! Як не скинемо ще по одному паєви, або ще й по два, то даремна наша робота! Шкода було й зачинати!

Юра дуже помаркотнів від такої бесіди.

— Голованько моя невеселива! — замітив більш до себе, чим до своїх співбесідників.

— А може би ми вас покладали в старшину, дедю Юро? Може би ви вдеся вимудрували?

— Принізнів ся ти, молодеку, зо овоєю бесідою на весь свій вік, на всі свої роки.

— А якби я вас таке спитав: чи підете в бутни на цілу зиму, як аби вам не платити?

— Куди мені вже в бутни, куди!

Побачив як на долоні свої старі літа, свою згорблену спину, свою неміч старечу. Ціле життя пробідував у бутнях, на інших свої сили зроблював, цілу свою молодість по лісах розвіяв, жидам та дукарям кишені грішми набивав. Що кращі царники за його працю вигузлили, що маї буйніші та більш захисні полонини повикупували

за його піт кровавий. А він мариїв, і сил збував ся, її віку собі вкорочував. А тепер пішла чутка, що буде народ на себе працювати. Що придбають — собі. Що зароблять — між себе поділять. І заграла у нього молада його кров та оживила старі кости. Здавало ся йому, що голова вже не так сидить прибита до грудній, і рука вже не така то дуже немічна, коли на палиці опираєть ся. А тут параз згадав, що то чи плілою як мах, так мах, чи сокирою як гуп, так гуп від ранку до пізної ночі, від неділі до неділі, від осени до пізної весни. Цілу довгу зиму прожити під голим небом у колибі і хиба що ватра погріє продроглі ноги, як замерзнуть за цілу днину в снігах та на морозі.

І за одним словом молодека, за одним його запитом розвіяли ся всі його надії:

Важко зітхнув — із глибини душі своєї.

— Ой не піду я Андрійку в бутин. не піду. Не моїм то збитим погам копати ся в снігах, не моїм. І за панську плату не піду, не то без грошей.

— А инні чи підуть? А в бутині не треба їсти? А дома не треба на харч? А поза харч нема вже кошту? А як піде на весну плавачка? То як муть іти сплавами — наших буде доста? Мало наших! Ще треба брати сільських людей по долах.

— Ей то фабрика! — зітхнув Юра.

В його голові не могло те все помістити ся. Він знав за ціле життя одно. Наймав ся у бутин і був там наймитом, робітником, слугою. Не мав там своєї думки. Поставили його пилити смереки — пвлив. Казали кору здоймати, суче чемсати —

чемсав. А прийшло ся спускати ризами до ріки, і тут робив свою роботу. І в мигли складав, як веліли. Але за ціле своє життя він лише те робив, що йому казали. За весь його вік стояв над ним хтось: чи жид, чи німець, чи лях і командував: Юро сюди, Юро туди, Юро сьогодні до сеї роботи, завтра до тої. А Юра слухав і робив. Як конина двигав ціле своє життя повні терхи чужого добра і йшов туди, куди поганяли. А що вже гонили ним, що аж дух у ньому запирало, що з ніг валив ся. Душі в собі не чув, ходив, як запаморочений, знав лише, що має не промахнути ся і все робити, як веліли. Він не думав над сим, що робить.

Е, ні, бреше! Думав. Ще й як думав.

Юра не такий був робітник, щоб робити свою роботу бездушно. Не було кращого робітника в бутні за нього. Чи вимірити, де гаджуга має падати, чи вибрати місце на ризи — ніколи без нього не було. Вони, той хтось, ті його наставники казали: рубаєте тут. А вже кликали Юру: давай лад. І він обійде було ліс не раз — десять разів. Роздивить кожду гаджуджку, розгляне кождий камінь, кожду скалу, усі потоки пообходить, усе розміркує, а потім бере сокиру у руки, перехрестить ся, помолить ся і як не затне, аж гомін піде по глухому лісі. Світами піде гомін його сокири! І вже аж потому беруть ся за ним інші. І за увесь свій вік Юра не тямить, щобн коли промахнув ся. Йому навіть здавало ся, що він найкращий робітник за всіх, що як би його не було, як бв се не він обмірковував усе, розглядав

та розмірював, як би не він приставив людині кожного до своєї роботи — не вийшлоб із того ніщо путне. Та ось нараз наприкінці свого віку він зрозумів, що був лише попихачем у чужих руках.

— То як моє шкапе, — думас собі Юра, — несе пошні терхи афни і йде собі по горах стрімкими плайками та сутками, йде далеко передом мене, то її воно собі може таке думас, що то оно придбало тих афни, воно їх продавати ме, воно заплатить податок, та поповнить довг у Івана. А воно, небожа, йшло лише, куди краще, та сокотило ся, щоби не піти із терхами коміть голоною у стромину. Воно лише її то знало, що не постав бизівно ноги на камінь, то, ади, камінець шурпе і підеш, голубе, у таку пронасть, що ді кісток твоїх не позбирають. Ти дивило ся, сердешне, як би зійти з ґруня, а куди тобі дорога, чи в Косів, чи в Коломию — се вже моя в тім голова була!

— Ой, так, так! Буи сми як то шкапе обладоване чужим маством, двигав сми людські терхи, аж поруги тріщали! А думка була в одно така: Ти, Юро, робітник! Без тебе не буде роботи у лісі!

Ішли здовж Черемошу в напрямі ід читальні. Юра блукав своїм сумним поглядом по бистрих водах ріки, залітав думкою на кожду кручу, на кождий гоц, що його переплив на своїому віку, під кожду скалу залітав думкою, де то: перейдеш, або лишини ся на віки в крутіжі її годувати менш своїм білим тілом пструги та головатиці.

Здовж при берегах ріки дримають дараби і ждуть великої води. У ві второк пускають гать. Прийде

повінь і дараби прокинуть ся до життя. Підуть у далеку дорогу. Підуть світами. Не мине днина, друга і вони вже лише у споминах будуть згадувати веселу зелень рідних гір, блистрій гін шумного Черемовія. А парід вертас пішки з Вижниці, бє цілі милі погами, та двигає швару на плечех та сокиру.

Юра ізнов вє гірше став сумувати. Цілій свіг його думок перевернув ся коміть головою. То було, коли стане на дарабі, зловить керму у руки і почус, як вода граєть ся з його дужою силою, йому здавало ся, що він робить найкращу роботу, яку судило ся людині взагалі робити. Він зводить дику, пераз ввалену боротьбу із дужою силою води. Було у весняну повінь він рук не чус своїх, він із ніг надал, коли було наляже на керму, а керми з рук не выпускає, а попри дикі скелі лив перелетить. Хиба що поцілує їх дараба і гонить далі у дикій боротьбі з розгуканими водами. А що вже Черемов гуляє! Ледви чи є на світі ріка, щоб мала таку свлу, щоб така гарна була! така молодецька!

— Мой, мой! То не дівку у данци несеш! То як керми не удержиш у руках, як вихопить ся тобі з пальців, то, ади! від разу хоч скачи в воду, хоч тобою замете об скалу і хреста на грудях не поставиш!

А Юра грав ся увесь вік із Черемовем. Було гікають на нього сусїди, жінка плаче, а він кресаню затисне на уха, раки привяже і диви, уже борикаєть ся із дикими, спіненими хвилями. Уже і гоц минув — перший, уже й за село виїхав. Не

бачить ніщо й нікого, тільки сірі води, тільки спінені хвилі.

В найгіршу воду: в весняну повінь, або по зливних дощах у літі ніхто не йшов так радо з дарабами як він, Юра Василюк. Се були найбільші його подвиги. Нераз тижні цілі кі про що не говорили, як про очайдушній вишок Юри. І він був гордий на дні душі сам на себе!

А він ціле життя йшов у жидівському хомуті, — ось до чого додумався нарешті.

Страшний біль здавив його серце. А ще більш розсаджувало його горе, коли чув, що люди таки додумалися до того, що можна працювати самим на себе. Що не конче треба їм наставників, чужих зайдів, шарпатов, дживлюгів, що вони самі можуть бути собі господарями.

Не міг лише помістити собі в голові, як те все буде робити ся.

— Ну, ну, то раз буде фабрика! — повторив свій ошук зачудування.

— Як кажете, Юро? — підхопив Андрій, перериваючи свою розмову з товаришем.

— Кажу: буде фабрика з тим бутном.

— Ще й яка!

— Ба чи вдамо?

— Колиб із нас кождий ставав, до чого хто є: чи до бутина, чи до плавачки, чи до чого; а є й такі, що муть давати усему лад! — промовив певний себе молодий старшина Андрій.

— Будеж то слави на весь світ! — дивувався Юра. Молодих парубків якби погладив.

А Юра у туж мить зневірив ся у велике діло і докинув злорадно:

— Або й сміху буде!

— Ой не сміхуб нам було! — промовив твердо Андрій. — То як кладеш у поруку ціле своє маєство, то який тобі сміх? То таки треба доброї голови, щоби вдати, щоби не починити з усіх нас торбеїв!

А Юра вже жалував своїх необережних слів. Він покладав великі надії на спілку. Як що, то лише спілка моглаб його ще вратувати, щоби не потребував збувати ся своєї прадідньої землі. Він міг би її переписати на синів, але була обложена довгами, записана в суді, не хотів її такої важкої передавати в молоді руки. Пощодадуть по кусникови, щоби збути ся довгу, а потім працію та жий на чому схочеш. Боронив ся, доки міг, щоби очистити земельку, і передати її дітям таку, яку дістав від свого дєдя.

Уся його надія була ще на спілку. Чогож йому бажати лиха тим людям.

— А най мені, — мовить, — Василь пошше торби, то бодай буду знати, що бажав мені добра. А як пустить нас із торбами його дєдя, розпер би ся нашою кривдою! — то буде нам ліпше? Ге?...

Доходили до читальні. Змішали ся з гуртом, ще зійшов ся неспаче на велике віче.

III.

Осідок Івана Руснака в верху.

Хата велика, крита драицями. В середині хори, на ліво кухня з великою печю — в пій широкє ліжко, застелєне ліжниками пухкими, з самої вовни, з ярким добором красок. Докола стїи ослони, коло дверїи мисник, над дверми полиця з деревляними мисками. Над ліжком жердка завішана кнїгарами і сердаками. Се хата, в якїй провдить життє уся родина: господар, господиия і наймити.

Параска кутаєть ся коло печі. Як раз викинула кулєшу на кружок і поставила на стїл перед Івана.

У хату увїйшла наймитка.

— Ти куди ходила? — питаєть ся Іван, не підводячи на неї свого погляду із під насуплєних брів.

— Господиия посилали.

— Куди?

Наймитка мовчить.

— В крапницю? — блиснув злісно очима.

Нема відповіди.

Іван і не ждав її. Він знав усе. Злість, яка підходила йому кождої недїлі від самого ранку

до серця, скинула тепер з великою силою. Гримнув плестуком у стіл і крикнув:

— Параско! Що смі тобі раз казав!

Параска видула губи і, не дивлячи ся на чоловіка, повернула ся до печі.

— Не ме його їсти пужа, — промовила з прикусом.

— Казав смі тобі раз: не смій йому послати біля. Не знаю його і не хочу його знати. Пішов — біс його бери! Але най слух по ньому загубає у моїй хаті.

Став лунити кулаком до стола:

— Я тобі раз казав і ще раз кажу: кости колєсь поломлю! Ребра тобі порахую! Я тут господар, я тут маю розказувати! Не знаю його, не сміс йому ніхто з моєї хати кришки хліба подати, ложки молока занести, не то, щоб його одигати, сорочки йому прати. Щоби я мав дивити ся, як він світить мені в очи білими сорочками, що їх прали, замісто мені маржини доглядати!

— Ваша маржинна голоду не терить. Доглядаємо її, як ока в голові.

— Як я ще раз побачу, що ти з тим виродом возиш ся, Ксеньку вишару, а тобі так кости порахую, що до суду-віку не забудеш мого слова.

— Василь такий ваш син, як і мій.

При сих словах виївила у хоромі і там залила ся слізми. Гіркий біль здавив їй серце. Не досить, що три роки не мала свого Василька, як служив у війську, потім, як вернув, побув, що побув у хаті, і знов на цілу зиму звів ся кудись світами, а вернув у друге, то тепер ось уже більше

як рік сидить окреме, ніколи не навідуєть ся до неї, завів своє власне господарство у крамниці. Стільки лише має його, що сорочку йому налагодить та пішле, щоб її сип, одна її потіха та надія, пішав ся у чистій та білій сорочці поміж людьми. Най знають, що добру маму має.

А тут Іван завзяв ся і сю одиноку приємність відобрати їй. Але не вдів нічого. Нехай її бє, нехай побивас, вона не залишить робити того, що вже цілий довгий рік робить тайком від чоловіка.

Мала гадку збирати ся, йти до церкви — тепер відшала їй охота. Пішла в комору і заливала ся гіркими.

А Іван, як сидів над куленою, так не доторкнув ся її, встав, виїшов із хати.

Перед хатою стояли стайні і хлівні. Тут придержував Іван молодик. Пятеро телят, одно в одно, крутило ся на стайні — в иншому переділі ціла громадка гладоньких поросят. Іван зайшов сюди, туди, зайшов без ціли. Все нагодоване, їди ще стоїть досить. Телятам постелено. Вже могли б піти в царинку, та він іще шкодує. Най прийдуть до себе. Тут у загороді таки краще їх плекас під оком.

Приглядаючи ся своїм статкам, Іван чув, як відстає йому злість від душі. Виїшов із стайні і поглянув по загороді.

Треба би розширити стайні. Не можна багато примістити. А приїде зима, буде тримати на стайні більше, чим звичайно. Маржина впала в ціні, не буде збувати за безцін. Не має до того найменшої потреби. Але то добудовувати, значить

розбирати все. То ще небіжчик дедьо клав сю хату і не думав, що йому, Іванови, так пощастить. Заклав невеличкі стаїні, повязав їх повітками із хатою. Поставив оборонну будівлю. Ні тучі їй не страшні, ні погана звір не добереть ся до маржини. А тепер розкладай усе те, руйнуй, що дедьині руки будували.

А може лишити, як є? Для кого старати?

В серці озворила ся стара рана. Іван покинув загороду і пішов рішучим кроком до хати: до свіглиці на право.

Ся частина хати мала инший вигляд: чиста, не закурена. Хоч деревляні стїни вочорїїли, та лише від старости. Пізнати було по них, що тут ніколи не пересиджують. І тут була велика піч, та лише про людське око. У пїї ніколи не клали ватри. На ліжку ніхто не спить — воно стало лише складом ліжників. Тут є той ліжник, що його Іван призначив на деревнище собі, як смерть прийде з косою, тут є і Парачини ліжник. Не знати, хто з них кому вкривати ме деревнище. Тут був новий ліжник для Василя, як мав піти під вінець — тепер уже може й зогинти! Не було би журн.

На стїнах дві пушки, четверо пистолят — писаних, тут порошницї вибивані цвяхиками, з оленвих рогів, старовітські. Тут череси на довгих дубових кілках завішені. А лудине: киптарі — вишивані, старі й нові, жіноча гугля, мужчицькі кресані, шапки, гачі... всяке домашнє богацтво. Одно ще з дїда прадїда придбане, одно вже його придбаннє, його приховок.

Скільки разів входив у сю комнату, не міг не погадати собі: отсо все прадідня спадщина родова — для його одинака Василя. Від давна, коли ще його хлопчище карав ся у війську, він з гордощами перебирав усі ті родові статки, роздумував, що з яких часів. Отсей кріс ще прадідній, уже дедя не памітав, від коли він у їх роді. Переходив з покоління на покоління. Ота пушка — то вже дедине придбаше. Як ходив на засідку, то лише з нею. Той старовітський кріс, то лише дорога родова памятка. Корнети з нього ніякої, він лише прикраса домівки.

З гордощами пересиджував у сій комнаті і ждав нетерпеливо, коли то вже його Василь верне з війська. А верне, він найде йому жінку під пару і введе їх обоє до сеї хати — доки не розшврить цілої домівки і не прибуде для них нової світлиці. Віддасть у його гідні руки всю родову спадщину і скаже, як і йому сказав покійний дедя: „Гляди — щоби ти не розтратив того, що за цілі віки встарав слашій рід Руснаків“.

Скільки то було в нього надій, скільки радощів — утаєних, захованих на дні серця! Скільки то жури, чи там яка причка не трафить ся Василю в цісарській службі. Чи вийде він у свій час? Чи вийде гождий та дуждй, як пішов? От які то думки, раз веселі, бадьорі, раз сумні та трівожні душу його розбирали.

А вернув Василь із війська — пішло все його життя на бездоріжжя. Замість стати до роботи, він повів ся до якоїсь школи. Вийшов Іванови один клопіт із ним. Вкінці збув ся усього. Василь

вернув і небаром покинув його хату, порвав родову пам'ять. Нема вже кому переказати родові мастки.

І під тоді не міг Іван повернути ся ніколи до сєї компати. Як прийшла неділя і він мусів сюди заходити передягти ся, звичайно казав Парасці, щоб виписла йому святочну одіж, щоб і згадки в нього не було про ту біль велику, яку завдав його душі Василь.

Та сьогодні не міг виручити ся. Параска спрятала ся. Не хоче її й ваймати. Та й така вже закипіла злість у його душі на того вирода, що, ади, щоб його сьогодні таки вздрів на лавиці, булоб йому менше жалю, чим від того, що мусить дивити ся, як його збиткує рідна дитина.

Увійшов твердим кроком до світлиці, добув святочний одяг і став убирати ся: нові чоботи, чорні вовняні гачі, білу сорочку, новий кштар, перевісив через плечі в один бік ташку, в другий ріг із тютюном — оба пояси цятковані, затагнув на себе широкій черес, на шлю закинув шовкову темну хустку — хотів сьогодні виступити у всій параді; знав, що там спільники від бутина зійдуть ся і він поміряєть ся з ними. Хотів, щоб сам від його заставив голоту покорити ся. Щоб його слова мали поперте у цілому його вигляді, у всій поставі.

Крессаню заклав на голову що найдорожчу, що найбільш святкову.

Як вийшов із хати, почув, що усі дзвони зазвонили на службу божу. Прицінив ся — годі було скорше вибрати ся. Знов не зза своєї вини.

Станув посеред царинки, звернений ід церкві. Наслухусь, як велично стелять ся тужливі звуки церковних дзвонів по царинках розлогих. Сей милий голос примирив його відразу із усім світом — уся біль якби розплила ся під чарівний гомін церковних дзвонів.

Сонце кинуло як раз ціле море світла на ту царинку, де він стояв. Його постать випростована під впливом гарного почування в душі, яке чимраз стало в ній розливати ся, на диво гордо зазначила ся на пишному зеленому коврі царинки. На тлі зеленої пухкої отави виступив його барвистий одяг у всій красі. Він відчував радість, дивлячи ся на свіжу осінню зелень, обкишену золотим сяєвом сонця — а всі його почування наїшли відзвук в отсих словах:

— Яким Бог веремєм нас милував! Ні хмариночки на небі. Боже добрий!

По сих словах він почав спускати ся стежкою з верха ід ріці.

Єк дужі, Іване?

Іван повернув голову в сторону привіту.

— Мирно, єк ти, Гершку!

— Куди так квапите?

— В церкву. Вже смі й так припізнав.

Хотів уже далі йти, але жид викилив ся крізь вікно і почав далі:

— Я так чекав на вас. Зайдіть до мене. Я маю важне діло до вас.

Іван надумував ся хвилину. По тім, коли дзво-

нили, він догадував ся, що вже буде проповідь. Прийде — то дуже пізно. Годі вже барити ся. Але голос Гершка і його погляди зацікавили Івана. Однаково. І так припізнив ся.

Зайшов до коршми.

Гершко сидів коло тарелі редьки, до якої накришив здорово цибулі. Снідав. Не перебиваючи собі їди, почав говорити:

— Погано дієть ся, Іване.

— Щож таке? Мси банкротувати?

— Колиб то лише я! Але то й ви готові збанкротувати.

— Я? не маю з чим! Не шинкую, не крамарюю...

Укусив ся в язик. Невжеж би Гершко знав щось поганого про Василеву крамницю? Ой колиб то правда було! Вже заплатив би за нього, що би там треба, щоби лише відвернути його від того жидівського інтересу.

— Ви думаєте, — мовить Гершко, — що то лише на грошех можна збанкротувати? А на гонорі, а на значінні, на добрій славі?...

— Що ти говориш? Не пускай мні тумана, бо, ади, припізнив смя славу божу. Мушу пилувати.

— Ов, з вами непорядна година. Я чекав на вас від ранку, а ви не хочете мсе вислухати.

— Кажі! Му слухати!

Гершко скінчив снідати, відсунув порожню тарілку, пробурмотів скілька слів і присів ся до Івана.

— Ви не знаєте, Іване, до чого то має сьо-

годня прийти? Ваш син Василь, отої крамар, що бідним жидкам життє псує і свому дєдови робить сором, хоче сьогондї паробити нового нещастя. Ви не чули?

— Не чув, — промовив глухо Іван.

— Не чули? — поспитав, цїби до краю здивований, Гершко. — Та так. Сидите в верху, то заки дійде до вас яка чутка, то ви вже не будете той Іван Руснак, що то йому кланяєть ся ціле село, що то з шандарями і паничами за пані-брат. Ей, де за пані-брат. Вони вам кланяють ся. Вам сам пан командант кланяєть ся. Ви сила в селї, ви пан. Сам пан староста не буде з пїким так говорити, як з вами.

— До чого ти гнеш, Гершку. Чуєш, не маю колп! — перебив йому нетерпляче Іван.

— Яж кажу, що ви не маєте колп, нічого не знаєте, аж параз прийде таке, що був колпсь у нас Іван Руснак, господар на всі горн — був, таї нема його вже.

— А язик би тобі покругило, пєсїї жиде! Кажи, що маєш казати! А нї, то йду й не слухаю.

Гершко бачить, що вже до краю напружив Іванову цїкавість. Починає:

— Ви знаєте, що на весну в нас вибори до громадської ради!

Іван слухає, до чого воно йде.

— І вас мали покласти на війта?

— Може й мали — не знаю.

— Але я знаю. Я чую, що люди говорять. Така була у всіх гадка, що ви найгіднійший війтувати у нас.

— Говоріть здорові, — промовив м'якше вже Іван.

— Адіть, я був би заложив пару волів, що ви станете в нас на всну війтом. А тепер би вже й пустого грейцара не дав за се. І то знаєте, хто ваш найбільший ворог! Правда, не вгадаєте? Ваш таки рідний син.

Іван поглянув грізно:

— Ти мені, жиде, мого сина не мішай. Не твоє діло зторкати ся між нас. Се моя річ, який у мене син!

Гершко облесливо:

— Воно таки ваше діло. Я перший раз пожалував вас. Мала впасти на вас велика честь. Але я й забув, що то все таки ваш син, ваша кров. Виберуть начальником замість вас та вашого Василя, однаково, що й вас би вбралл! Війтівство таки буде в роді. А може станс війтом Танасій — і то також ваш сват.

— Гершку не бреш, але говори, що знаєш! — промовив Іван та таким голосом, що вже тепер кажи все, а ні, то май гадку!

— Я вам по правді скажу: зачув смн таке: підс добре бутин — спілка захопить у свої руки ціле село. Виберуть свою раду. Танасія — а може вашого Василя — поставлять війтомъ, жидів прожнуть із села, з богачиками муть також поражунки робити. От що я вам скажу.

— Тай стільки всего?

— Тай стільки всего! І ще одно! Як ви хочете лишити ся в селі Іван Руснак, а не якийсь

там медвідь у своїй гаврі, у верху, то ви сьогодні мусите розбити спілку!

— Як? Кажі!

— Як знасте. А потім ми возьмемо у свої руки той бутин. Я даю половинку грошкй, ви дасте другу, а можемо ще Танасія взяти до спілки і тоді ми мемо мати всю силу в селі. Спілку мусите вбити сьогодні. Чуєте, Іване? Я вас се потрібно, щоб стати війтом, для мене, щоб я міг жити в селі. А оба ми до купи — хто нам рівня? Майте гадку, що ми вже разом зробили! Правда, Іванчику? Меш жалувати ся на Гершка, що він тобі не приятель? Я не твоєї віри, але чи найдеш між своїми такого щирого чоловіка? Танасій — куди він тобі рівня! А він, хоч кум тобі, що він робить? Сина тобі підводить на песі дороги. Куди не повернеш, усюди зависть. А я тобі не завидую твого багатства, ні твого роду, ні твоєї слави. Я хочу жити при тобі. Лише, що я без тебе буду собі Гершко чи тут, чи в Косові, чи де би там не було! А ти без Гершка не будеш той Іван Руснак, що досі.

Іван слухав, похнюпивши глибоко голову. Сиділи в двох. Ніхто не чув їх розмови. Він бачить, що Гершко мовить правду. Щастє, що піхто того не чув.

Він думав, як то йому забрати ся до діла.

— Ади, як ідуть до читальні. Видиш, Іванчику? Отсе та нова спілка. Отсе та нова сила в селі. Сама жеброта. А з пими повий пророк — Василь Руснак.

— Ще я зможу перегнути його почерез коліно.

— А я тобі, Іване, кажу: Ти його вже не перегнеш почерез коліно! Хиба що розібеш спілку...

Іван встав. Хмарний та непривітливий. Глянув крізь вікно. Вже здебільшого перейшли.

— Оставай здоров, Гершку.

— Гостить здорові, Іване!

Іван пішов за людьми.

Гершко затер руки із радості.

Він уже певний свого. Івана знав добре. Знав, що він тепер найбільше на почесні ласний. Гроші має, силу в селі має — так бодай йому здасться і він вірить у се — тепер хотів би, щоб його всі шанували. Вже давно Гершко зауважав, що то не той Іван, що за сотик ішов на найпоганійше діло. Тепер він в одно дивить ся, чи вийде з гонором. Хиба вже дуже велика справа, щоби відозвав ся в пьому давний Іван, халчивий, непербірчивий. Він уже перейшов ту межу, де треба було всего відректи ся і чести і сумління, нераз повиснути поміж зиском і криміналом — ступиш туди — жде тебе зиск, але й приперти можуть. Бо жадоба зиску така в нього велика була, що для гроша він не вагав ся піти хочби й на яке варівке діло. І то для маринці. Тепер він став дукар — парп йому в селі нема! Ну! — усміхнувся Гершко в свою сиву бороду. — Є йому пара, є й понад пього. Але того він не потребує знати. Він має Гершка за помічника, знає, що в нього є гроші, але які — хибаж Іванови їх дочислити ся? Гойови Гершка рахувати?

Однак тепер з Іваном чим раз труді́йше говорити. Всеж таки нащо би він не був Гершко, якби не мав пайти на все спосіб. От і пайшов. Помалу зміркував, що Іван доконче забаг жити у великій почесі. Доконче хоче стати війтом. От тут ще можна його вдарити.

І Гершко почав працювати. Спершу вганяв його у велику фудульність, а коли Іван увірив, що всі за ним — рішив ся загрозити його надіям. Се одинокий спосіб розбити ту грізну силу, що впринає в селі.

О, бо він її від разу зрозумів. Той Васпль, то дарма, що Руснак називаєть ся — він не Руснак, він найчисті́йшої крови жид. Лише став вирипати в селі, як вернув із тої науки, зараз стрівожила ся Гершкова душа. Він побачив, що прпйшов хтось, що може підкосити всю його роботу, знищити всі надії його й його дітний. Гершко здалека приглядав ся йому, в розмову не міг зайти — се перша добра прикмета Василя: багато робить, але мало говорить. Та Гершко знав кождий його крок. Ще збори не скінчили ся, а він уже знав, що говорило ся. Приїде один, другий — вспівають усе до чиста. Ого! грізний ворог! Треба сокотити ся.

Коли став приглядати ся Василевій роботі, нагадав собі свої початки.

І виринула Гершкови перед очи дрібна постать бідного жидка, що прийшов перед сорок роками до сього села і почав помагати купцям торгувати воли. Прийшов без грейцара. Їсти не мав що...

Правда?... Хто би то був сказав, що не мине

сорок років і село буде в його власності? Був тут один дурний жид, тримав ся двора, мав хату, коршму... але як умер, лишив своїй доньці, а Гершковиї жінці — ну, що лишив? Хату, коршму, дві корови — і купу дітний... А де гроші? А де ціла праця його життя? Ну, дурний жид! Між гоями сам став гоїом. Пусто жив на світі. Як би так на нього — він повісив сяб.

Гершко зітхнув. Не міг спокійно згадувати свого тестя. Тепер ужо лишо зітхав і лихословив його дурнем. Але давнішими роками діставав нападу шалу на згадку, як прогаїнував своє життя старий коршмар. Сам один на село і нічого не придбав. То може чоловіка дур голови брати ся. Як може бути на світі такий дурний жид.

Одно, що доброго по собі лишив — то без ліку дітний. Гершко від разу, як сїв за шинквас на місце старого, мав поміч у хаті, мав вируку в селі. Настали для цілої родини тяжкі часи. Що досі він шибав собою і корив ся, а вже найбільше здоровле своє тратив дивлячи ся, як така банда дармо їсть хліб і нічого не робить, тепер він став порядкувати все по своїй волі. Відразу став господарем. Скликав цілу родину і сказав їм: гроший нема, їсти не буде що. Зрештою він не має обовязку і охоти годувати дармоїдів. Хто хоче їсти, мусить заробити собі.

Було то, було! Пани! Привикли вилегувати ся, при панах валяти ся. Хотіли далі так. Ба, до чуба йому добирали ся.

Ей, як не потермосить одного, як не прожене другого — так присмирніли, що за місяць він був

уже їх командантом. Що приказав — зробили, куди но післав — слухали й ішли. Сей торгував фантем, той полонинами ходив, один пішов до міста і так крутив, доки свого шинку не отворив. Усі вийшли в люди. Дивн: що був один і то пустий шинок у селі, тепер три їх є і кождий дає гріш. Два крами, один різник, один барншівник. А два сидять у місті. Куди не рушить ся гої, попадає як не одному в руки, то другому, а піде в місто — до когож, як не до свого Срулька. Срулько і поборгус і карк наставить, щоби пияний гуцул мав на чому зігнати свою злість, свою буйність. А Срулько, не бій ся! що набере в карк — в трос припише у книжці.

А він — Гершко? Три великі полонини. В селі хлопських ґрунтів не перечислить. Половина панського ліса стоїть на льому. А на людє? Ледви чи будо дваїцять таких гоїв, що він не міг би їх зліщити і пустити в одній хвилі з торбами. А не буде і пятьох таких, що не завинили йому ніколи нічого.

І не лише в грошах його сила. Давнійше той бідний жид, його тесть, був самітний у селі. Мусів хилити ся на всі боки, тремтів, щоб його не викинули. І він у початках не чув себе певним. Але лише в самих початках. Він прийшов уже в думкою завоювати село. То не те, що його тесть з діда прадіда звязаний із селом, трохи не гої, а в одно чужий і гоїм і селу і панови. Він, Гершко, ішов сміливо. Нічим не ризикував. Викинуть — то викинуть. Йому однаково, де заробляти. За те виступав твердо і сміливо.

Тепер — ого! Тепер уже не те! Досить, як у суботу чи на свйго зійдуть ся в його хаті всі мушци на молитву. Він як патріарх — перед веде. У буддень голова повна інтересів, але у суботу він увесь у святих книгах потонав. Його обступлять і він читає, пояснює, навчає. Як при всякому інтересі його питають про раду, досвід його велико цінять, так у святих книгах його слово — останнє слово. Що скаже — святе. Як рабін їхав через їх село, до нього зайхав почувати. До півночи говорили про святі річи, а другої днини рабін сказав до зібраних жидів: „Не треба вам кращого раббі, як ваш Герш. Мудра голова, божий чоловік“. Від тоді вже Гершкова повага дійшла до вершка. Усе, чого міг бажати, здійснив: силу мав, гроші мав, повагу і значіння. І велику в Бога заслугу мав: згуртував усіх в'юних у сильну громаду, поставив під розвиток шів Ізраїла у селі кріпкі, незахолибимі основи!

Гершко почував безмірну радість у душі. Був гордий на свою працю. Колиб тепер навіть старий тесть, той горбатий Абрум станув перед ним, він не мав би серця робити йому докори. Сказав би йому: „Диви! Чого ти не зробив і твій тато і твій дід — диви, прийшов я, бідний жидок і зробив. Ти те повірив би мені, Абрумку, що я сього всего доконав. Стій тай диви ся!“

Лише що він не сказав би і йому сього. Він сам перед собою таїть ся зо своїми думками про великі свої успіхи. Коли прийде йому на гадку все те, що він зробив, зацитькує себе: „Ще ні, ще не все! Тихо, тихо, цить, ще наврочиш!“ Бояв

ся своїх успіхів, бояв ся щастя — ануж повернеть ся в инший бік.

Він далеко ще бун до кінця своєї праці, до кінця життя! Гершко стрепенув ся. Страх, як не любив думати про такі погані річи, як кінець життя. Далекко ще не упорядковані його діла. То ще треба все зліщитувати, продати, ще свої гроші відобрати. Тремтів на саму думку, чи піде йому все легко і гладко. Ще треба буде довго чекати, щоби не одно забуло ся. А відбере гроші, треба їх добре примістити. Та з тим уже менша жура. Ще другу половину панського ліса мусить купити, ще двір і панські царинки. Богато ще чекає його роботи, заки його син засяде в дворі і почне господарити на трех полонинах, рубати і вивозити ліси. І двір купити мусить ще він сам, і всі хлопські ґрунта він сам мусить зліщитувати. А до того треба богато часу і сили.

Якась страшна картина пересунула ся йому перед очи. Поблід і став дрожати як осиковий лист. Дзвонив зубами як у трясці.

Ні! — застогнав із стрівоженої душі. — Як треба буде, то ніхто не сміє піти до криміналу, лише він. Він сам мусить подати на ліцитацію всіх гоїв, а як вийде що на верх — га! буде боронити ся. У своїм суді він безпечний, боїть ся лише Коломні. А як мають заперти до криміналу — то його! Він уже старий, довго не буде сидіти, жаль лише умирати не в своїй хаті. Але умирати не з тою невністю, що сини вже не ляхварі, не фальшивники, що його сини — богаті дідичі, пани!

Став торгати що сили довгу свою, сиву бо-

реду. Радість почала підступати йому до сорця, коли пересунула ся картина будучого щастя його дитий. Вступала в нього надія, що всі труднощі переможе, що, як досі, і на будучо він устережить ся від прички. Не зробив у своїому житті ні одного необережного кроку — не зробить і далі.

Лише треба квапити ся тепер зі всім. Дітям мусить лишити чистий масток, готовий гріш, село, землі, ліси, поленини поділити, заінтабулювати. Най ідуть. Що зроблять — будуть мати. Він іще крім усього камеральські ліси закупити мусить здовж ділого Черемоша. По спочино, доки не вхопить їх у свої руки і не лишить синам їх впрубу. У гробі но мав би спокою, якби не придбав такої спадщини своїм синам.

Задумав ся і голову похнюпив під вагою великої праці, яка ще ждо його. Густі брови нависли на очи, вкрили їх. А хижі очи впилили ся у сиву бороду. Страшний був Гершко в сю хвилю. На його лиці відбив ся вираз дикої пристрасти, яка захопила все його єство, кермувала цілим його життям, усім заходами змаганнями. Кожда морщина на його лиці — свідок безупинної його праці, кожда борозда на його чолі — знак неутомної думки, а його зір — зеркало неімовірних переживаннїв, тривог, терпіннїв, бажаннїв, здійснених і не цілком ще довершених надій. Уся його складна душа пробивала ся крізь дикий погляд його очей.

Несвідомо заскреготав зубами. Перед його очима пересунула ся постать людини, якої не міг вгадувати, щоби не закласти: Василь Руснак на-

гадав ся йому. Ось хто посмів стати йому в дорозі!

Ні! Він не сміє допустити до того, щоби сей, гої здержав його у розгоні. Він що багато, дуже багато має зробити — а щоби міг усе перевести, мусить його позбутися! Не сяк, то так! Сей гої не сміє розрости ся. Гершко чує се кожним нервом своєї досвідної душі — або він, або Василь! Вчора завів крамницю, сьогодні бутин береть ся рубати, а завтра стане до ліцитації, як будуть двір продавати. А вже найбільше трівожить Гершка думка, що той мудрагель, Василь, може при помочи силки схотіти відовжувати гоїв. Ану заложить касу і стане сплачувати довги. А він умів би пошукати, де що треба платити.

Лише що до того не дійде! О, Гершко не допустить.

Станув при вікні і пустив свій острій зір далеко перед себе, старав ся пронизати ним надбережні вільхи, що відділювали його від читальні. Що там не діється? Що там тепер не діється?

Уже десь зачали ся збори. Вся його надія на старого Івана! Добре його налякав. Повинен придумати спосіб на сина!

Почав нетерпеливити ся. Ніхто не приходить у коршму. Поганий знак.

Виглянув у сусідню комнату.

— А ти, Гавриле, доки будеш сидіти?

— Або що? — відізвала ся чорна постать із кута не дуже то лагідним голосом.

— Нічого. Може би ти пішов до читальні дізнати ся, що там діють.

— Я тобі раз казав, що не вступаю ся, доки не даєш мені п'ятки.

— Нащо тобі п'ятки? Пощо тобі п'ятки? Хто видів давати тобі такі гроші? Тобі вже нічого не належить ея в мспс. Давай йому п'ятку.

— Чого скачеш, жиде!

— Що значить скачеш? Хто скаче? Хто тобі скаче?

— Тьфу на твою голову!

— Гавриле! Слухай, Гавриле, говорім по добру. Твердий п'ятук гримнув у етіл, аж підскочила на ньому порожня фляшка.

— Чорта з тобою по добру говорити. Давай п'ятку!

— Гавриле, йди переспи ся!

Застогнала фляшка в дужій руді Гаврила і вмить розсипала ся в дрібні шматочки під ногами Гершка.

— Матерп твоїй... Даєш п'ятку?...

Стояв грізний, як чорна ніч, персд блідим Гершком. Розпука, злієть, очайдушність блискали з його очий.

— Даєш п'ятку, песій сипу? Я тобі з цілим ґрунтом запнеав ся, а тепер ти мспс збиткуєш! Яка була в нає злагода? Сотка готовими гріними і харч і око горівел що неділі! Гроший смп не бачив, харчом своїм собак годуї. Я тобі в таке годованетво...

Плюнув жидови під ноги.

— До суду піду, все розповім... Я ще з тобою порахую ея.

Гершко успокоїв ея. Судом його ніхто не зля-

кав. Мимоволі зловив ся за кишеню, де тримав пекстї. Кождий з панів із суду мав там свій. Вони йому не страшні.

Але не хотїв мати ворога. Один такий годуванець — то гірше всего лиха. Богато поцсувати може.

Пішов у шинкову комнату, наляв пів ока горівки, поставив її перед Гаврила.

— На тобі, Гаврилку. Знай, що Гершко не такий лихий. Ще тобі й корону даю. Але вже більше грошиї не дістанеш. Бігме, се вже тобі з доброго серця дарую.

Гаврило, як був лихий, так відразу облизав ся, усміхнув ся до фляшки, але здавив свій усміх...

Сідаючи пробурмотїв:

— То вражий син! Колиб був бодай повну дав...

Гершко не чув його вже. Його думки полетїли в напрямі читальні.

IV.

Коло читальні збирався народ великою силою. Ставали гуртами й вели розмови про вселяке, а вже найбільш про ту нечувану спілку на бутин. То якось так не могло нікому поміститися в голові, як брати ся за таке діло. Навіть годі було визнати ся, хто прихильник, а хто противник.

Дорогою іде собі Іван Руснак. Він тут не має що робити — іде так собі. Всякому вільно йти хочби й попри читальню.

Ненадійно наскочив на Юру Василюка.

Яксь шалена думка перелетіла йому крізь голову. Крикнув:

— Юро, сюди!

— Ая! Давно тебе не бачив. Забанував за тобою.

Юра говорив понуро, бо мав злість на нього ще від якось тут за кури. Але він був цікавий поговорити з Іваном про спілку. Він знав, що Іван ворог спілки. Такий то скаже, що інші не доказують. Тож на заклик Івана пристанув.

— А ти, Юрічку, також пристав до козаків?

— Смійтеся здорові. Приставати можеб і приставав та до козаків, якби моя сила за молоду не скозачила ся, якби у чужих бутинах не розвіяла ся була.

— Ти, бачу, Юро й нині не відстав би від отого онде козака в ленті. Одно, що ленти ще не перевісив через груди.

Юра пристидав ся, сам не знав, чого. Він, що правда, спинив ся коло Івана, зайшов у бесіду із ним — хотів почути дещо ближче про бутин. Та Іван став насміхати ся із нього. Мусів прикусити язика. Він узагалі сам не знає, звідки йому прийшла до голови така охота задирати ся з Іваном. Ще хто знає, як воно буде. А Іван за всіди таки заратусь. То та велика надія на успіхи спілки показала йому, що й він міг би ще поратувати ся. Але надія на спілку відаї невелика. І прийдець ся каятись. Добре, що Іван ще хоче говорити із ним.

— Та мене покликали, Іване, писати ся в народню спілку. Як кажете? Не буде з того гаразду? — питає заклопотаний Юра.

— Кому буде гаразд, — мовить солодко Іван, — а кому ліцитація на масток.

При сих словах усміхнув ся і закаменів у тім злощаснім усміху. Майже любував ся збентеженнем Юри, що тепер у двох вже згорбив ся, трохи не приріс до землі. Щоби його ще більш прибити, докпнув зідливо:

— А кому — то заберуть і ту грядку коло хати і хату і то дробь, що коло неї крутить ся.

— Та кажіть. Вере така біда буде?

— Щоби ще без криміналу обійшло ся! А то ще й того гаразду можна закушати.

Коло Юри стояв його спи, молодий бритвак. Дивиш ся на нього і анї в голову собі не по-

кладеш, що отсі дві постаті собі рідні, що той старий, ізгорблений старець і той рослий, як смерека, молодий господар собі син і батько. Юра — се тільки кістяк людини. Із його грубих костий можна, правда, пізнати, що се був колись дужий хлоп. Але стільки всего, що ті кремезні кости. Тіла на них не дошукав сяб, крові докола них не дорізавав сяб. Здавалось, що жовта поморщена шкура на них — се накишений на кістяк міх; так поскладала ся на ньому у грубі борозни. Лице — скиби свіжо поораної землі, очі два блудні світельця, що десь блимають у безвістях.

А коло цього стоїть молода сила. Високий, рослий, худощавий, але з такими признаками життя, що ти ніяк не міг би його поставити поруч того старого гриба. Се контраст молодости її старечого занепаду, життя і смерти.

Він стоїть коло Юрі і чує, як богач над ним насміхаєть ся. Хотів уже взяти свого батька, щоб не слухав докучливих знущаннів. Але коли почув про кримнал, скипів люттю:

— Не треба вже гіршого крименалу, як той, що мають мої дедя тай нєня за весь свій вік. Сплу свою зробили, на вас працюючи, тай не вилазять із вашої кишкї.

Іван глянув на нього через рамя і спинив хвилину свій погляд на його лицї. Потім, відвертаючи від нього голову, промовив з погордою:

— Від твого дедя, Михайле, я за весь вік не чув такого чемного слова, як отсе від тебе за перший раз нашої розмови.

Говорив певний себе, що він уже знов від-

зискав персвагу над старим Юрою. Юра мовчати ме — замовкне й його Михайло.

І Юра таки мовчав. Син, що правда, вирвав йому із під серця його власні думки; він сам сказав їх сьогодні чи раз. Але то вже було давно. Він сам не знає, що з ним таке подіялось було. Звідки у нього набралось було стільки відваги, така сила очайдушности. Тепер уже й жалко йому і стидно. Не йому вже старому ставати до боротьби! Нехай уже молоді. Лише не його син! Не його Михайло! Хто ще знає, до кого прийде йому звернути ся. Чи не прийде йому працювати таки в самого Івана. Така була в них надія на спілку. А Іван береть ся розбивати її. І розібє! Чого то не вдіє гріш! Розсадить усю єдність, порозгонює спільників, одних заставить робити на себе, одних і знати не схоче!

Думав уже і собі скартати зухвальство сина, коли почув його нову бесіду, почув і оторопів.

— Вигуляли від них за марний гріш усю буйність, усю силу, тай ще дивуєте ся, що вам скорили ся? Що ви не чули від них гордого слова, вольного? — мовить, ледви не кричить Михайло.

А йому вже йде в підмогу його побратим, товариш його, Дмитро. Він мовить:

— А вже вам урвало ся, Іване, від коли завели спілку. Вже най лише тих кукурудзів самі собі вивеземо без вашої ласки тай без вашої помочи.

— А ти, мой, хло', давно навчпв ся втирати собі сам носа? Ти пазь собі дорогу, а до чужої бесіди не вштрикай.

Розмова почала ставати цікава.

Понасходило ся тут народа що не міра. Одні входять до читальні, одні виходять, а одні, стоять за увесь час на дворі, курять люльки тай обговорюють всілякі справи. Тут на дворі більше таких, що дивлять ся на цілу ту спілку і всю Василеву роботу, як на діло загонистої людини, що нічого не має, й нічого стратити не може. Були се більш проміжні господарі. Їх відстрашували від спілки дві річи: неохота до нового діла і те, що в спілці стали гуртувати ся люди, що не мають або ні клаптика землі, а як мають, то не багато.

Та вони бачили, що їх ніхто й не дуже то просить і стояли осторонь — не твое, бач, діло, не сунь ся. Але як лише почав ся опір проти спілки, вони стали дуже уважно дослухувати ся до нього. Відчували се, що тепер їх пора промовити і своє слово.

Нагоду дав молодий легінь, що заговорив за спілку. Хоч не один із слухачів првтакував йому головою, коли говорив про доставу кукурудзів спілкою, досадні слова Івана звернені проти нього, викликали загальне признание.

Один старий господар, із статочнійших, звернув ся до молодеків:

— Буде вам з тою спілкою, буде таке, як з виборами було! Бий, забий! одні на других, найлише хто розумніщий посмів сказати, що за гурман соли ніхто не платив два нові, тай поки світа сонця не ме ніхто два нові платити.

— А правда? — неваче похвалив його Іван

за сю непадійну поміч. — Виходить тепер на наше! Ану, найби бул хто тоді сказав, що такого не було й не буде! Було би такої крови почуріло, що земля забагрилась би! Таї не одна християнська душа пропала би нуто-дармо! Таке то розиннали св за тим радикальним послом. Можна було гадати собі, що то новий Месія прийшов на землю таї відкупить рід і плід весь людський.

— Напротив чого ви таке говорите? — питає Михайло.

— Напротив того, щоби народ врозумив ся, що не все золото, що блищить. То як виїхав той ваш радикал на віче, та став говорити, то можна було думати, що він розсїв би св з жалю за стількою кривдою людською. А як вибрали його на посла, то вже, ади, третій рік, а ніхто за нього не чував.

Йому притакнув старий господар:

— Боїть ся показатись народови на очи, бо винесли би його з села. А то як його вибирали, то як зішли ся, то вибрали його всіма голосами. А народови як було тісно жити, так від того піраз не стало пільнійше; ніраз не повустила біда. А про нашого посла не чувати. Не йде давати нам поратунку.

— Таке буде із сею силкою, — цідить крізь зуби Іван, держачи міцно в зубах люльку. — Щось там поскладали по п'ятчині, чи як, таї уже собі гадають, що цілий світ перевернуть. Го, го! То ще, любятка, на двоє ворожила! Кукурудзів винести не штука — за готові гроші. Але рубати бутин — ой чи не за короткі руки! На то би

треба не лише грошей, але й голови! Буде вам таке, що буде на що дивити ся. То ще від того гаразду, що на вас сілка паложить, то не один з вас зарує так гіренько, що вся фоя ме обси-нати ся д' землі і земля з вашого плачу затря-сеть ся.

— Зарує, хто зарує, — мовить Михайло, — а є й такі, що вже й темер рують із жалю, що втрачають заробіток. То нарід був слійний, доки був, довгий час. Ало як йому розновістували, від чого йде його біда, почав міркувати, чиби не по-догонив того, що втрачав довгими роками.

— Що вже голодранці подогонять свою втра-ту! — кинув йому з призирством Іван і не гля-нувши ні на кого, пішов у напрямі громадського дому, що стояв зараз таки коло читальні.

— Богач дуфас в свій маєток і за ніяку сілку і не хоче чути; бідний у своїх клопотах хотів би мати бодай порадy у людей! — відповів йому Ми-хайло.

Але Іван уже ледви чув се. Або й чув, але не обертав ся — бач не до нього сказали.

І тільки Юра вітхнув глибоко:

— Ая, ая, сину.

І замовк.

Після того, як Іван відійшов, уривана розмова в гурті слухачів:

— То ще хто знає, чи правда не буде по Іва-новім боці?

— Я вже давно казав, що бутин не на наші сили.

— Ая, кажіть. Іван пуджає, бо сам хоче захопити бутин із Гершком.

— Чи не краще наймити ся в Івана, як давати свої гроші, класти свою силу, платити собі за роботу своїми власними гріними та ще поручити ся мастком.

— А того не рахусте, що Іван буде платити менше, як половину тої ціни, що ми самі собі мем платити.

— Чим більше повиплачуємо собі зразу, тим більше ме нам неставати на виплату під кінець. Тай ще чужим людям.

— Щоби ми лишо не бідкували ся дуже по тому.

— У наших людей розум бабинський. Хто не хоче, може легко відговорити їх від усього, — мовить Михайло.

— З тою спілкою будо таке, як з тим дурним, що то поклав млин без води. Носить він коновкамп, що носить, та лє її на колеса, а млин як не молов, так не меле.

Так скажав старий поважний господар славний богатыр Словський. Скажав і жде на вражіння своїх саль.

Ніхто не смієть ся з його дотепу — навпаки чути, як ріже немов по склі скрипливий голос зарібника Юзничука:

— Ви так говорите, як той ситий, що голодного не розуміє. Добре то вам. У вас і молоко валяєть ся і масло не переводить ся. А поглянь на вашу страву, то у вас і пироги і голубці, хліб

і колачі, булки і всяке в. Але якби ви так сиділи у лісі, як я, у зимнику, у хатці маленькій, якби ви так не бачили нішої страви, як хлиставницю з буринки й буришинок, якби вам одну динку було так холодно й голодно, так гідно і бідно, як мені...

— То я би не викидив позичену пятачку на пусто-дармо.

— Ви, пане Соколовський, не дуже ще говоріть! Тай ви на своїм маєтку двох тай наших синів три — всі ви ще вкупі. Але як ви розділите ся на чотири пайці — то які будуть ваші маєтки? А як порозділюють ся ще сини ваших трех синів, то зійдуть на наші статки. А ми вже тепер мусимо йти в світ, мусимо мудрувати головою записувати ся на всякі снілки, щоб вижити. Тугий на нас час впав, але ще май тугіший може впасти на голови ваших дітей.

До розмови пристають два молоді січовики:

— Якби так наші богачі замісто лупити з нас шкуру та подали нам свої руки до помочи, ми не бідували би так.

— Вони лише то знають, що посмішковують ся з нашої роботи. Ану, чи пристав котрий до Січи?

— До козаків? — питаєть ся Соколовський із насьміхом. — Буде з нас тих козаків, що вас там в. На ціле село вас буде. А якби ми пристали до вас, то кому ви рознігували би сіна по царниках, по некошених?

— Ви ймили кого за руки, що так голосно говорите?

— Не бійся! Не такий то ти, парубче, мудрий, аби тебе ймити за руки!

— Як не ймили, то поговорить, а то ще можуть рахувати зуби.

— О, ти до сього на вискоки!

— То як писати ся в яке товариство, чи в Січ, чи в читальню „Просвіти“, то їх нема, — жалується ся сичовик. — Як до виборів, то, ади, газди, якби то давали заробити який грейцар, то ішов би вибирати, а тепер, то держить ся з краю. Тай ще би то голосувати на пона або нана, то може би нагадав ся та би пішов на той храм але на хлопського посла, то їх і не клич! А тепер забагло ся нам кликати богачів до спілки. То наш богач піде до спілки, чому ні? але з жидом.

— То бо й є, — мовить своє Соколовський. — Як спілка, то спілка. Що уторгуємо, чи грошове, чи живе, тим щоб ми по половині розділили ся, тай так, щоб ми ні один не угнивали ся. На таку спілку я пристаю. Але якісь паї, якісь проценти, зиски, тай ще плата у двоє за роботу...

— Ми собі всі сільські. Що заробимо, то наше.

— Ая. Тим поділито ся. А що мете втрачати, то хто поповнить?

— Не бійте ся. Будуть у нас такі господарити, що не мемо втрачати.

— Господарьте собі здорові, я волю держати свої гроші в скрині.

— Вже ви позатогід додержали їх до злодіїв. Цілих п'ятнайцять соток. А ми не плакали за вами тогід, як закладали спілку, не мемо обливати

ся слізьми й сегод. Заробити заробимо й без вас!
Правда, братчику Михайлику?

— Ще й яка!

Іван Руснак відійшов від гурта дуже прибитий. Сам не може пізнати себе — що то з ним стало ся. Було так, що він мав перший голос у громаді. Ні одного важливішого діла не поважив сяб ніхто був полагодити без нього. Не було ніколи, щоби не питали його про раду, його слово було завжди важке. Скажи його і повернеш справу, куди хочеш.

А сьогодні бачить, що вже настав нищий лад у громаді. Від року, як у перше виступив проти спілки, провалив ся із своїми думками. Як не осмішував її — не вдіяв нічого. Спілку оснували. Завели крамницю і від тоді вже життя в селі пішло попри нього.

Він чув се, що виростає якась таємна сила, яка посміла жити і розвивати ся без нього. І як повстала без нього, ба проти його ради і волі, так тепер почала вже йти не лише проти його довголітньої роботи, але й проти його особи, проти його роду, проти його голосу у громаді.

Такого, як він сьогодні вислухав, не доводилось йому чути. Він і не уявляв собі, щоби коли псубудь до сього прийшло. Він! Він, дукар, перший богатыр у селі і то не якого будь роду! Він не бігав замолоду за чужими вівцями по полонинах. Ні він, ні його батько, ні дід його. Він із діда прадіда богатыр! А тут така охаблена голота та сміє насміхати ся із нього!

Якого вони завдали йому жалю! Якого болю його душі! Показали йому, що він дерує, із жидом звязався і дусить ціле село! А він тільки дбав про те, щоби удержати батьківське добро, щоби розширити його. Чи його тут вина, що гріш робить гріш! Хто має багато, тому дасться ще більше! — се й панотець говорить на проповіді. Він дістав десять талантів і старався придбати ще раз стільки. А тут ті, що й одного не мали, що жити не мали за що, і вони приходять до голосу. І їм діється кривда зза того, що він давав їм жити при собі. Деруном його називають!

— Та ти, жеброто, гинулаб під воринням, якби не моя праця, якби не моя поміч у скрутну добу! — думає з пересердя Іван. — Я вас ратував, я вам роботу давав. Як прийшлося примирати в голоду, хто вас вивозив кукурудзків, хто гринмп заратовував! А сьогодні я виходжу на таке, що жили з вас висотував, що силу вашу у вас забирав. Ви мене, Івана Руснака, рабівником учинили! О, попамятаєте ви свої образи! Діждуся я ще того, що гірко каятись будете! А тоді я вас муляти: Хто у вас поратівник: спілка чи я! А хто вас найдуше зрабував, хто забрав у вас останню пятачину: я чи спілка! Ви ще попамятаєте, хто в вас Іван Руснак і якого він роду.

Згадавши на свій рід Іван ще важчим сумом вкрив своє лице.

Був у їх селі славний рід Руснаків, славний на всю округу. Був — та й переводить ся. Не має вже кому продовжувати його.

Він, Іван, старий чоловік. Своє вже пережив.

Напрацював ся не так руками, як головою. Ціле життя минуло йому в думках, у рахунках, у продумуванні та переводженні ріжних діл. Він чує, як сила його вже слабне. Ляже у вечір на постелі і довго не може вснути. Голова розходить ся вже на всі боки. Думи цілого життя її розширають. То було ляже, де ляже, на чомуб не приклонив давніше голови — зараз усне. А сонце де-де ще! За кичерами ще потопає, вся долина купеть ся у мраках, ледви почало зоріти, він уже на погах. А з ним уся челядь. І маржинна окутана, і косарі до сонця покладуть полог, що до вечера і сінце скидають. А кидають загоді, заки ще вечірні роси вкриють землю. І він при всему. А як горяча робота — він перед веде!

А тепер яке то вже його! До гніна обертаєть ся на постелі. Раз здаєть ся йому, що через огі м'ягнкі ліжники вснути не в силі, повикидас їх, то знов кости собі повідлежус на лавиці, а сон його не береть ся.

А прийде ніч — повна поганих сповиц. Що то не пересуне йому через голову за ту божу ніч! Крий Господи! Уже й до сповіди ходив і на службу давав папотцеві, і три воскові свічечки поставив на вілтари перед св. Николу. Не покидає його та мара. Прийде ніч — аби яка коротка, він мучить ся, аж впрів, від тих страховищ, що пообсїдають його голову. Кудись водить його нечистий, щезби, по таких бердах, понад такі кручі, що мусить всіми силами держати ся, щоб не провалити ся стрімголов у безвістї. А то знов якісь невидані потвори настають на його життя. Ні то

медведі, ні олені, якісь такі потвори, яких ніхто не видав, про які навіть не чувати на світі. Він бачив їх лише у церкві у крилосі, де над входовими дверми якийсь старовігеський маляр змалював пекло. Він уже питав раз панотця, чи не можна би перемалювати цього образа. Так собі питав. Хотів би дати дещо на церков. Пехай бв намалювали якого святого, щоби не було в церкві такого безголовя, як у тому пеклі. Панотець сказав: треба би цілу церкву малювати, а один образ годі. Хто знає, чи не піде ще на таке!

А що вже робити з тими лісами, що то виводять його душу за цілу ніч во таких глушах, у яких навіть не доводилось йому бувати — не знає. Куди він уже не ходив лісами, яких вертепів не бачив; цілу Чорногору зійшов, але такого, як ті глуші, куди його водить печета сила, не бачив, щезла бн, не бачив на своїому віку!

І так ніч у ніч. Най лише все по довгих муках, а вже все починає навідувати ся до нього. І не покидає його та божа кара до ранку.

І як йому, такому утомленому, такому обезсиленому, вставати вранці. Дійшло вже до того, що не він усю челядь будить до життя і до роботи, але чує крізь сон, а то вже й його Параска кутаєть ся по хаті, там уже й челядь повставала і він на силу отвирас очі. Як йому соромно, що він, господар, встає останній. І то ще як встає! Ледви підводить із постелі свої струджені кості. Нема вже в нього тої пугі, що мав замолоду. Минуло ся його наповань, нема вже в хаті господаря. Се він уже чує на кождому кроці. При-

ходить уже його вечірня пора. Треба буде прощати ся з цілим життем із усім світом, з усіми статками, придбаними працею його дідів та трудами невсипущого його життя!

І на кого те все лишати! Не має він годного наслідника. Одни у нього син — і той уже пропав для нього. Пішов у розріз із його волею, із його наказами, пішов проти рідного свого дядя. Се він, його Василь отсе все начинив, що тут діється у селі. Василеве се діло увесь сеї бунт. І на такого має перейти усе його добро! Усе надбанне. Аж гірко ї думати.

Ні, він не може з сям погодити ся.

А знов вибирай, що хочеш! Працював — сам не знай на кого! Одного його має, і не лиш йому всего маєства — то кому запише! Як би то не вік, він приймив би собі годованця, зробив би з нього господарську дитину. Бодай би вшанував його сиву голову.

А тепер ні сюди, ні туди.

Розбіснені Іван скипів гнівом.

— Мусить бути, як я хочу! Він мусить мені покорити ся. Най діється, що хоче, я розібю сю його спілку з гологою! Упадеш ти мені ще, Васильку, до ніг. Землю ще цілувати мені під моїм постолом! І тобі, Танасію, я ще не одну годину гірку завдам, як ти мені їх причинив через міру своїм сватаннем із Василем, своєю дружбою зі спілковою жебротою. Не дам я своєї праці на розтрату. Бог мені свідок, я не хотів. Я на всі способи заходив, щоб не доводити до краю — не моя вже сила спинити те, що тепер мусить стати ся.

Не я прю до того — ви прете оба. Ви ведете на загибиль себе і мене! Краще ви пропадайте, а як треба буде, я вас поратую.

Із сею думкою пішов до громадського уряду. Там сподівав ся найти пан-отця, що заходив туди бувало в неділю по службі божій.

У.

Громадський уряд — се збірне місце самих найстаточійших господарів. Із усіх верхів сходили ся вони сюди у неділю, засідали на ослонах і слухали, як хтось оповідав. Сходили ся радні і ті, що колись були в радї. Так громадські справи їх цікавили, як узагалї повнп. Хто де що зачув, починав оповідати. інші слухали, своє докидали хтось знов починав нову історію оповідати і так у безконечність.

Сьогодні не так. І тут говорило ся не про що, як про спілку.

— А я вам кажу, що не буде добра на світі. Здибас мене вчора панця Казьо і каже: „Чи чули, що муть будувати школу?“ „Яку?“ — питаю. „А таку на чотири класї — велику, муровану!“ Я собі міркую: бреше вражий Казьо. Вже певно щось нового продумав.

Слухачі усміхнули ся вдоволені.

— Він лише на то й живе між нами, щоб що раз продумувати нову штуку.

— І вигулювати гроші.

— Таї вишукувати молодиці.

Сміх вдоволення чим раз дужчає.

— Ая... Таки так!

— До чого він гпе? — думаю я собі, — веде далі своє оповідання старий дідок, колишній радний. — А він, знаєте, хоч Казьо, а таки сказав мудре слово. То, каже, Василь, отой Руснаків, той міняйло з крамниці загадав таке про школу. Ще пам мало податків, ще на нас не було такої карі, щоб, ади, школу будувати.

— А наша школа таки достоту п землю занала ся, — мовить Танасій.

— А про мене моглаб поплисти з водою, не великаб шкода була. Для кого та школа? Для Гершкових дітей. Ади, я сиджу в верху, що й дойти ся не можна до села. Не знап школи мій дід, не знав мій прадід, і деда був без школи, і я, тай, ади, був сми радним, мав сми гонір. Люди слухали мого слова. Тай було без школи. А мої діти також не знають письма, та й жиють.

— То вже тепер таки тяжко без письма, — мовить Танасій.

Хтось притакнув йому: „ая... ая...“

— Про мене, най буде школа. Чому бп ні. Мені її не треба. А є такі, що хочуть школи — най їм буде. Але я до того говорю, що, ади, куди той молодек забігає. Нолу школу хоче класти. Вже йому мало буде бугина — тепер хоче дахівку та цеглу робити спілкою. Тай школу будувати. А ти, братчику, плати на школу!

— Не чував сми нічого про дахівку та про цеглу.

— Ви, Танасійку, може й не чували. А я таки чувал. Папич Казьо не дармо нас кликав: „Люди

ратуйте село перед драчкою!" Що смі чув — кажу і вам. Бігме не брешу.

Увійшов до хати Іван. Розмова почала переходити на нищий бік. Хоч знали, що Іван не добром дине на свого сина, але воліли не говорити про спілку та про замисли Василя зі школою. Досить з Івана вже його жури — не бити ж його ще громадським судом.

Іван привитався загальною, постояв хвилину насеред хати, потім відходить до Танасія.

— Як днували, куме Танасійку?

— Мирно, Іванчику. Як гостили, братчівку? Дужі?

— Дужий, — мовить Іван. По хввлі до Танасія:

— А ви не гнівайтеся на мене, що я вас му питати про одно.

— Питайте здорові.

— Ви таки беретеся давати поруку за таке варівке діло?

— За яке варівке діло, Іванчику?

— А за ту спілку.

— Га, що діяти! — мовить Танасій. — Мемо мудрувати, то щось вимудруємо.

— Смійтеся! Охота ж вам заходити собі з голотою, з комірниками! То ані поля, ані маржини не має. Бурлаки! Як вийдець ся стратити, на чім вошукаєте?

— Ми же вибрасємо ся на страту.

— Знаєте, що я вам му казати?

— Кажіть...

— Приставайте до нас до спілків.

— До кого? — питаєть ся Танасій.

— До мене.

Танасій і оком не кліпнув. Якби не чув. Потім від пехочу:

— І ще до кого?

— До Гервика.

Пихкаючи люльку і цупко держачи її в зубах, питаєть ся тим самим голосом:

— Таї що мемо робити у такій спілці?

— Мемо рубати бутни.

Танасій перехилив ід ньому голову, почувши таку повину.

— А ваш бутни де? — питаєть ся, порлядаючи на Івана з під густих брів.

— Там де й ваш.

Хвилину мовчали. Лише Танасій став хитати головою, як кінь, що обганяє мухи. Важку думку думав. Врешті мовить:

— Спілка ставала вже до контракту. Іздили наші до Львова. Василь, Андрій, Николаї...

— Якби ви не дали своїх грошній, то наї ще десять раз їздять — не буде нічого з того, — замітив Іван, кидаючи скося свій погляд на Танасія.

— Та як? — кинув йому Танасій злосне, образливе питання.

— Та так, — веде свою річ спокійно Іван. — А цупко не даїте грошній, вони не муь навіть брати ся, а ми тоді возьмем бутни у свої руки.

Говорив се свідомий значіння кожного свого слова. Він чув, що Танасій не дав іще грошній, але має їх дати. Іван мав одну гадку: Танасій му-

суть лишити Василя і піти на спілку з ним: з Іваном і Гершком. Він прийшов йому се сказати. Була се остання хвиля, коли можна було ще по добру все повести. Танасія він мусить взяти на свій бік. А тоді вже й Василя покладе собі до ніг. І він підоймає його, як наверненого блудного сина, вригорне до грудий і віддасть його Танасієви за зятя.

Бо і він не мав иншої гадки не від сьогодні. Іван і Танасія — Василь і Марічка. Два найбільші богатрі на весь округ — а діти їх сполучать усі маєтки в одно. Але до того ще далеко. До того треба ще розірвати дружбу Танасія із Василем. І вбити клин недовіря, а потім ненависти між Василя і ту голоту.

Іван дуже врадував ся, коли дізнав ся, що спілники їдуть підписувати контракт. Він мав також охоту на сей бутни. І міг був поїхати і повернути все у свій бік. Але він нарочно виждав. Нехай, думає утоплять всі спілкові гроші — він тоді поверне людям паї, бутни перебере на себе, а що найважнійше — поверне собі грішного сина.

Ось такі були його думки, такі були його замисли.

Він поставив тепер питання Танасієви. І ждав на відповідь.

А Танасія довго не міг рішити ся.

Він завсїди ще мав в ухах Василеві слова із недавньої розмови з Василем. Питав він Васля, чого його дедя такий завзятий ворог свілкп.

— Дедя гаразд виміркували, — мовить Василь, — що якби наша спілка набрала ся сили,

то ціле село обтрясєть ся із дединої тай Гершкової лихви.

Ой, луплять жеж бо вони, луплять! — думас ї собі Тапасїй. Він що правда не менший богатыр за Івана, але він на лихву ніколи гроший не зичив. Він обертав грїшми инакше. Купував полонини, випасав маржину, перекупував лїси, рубав їх і не счув ся, як дорівняв мєтками Іванови. Він промивляв головою, працював руками, робив грїш, але сила в нього була така, що не було коли залежувати ся та засиджувати ся та перечислювати гроші й проценти. У нього покладних гроший ніколи не було. Ввесь грїш був за ціле життє в інтересах: у лїсі, в маржинї, сьогондї дїстав, завтра втопив у новий інтерес і знов ходить без гроша, як ще не зичить, доки івтерес не виплатить ся.

А Іван — о, той уже з малку заллїснїв на грошєх. Він не відказував ся також від устких інтересів. Але щоби ризикувати, щоби вложити у якесь дїло весь свій мєсток... Ні! Він волїв розкидати гроші проміж поодиноких господарів і дерти з них лихварськї проценти.

І ще одно: Іван ціле життє ішов у купі з жидівською пявкою Гершком: з часом душі їх зіляля ся із собою.

Отсе найбільш бєнтежило Василя.

І він дуже добре розумів батька. Він бачив, як народ почав ставати вже буйийший, хоч се були самі початки спілкового життє. Ще лише стали надїяти ся на крапцій май заробок, а вже не така була в народї бїда. А що то, як із нуж-

дарів постають господарями. Ох, як се сердило його дедя.

Усе те вони переговорили з Танасієм по раз — десятки разів, заки Василь перехилив його на сторону своєї спілки.

Всі ті свої розмови з Василем нагадав собі Танасій, коли Іван почав його намовляти на свій бік. Ось чому він не давав відразу відповіді.

— Ну, кажіть своє слово, куме Танасію, — мовить Іван, закурюючи люльку і звертаючи всю свою увагу на неї. Він такий був певний згоди Танасія, що ждав спокійно, набивав люльку тютюном і не дивив ся в той бік.

— Я на таке не піду, — промовив врешті Танасій.

Іван глянув на нього не дуже здивований. Він такий був певний своєї побіди, що навіть відмова його не трівожила. Танасій не був би Танасієм, якби відразу згодив ся. Він мусів поторгувати ся. Він ціле життя вів інтереси, а кожний інтерес — то зиск або втрата, залежить, чи маєш холодну кров і заждеш на пригідну хвилю, чи поквалити ся за горяча. Ось таку людину, що торгуєть ся про більший паї у зиску бачив перед собою тепер Іван.

Він у шпильний час пішов би собі спокійно і ждав би, аж би Танасій прийшов сам до нього. Тоді його булаб побіда. Але він бояв ся, щоби відмова Танасія не скріпила сил і завязття спільників. Ануж скинуть ся по два паї — вже тоді й Танасія не треба.

Тож не линас справи:

— Вважайте Танасію! — мовить. — При нашій спілці заробить більше. Там голода ухвалить собі плату за роботу, яку сама забагну. А на мене, то я би її половини того не платив.

А коли його слова не робили бажаного вражіння на Танасія, що в одно хитав байдуже головою, Іван пішов що далі:

— Та й ще таке вам скажу, куме: я міг би вам щось підступити в чистім зиску. Кілька левів на сотці. Я хвалив би собі дуже, якби дістав вас на спільника. Ми господарі повинні держати одну руку. У спілці зо мною і робітника дешевше дістанете. У мене ціле село в чересі. Як потрясу — всіх ізгоною до ліса. Ви тільки поміркуйте, а самі мете видіти, що я до вас із чемним словом приходжу.

— Воно не згірше, куме Іване. І бизівнійше. Але я сказав уже раз своє слово, не стану тепер переміняти, — промовив рішучо Танасій.

Іван чув, що розвіваєть ся великий його рахунок. Чи не найбільший рахунок його життя. Він почав ханати ся урваних думок, які від довшого часу бушували по його голові. Він проганяв їх від себе, але, навесні, вертали раз у раз. Щоби позбутись їх, хотів заманити Танасія у спілку з собою і Гервиком. Не подістило. Він почав ізнов ловити си своїх очайдушних думок про вінчання Василя.

Ні, ні, не може! Прожене їх на віки від голови.

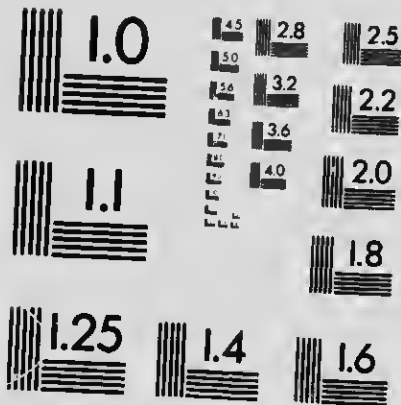
— Се вже ваше крайне слово?

— Крайне.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 0989 - Fax

Мовчанка.

Потім немов жалуючи, немов переконуючи Танасія, мовить Іван:

— Шкода мені вас, куме. Кидаєте гроші в болото. Та ще для кого? Для голодрайців. Що вони вам таке?

— Для своєї крові. Для своїх дітей: доньки і зятя, вашого Василя.

В душі Івана щось увірвало ся. Танасій сам зачепив ту натягнену струну і увірвав її. Горе їм обом!

— Для мого сна? — застогнав Іван. — Ой, ні, ви їх не звінчаєте.

— А чому?

— А тому, що не звінчаєте.

— Він не ме у вас дозволяти ся. Має свої роки.

— Мете бачити. Я казав вам відразу, як ви пристали до тої спілки з Василем, тай кажу вам ще сьогодні: уважайте! Мете згадувати моє слово, що пін їх не звінчає.

— Я вже зговорив із пан-отцем про всяке!
— мовить спокійно Танасій.

— Майте гадку, Танасію, аби ми не стали розпобратимами! Майте ся гаразд! — крикнув з досадою і відступив відси, як би втікав перед своїми словами і своїми думками.

Як раз побачив, що в напрямі читальні пішов пан-отець Савчук. Чим скорше ввійшов за ним.

Іван не мав великої надії, щоб йому пощастило. Як лише дізнав ся, що Василь і Марічка по слові, прийшов до пан-отця противити ся: Не дозволяю і не дозволяю.

Чому?

Бо не дозволяє!

Так годі без нічого!

Не дозволяє!

Ніхто не буде слухати його.

Така в одно була їх бесіда.

Але Іван наважив ся тепер в останнє. Він бояв ся, що і тепер не поведеть ся йому. Він мав уже про всяке думки у своїй голові. Уже надумав, як розбити дружбу Танасія і Василя. Але сам налякав ся своїх думок. Бояв ся, щоби не довелось каятись. От тому то хотів би спробувати ще побесідувати з пан-отцем. Ануж пощастить по добру і не треба буде брати гріх на душу?

Підходить до пан-отця.

— Е, кого я бачу! — промовив о. Савчук.
— І ви, Іване, з нами? З молодими?

Іван замняв ся ніяково. Не знав, що сказати. А ще гірш не знав, як із такого питання перейти на своє діло. А о. Савчук продовжує своє:

— Дуже ви врадували мою душу, коли я побачив і вас при народній роботі. Щастя Боже!

— Я маю отцєви духовному дві слові сказати, — заговорив чим скорше Іван, не даючи відповіді на поставлені питання.

Відійшли троха осторонь від слухачів; Іван почав пошепки говорити:

— Пан-отченьку. Любенькі мої. Я вас таки прошу: лишіть-ко то! Не вінчайте їх.

— Ви в одно ще свої? Я вас по розумію, Іване, чого хочете. „Не вінчайте і не вінчайте.“ Та ви скажіть, чому не вінчати. Масте яку причину, знаєте яку перепону?

Іван відповів сміло.

— Та знаю.

Але ся сміливість була знаслуханням власного сумління. Він сказав се певно та лиш тому, щоб ще раз не зацокати ся і не втекти. Він пережив у своїй душі уже стільки разів сю хвилю, що таки врешті рішив ся сказати. Думка про се зродила ся в нього зараз, коли вперше поставив йому таке питання о. Савчук. Та три тижні минуло, а він не міг відважити ся висказати її. Тепер уже сказав.

Сказав і в мить жажнув ся. І став просити:

— Тільки я вас пан-отченьку молю, щоби ви не слували мене повістувати за сю перепону.

— Якій бо ви! — знетерпеливив ся о. Савчук. — Коли хочете переписати вінчанис свого сина з Танасієюю Марійкою і знаєте про якусь перепону, то мусите її сказати. Бо шнакше я звінчаю їх.

— Не знаю, що діяти, — хитав головою доведений до краю Іван. По хвилі промовив твердо: — Але я таки не скажу.

— То я на сю педілю звінчаю їх. Уже й так на цілий тиждень відложив через вас.

— Я не зволяю! — крикнув Іван усею трівогою свої душі.

— Не маєте права це зволити.

— Я його дедя!

— Василь має свої роки. Не ме дивити ся, чи ви зволяєте, чи ні, — заявив твердо о. Савчук.

Тоді Іван став дивити ся в землю перед себе, а з виразу його лица можна було бачити, що рішас в душі велике й дуже важке питання. Врешті промовив:

— Я ще поміркую.

— Тільки не довго. Сьогодні мусите, Іване, сказати.

VI.

Іван застогнав з усеї душі. Все рвало ся у нього. Все перло його на дуже непевне діло. Відай уже йому судило ся, щоб счинив у двох родинах такий заколот, таку завірюху, якої світ не бачив. То не осіння люта туча пересунеть ся, то не вітри неугомонні полонинські завпують, се скажений оркан перелетить над його головою, до коріння переверне ціле його життя тай ще одного завзятого його противника, одного їх зломить, поторощить, спокійне їх життя вивертами устелить, одного з них: його або Танасієве, або й обох у ьуці і ще забере із собою Марійку й Василя! Бог свідок, він не хотів; боров ся, доки сили ставало. Всіляких способів шукав, щоби не доходити до краю своєї розпукки. Усе порушив. Не пощастило. Один перед ним плай. Він поведе його до ясного кінця, або затрутить у таке бердо, що й кісток його не позбирають.

Був зрезигнований. Най дієть ся вже божа воля. Пустив ся, як керманч у люту повінь Черемошу без керми, без вигляду на який небудь поратунок. Пустив ся, як той очайдух Юра пераз пускав ся. Та Юра покладав ся на свою силу, на сліпе щастє — він в щастє своє вже зневірив ся, а спл у нього вже біг ма! Буде, що принесе

розеатанілий Черемош, що круча вчинить в нього, як гупне у неї із усеї сили!

Юра! Юра Василюк! От, хто побідником завсїди виходив! Такий старець, така жеброта! Що він міг стратити в житті! Трюхляві кости, мізерію свого життя! Хто плакав би за ним, кому він був потрібний? Сьогодні жий — однаково, що завтра би його нестало! Такий Юра побідником в одно виходив. Він кидав ея пераз на хвилі Черемошу, щоб раз конець покласти усїм своїм терпінням. Щоб уже не бачити здекутника у хаті, щоб жінка не торочила йому в еке голови: муки нема у хаті. Бурішка впріла, не буде що взяти в рот у зимі. Приїдеть ся загнбати!

І той Юра держав ціле життя побідно розбурхані хвилі вод у своїй немічній руці.

А він, Іван, богатир, не якого будь роду, він іде на загнбиль. І ніщо, ніяка сила не вратує його від тої проклятої долі.

Але ні! Він іще не дасть ся. Він ще буде змагатись. Ще раз попрубує екорити собі свою навієну долю.

Юро! — крїкнув у душі. — Тепер ще ти мені послужиш! Ти мав за все своє життя щаєливу руку! Попрубуєм в останнє.

Підійшов до Юри. Зачелив його проето:

— Юрочко, ти все ще своє маєш на гадці?

— Та... — мовить Юра і не мовить.

— Лиши-ко ти, Юрічку, сю спілку! Маєш свій ґрунтець на втрату?

— Не маю я вже що втрачати, Іване.

— Маєш Юро. А як не маєш, то хочеш збути

ся й того, що не маєш на втрату, коли кладеш ще один пай.

— Та не пуджайте мене, Іване.

— А чогож би я мав тебе пуджати. Ади, ось-де в чересі найшлась би не одна сотчина. Якби то чистий інтерес, я, думаси, завагував би ся покласти її на стіл?

— А Танасій кладе. І то не сотки.

Юра зачепив таке питання, яке прийшло Іванови, як не мож краще, на руку. Танасій кладе. Колиб захитати сю віру в Танасія, може ще повернув би все на свій бік. От, де причина завязття. От, де віра в успіх. Отже не віра в свої сили — надія на Танасієву поміч. А як її не буде — провалить ся коміть головою ціла будова. Знають не хто, як Танасій таки найгірший його ворог.

Іван усміхнув ся хитро і промовив, як лише міг, солоденько:

— Ти думаси, братчику Юро, що він покладе? Він колиб лише звінчав доньку із Василем. У нього є свій рахунок. Танасій, Юро, не з тих. Він цілий свій вік мудрував. Його не змудруши, Юро, ні ти, ні хтоб не був.

— Але, він не дає? — стрівожив ся Юра. Увесь жах людини, що за одним махом тратить не так своє добро — Юра його не мав ніколи — але надію на добро, відбив ся в його очех. Він тратив у одній хвилині все, що остало ся йому, злидареви, з трудів цілого його життя. Як він уявляв собі Танасієву, чи спілкову поміч, ніхтоб того не збагнув. І він не переводив на гроші ту свою надію на спілкові заробітки. Він кохав тільки

у неясних мріях думку про кращі часи, які мали настати в міру успіхів спляки. Як то все мало виглядати, якби здійснило ся — се таке ще далеке, що думати про те, булоб непростимим гріхом. Свілка мала визволити їх від усього лиха. Так казав Василь. Бутии — уся його надія, Юрова. Одно слово: бутии. А друге: Тапасії дає гроші на бутии. І він, Юра, прийіє останню пятчину, щоб і собі мати право користувати ся недалеким щастєм.

Ануж би то вже прийшло до паю, а йому сказалиб: Махалі, Юро! Ти де був, як ми вплачували паї? Був Юра, був братчики з вами! Вплатив свій не свій, зароблений сном паї, але вплатив. Тепер не буде Юрі журби-грижі до кінця короткого його життя. Не лачний йому вже ні здекутник, ні дуццій ще за нього ворог: зимовий голод.

А тут така страшна погроза. Його хочуть обдурити. Тапасії не приступає з грішми. Хочуть лише від нього забрати. І все піде на марне. Не муть рубати бутина, не бачити йому не то заробітку, але й свого паю.

— Кажіть Іване? він бизівво не дає?

— А що я тобі вдію, як ти мені не віриш. Я тобі побожу ся. Мені лише лачно, що мій Василь хоче зарізати ся без ножа. Ще й вас скалічить на віки. Хіба се мене не болить? Все то таки моя кров. Весь мій масток на нього. А він веде і нас на безголове і мою працю.

— Гірка наша година.

— Я тобі щось му казати, Юро. Ти, адн, іди скажи людям таке і таке: буде каліцтво, буде та-

кої втрати, якої народ ще не бачив, як світ світом. Паї не то не вилачують нові паї, але паї ще позабирають старі.

— А можна?

— Чому ж би не можна? Не даю, бо то мої гроші! Так скажи всім. Ти одно лише питай: Чому Танасії не вилачує відразу? А мето його потискати — побачите, що він вам повість!

— Се правда. Се правда...

— Як ти мені се зробиш, я тебе покладу наставником у своїм бутині.

— Ей! Іванчику?...

Юра не хотів вірити сам собі. То як такому, що загубив великі гроші, скажи: вони таки найдуться — він зловить ся сеї божевільної думки і починає свято вірити, що вони таки найдуться — так Юра слухав тої Іванової бесіди про те, що він стане наставником.

„Ей, Іванчику“, — вирвало ся йому з грудий. Се було все, що він міг під сю пору сказати. А був се і подив, і вдяка, і вираз нової надії на поратунок.

„Ей, Іванчику“, — говорили його уста, говорили очи, говорила вся його постать, закам'япіла в подиві до того Івана, якого він сьогодні найбільш лютим своїм ворогом вважав!

А Іван щедрив ся далі:

— Я не му тобі скупити. Відпишу тобі весь твій довг, як лише не муть вилачували нових паїв.

Почув се Юра її посоловів відразу. От що. Він призабув, хто се говорить із ним! Той Іван, на якого він працював ціле життя, який держав

його в своїх руках довгами за молоду, не по-
нук : й на старості літ. І той Іван просить його,
Юру, щоб помагав такому дукареви.

А чим жеж я тобі, Іванчику, маю ломогти?
— думав Юра. Чим я, мізерний Юра, маю при-
служити ся тобі, Іване! Він спілку розбивати мене
посилає!

Де не щез від разу той повен надій обман.
Де не взяв ся глибокий суліїв!

— А як би ся спілка мала нести гроші? —
поспитав з тривогою Юра, по знаючи, куди йому
рішити ся.

— Ти, Юрочко, роздумуй, чи спілка ме нести
гроші тай утрачай то, що я тобі даю...

Іван сказав се різко — бач, пхало ся тобі в
руки щастє, а ти пройшов доуз цього! Поливив
Юру, свідомий того, який заколот счиньв у його
душі.

Юра почув нараз, що тратить ґрунт під по-
гамн. Такого, як він тєнер перейшов, по зазнавав
іще в житті. Нєраз було ризикував. Одна хвля
яринєсе життє, принєсе й смєрть. Та він в одно
йшов з тим, що мусить побідити. Любив великі
яотрєсєннє. Його життє влило йом, серед гірської
природн; вона на кождєму кроці кидєє лєдпљу
у бєзвєстн забуттє, але як побіднш, дєє таку ра-
дїстє із життє, якої не зазнають людн, що пор-
яють ся цїлий свїй вїк у чорній гурзн і, вростє
ючн у землю номалу, дєнь за дєєм, самї не счу-
ють ся, коли вона розкрєє всю важку гурдь і

воши заховують ся в ній на віки. Вони навіть не розуміють тої радості з життя, що відчував її Юра не раз, десятки разів, коли у весняну новину пригонив щасливо дарабу до Вишніці. Він чув, що живе, він радів життєм, знав, що усе завдячує своїй силі, своїй проворности. То не те, що прийдеш на світ, сам не знаєш коли, не знаєш пощо — на муку, на журу, на вічне терпіння. І живеши, доки тебе жура не покладе у могилу. Так танеш, підієш помалу, що дня тебе не стає по троха, що дня ти вже не той, що вчера був, аж доки не заспівують тобі: „вічная пам'ять“. Ні радості, ні потіхи з життя не знають ті долівські люди. А то як ти летиш на диких водах Черемшу і як за кожним рухом керми смерть визирає з тьманих глибини води, а ти не даси ся їй, вирвеш ся від її приман, от тоді ти чуєш, що живеши, що собі самому завдячуєши життя. Ти сто раз на годину відроджуєш ся, сто раз на годину почувашь жалену розкіш життя! Або як летить віковична ялиця і один непевний її рух — і ти вже як би і не був, і рідний дядько тебе не спізнає, так вона тебе потре, — а мине хвилинка і ти стаси побідно на зваленому д землі велиті — чи раз коли зазнає тої розкоши тої гречкосійї, що то, як божий рік, динна у динну, то за плугом волочить ноги, то над сапою хитаєть ся, то махає тою мізерною кіскою, як би мухи з землі обганяв. Та ти, мой, хлєпе, диви на мою косу. Та вона за твоїх дві — три. Як я покладу нею покіє, то ти, ану, таки розсядь ся, чи такий вдаси! А як би тебе пустив із носю косою оптим ґрунем аж від самий верх,

а потім з верха п долину, і знов у верх — ой ледви би ти досадили своїми грудьми до вечера.

Оттак плыло Юрі життя у дикій боротьбі з природою. Він привик до неї і любивши ся великими перемінами. Але то було давно, як инще парубочив. Уже й одружили ся і діти підросли, а він усе ще чув у собі молодечу силу. Ще до педана. А то нараз як його вхопило — ні сили не стало, ні охоти до життя. Побачив, що за увесь свій вік він не придбав нічого. Що мав, усе пішло на марне. Лишили ся довги. Приїїли ті довги його царники, як Гершкові півці та маржинна приїїла розлогі людські полонини. І яким тим золотим полонинам не вернути вже во в людські руки, так і його праці не обтрясти ся з Іванової лихви.

І тоді то засвітив цілюци? промінчик надії в його хату. Покликали його писати ся у спілку. Ратунок обіцяли.

І чим більше ввижало ся Юрі те місце на кладовищи, де йому виладе скласти свої знеможені кости, тим більше він багнув душею заратувати ся. Коли було іде до церкви, не іде на головний вхід, але туди із боку заходить, через кладовище і все розмірковує, чи є яка нова можливість і хто то ще наставив ся сюди, як отсе він. Усіх трюхлявих стариків перечеислить у голові і що не міркує, бачить що таки йому найбільший час уже забирати ся сюди. Онде недалічко великої берези, що вросла собі півроку, як яка дукарка, та нашійтус сердешнім, що перебрали ся на той світ — яке то в нас життя. І він буде таки коло

самої берези лежати. Чує, що вже не довго йому спувати ся. Туй-туй уже до неї добірають ся, а він так собі подумав, що тут йому віки вікувати. Кожда свіжа могила неначеб його підгоняла: Юро квап ся! Кінчи вже свої порахунки в життєм.

„Юро, квап ся!“ — нашіптує йому береза, скільки разів переходить по при неї в неділю чи в свято. А за березою починають в один голос накликувати до нього і ті смереки, що краєм кладовище окружили, накликає й ліщина, що густими корчами обсіла старовіцькі могили.

„Юро, квап ся!“ — чує він на кожному кроці із від грудній кождої деревинки, із від кождої цвітки, від кождої травички: „Юро, квап ся!“...

І він боржі втікає із відси, іде під церкву і там лише глядить, когоб то із гурта молодих спільників стрінути. Прислухує ся, деб то зачути бесіду про спілку та про той бутин, що мав ще стати його поратівником.

„Юро, квап ся!“ — летить за ним таємний шепіт і шелест — немов подих якихсь невидимих грудній, що напосіли ся чим скорше загнати його на місце вічного відпочинку.

„Чи буде що з того, ніби з тої спілки?“

„Бог святій знає...“

„Кому буде поратунок, а кому й смерть нічого вже не поможе.“

Юра ніколи не брав сих слів проти себе. Він не відчував ні дрібки страху перед невдачею, а вже найменше міг думати, щоби спілка та не для

нього, не для його порятунку. На неї вся його надія.

Так довгі часи було.

А сьогодні все провалило ся, неначе попід землю. Ніякої надії. Все піде на марне. Він застарий уже. Він немічний дід. В одній хвилині зрозумів се.

Як йому нараз отворили ся очі!

Але непадійно показав ся йому ратунок. Ніколіб і не подумав про нього. Бо що йому треба? Увільнити свої царники від Іванової лихви. А потім, хочби й зараз у деревнище.

Іван сам прийшов до нього: „Відпишу тобі, Юрочко, довг“.

Юра усміхнув ся гірко.

За яку ціну? За те, щоб сам мав розбити всі свої надії. Та вже не свої, бо себе він заратує. Але усіх таких, як він, злидарів, та дужих, та крпких, та таких, що мають здорові руки до праці і, ади, лише стануть рубати спілкою бутин, де не дінеть ся уся їх біда! От, що йому веліли розбивати!

Його душа завагувала ся.

Уже хотів вернути ся, стати перед Івана і плюнути йому з усієї сили в лице! Знай, так Юра платить за зраду. Коли нараз згадав Іванові погрози: Танасій не дає й не дасть ці сотика. Не вжеж? Хіба се правда? Не може бути.

Не хотів повірити. Тоді й не звернув на се уваги. Тепер стрівожив ся.

А як правда сьому? Що тоді? Ну, він — він і так пропаде марно. Але всі пинті? Ті, що як

і він усю свою надію на спілку покладають? А як спілка розсиплеться? Хто їм поверне за їх розвіяні надії, за ту втрату, за жаль їх невгамонний? Як усі їх сподівання розлетяться ся із вітром?

Не можнаж йому до сього допускати. Він мусить іти, і кликати на тривогу. Нехай ратується, хто може, доки час, нехай прояснюється усе відразу, щоби не було кари божої на неповинний парід. Він піде і скликати ме всіх спільників і жадати муть від Танасія, нехай говорить ясно: дає, чи не дає. Чи він у спілці з ними, чи проти них?

„Юро, квап ся!“ — почув якийсь дивний голос коло себе і весь заторопів. Повернувши голову на всі боки і чує, як волосся починає йому підноситися на голові. Чує, як мож найвиразніше, той голос, який його із кладовища гонить, скільки разів він там зайде. Сеж голос, що іде від його берези. Він оглядається — нема її. Над рікою вільхи й трипети похилили ся і журбу свою Черемошеви розповідають. А він дідуган-молодець коріне їх мисє й лицяється до них та при найблищій повені забрати їх обіцєє та понести світами до Руського моря.

Юра встромив у нього очи, та Черемош спляється у своїому бігу, зазирає Юрі у зажурене серце, та як не стрепене своїм руном, а з його кріпких грудий як не прогомонить:

„Юро, квап ся!“ —

Юра трохи не повалив ся до землі. Дивиться ся перед себе, бачить товпи народа. Всі рухають

ся, говорять, гомонять, а він з від усього їх гамору чує одно розбільне слово:

„Юро, квап ся...“

Іде безтямний повістувати мирови нову правду, що Танасій їх хоче підійти, що він не пишесть ся із своїм пасм у спілку.

VII.

В окремому гурті коло читальні стоять дівчата. Зодягнені одна в одну, як ті лісові русалки, завітчані, закосичені. Стоять веселі й посмішкують ся із легінїв, дожидаючи кінця нарад, щоб розбристи ся по царпнах та поставати в сутках на любу розмову.

До сього гурта наближаєть ся Іван та шукає очима своєї жертви. Побачив її. Як та кедрина, як та царівна лісів і полонин стояла Танасїєва Марічка в колї дівчат й сипала раз по раз перлами-сміхом, кидаючи в одно очима в напрямі дверей читальняного будинка, у яких що раз то виринала, то знов щезала постать Василя.

Іван підступає до дівочого гурта і ніхто на се не звертає уваги. Одна Марічка стрівождала ся. Замовкла й троха прибідила. Іван звертаєть ся просто до неї:

— А ти що, дівко, вже звінчала ся?

Сказав се таким задирливим тоном, що Марічку зморозило. На силу добула з себе голос і промовила з трівогою:

— Як Бог дасть, буду вінчати ся.

— Вважай, щоби я тебе не розвінчав ще сьогоня! — промовив диким голосом, кидаючи

злісно очима на неї. Її краса зміцнила його гнів у лють.

— Чого ви чіпаєте ся мене? — проспить ся дівчина.

— Ти скажи Василю, що не підеш за нього.

— Я сього не скажу.

— Скажи, Марійко! — промовив твердо Іван спокійнішим голосом.

— Чого ви чіпаєте ся дівчини, — вмшала ся в розмову подруга Марічки.

— Я сього не му казати, — промовила крізь сльози Марічка. — Я не розвінчаю ся з Василем.

— Гляди, дівко! Осоромиш свого деда й мамку. Люди почали звертати увагу на сю розмову.

Навинув ся й Василь.

— Чого вона плаче? — поспитав. І зараз додумав ся. — Чи ви не пішли би своєю дорогою? — промовив до батька. — Чого займаєте дівчину?

— А мара би її займала!

— Я вам, дзю, говорю: як ви не лишите нас, я гниті му в крименалі, але не ушаную вашої голови.

Нараз стало ся щось таке, чого Василь не міг ніколи надіяти ся. Вистарчило, що він підніс голос, коли зачали синати ся на його голову з відусіль громові удари. Зачав один старший господар:

— То шкода, Василю, заводити супереку з дедом. Ти кажи, що то за рахунок, що ти правиш у нас гроші, а сам не даєш?

Василь не ждав сього, тим більше в сій хвилі, коли він заступав ся за свою дівчину. Кинув відчпного:

— Я даю, що маю.

Більше не мав охоти говорити із якимось не-
вдоволеним.

— Багато маєш? — задерли його за душу.
Він, що правда, то правда — таки не мав св-го
ніщо.

— Чому ти не заправиш у дедя? — питає
инший.

— Чому твій дедьо не спільник? — знов но-
вий голос.

Василь дивить ся і не знає, котрого свого
добра боронити, чи стати в обороні дівчини, чи
відбивати удари на друге своє добро, свою гро-
мадську працю: спілку. Він чув, які се небез-
печні під сю пору запитя і як вони можуть його
підкосити.

А тут чує й дедий голос:

— Або дедьо зеунув ся з глузду? — мовить
Іван.

— Чому Танасій не дає свого паю?

Отсе, чого найбільш бояв ся Василь, щоби не
порушили прилюдно сього питання. Воно найбільш
попсує справу.

— Я даю свої паї! — мовить Танасій.

— Коли? Сьогодні?

— Я даю, як лише звінчаю Василя з Маріч-
кою, — мовить Танасій.

А Іван:

— На святого Николи й ніколи!

— У неділю. За тиждень! — впевняє Танасій.

А Іван:

— На Юрія.

Скільки голосів крикнуло із усеї сили:

— Ви, Танасію, не крутіть! Ви не крутіть!

— Щож тут за закрутанія? — боронить ся Танасій.

— Дасте, чи ні? — питають із усіх сторін.

То як зачне народ бунтувати ся, то стриму тому нема. Чим будь не залагодши.

Народня хвиля підіймаєть ся з великою силою. Гомін перекидаєть ся з одного місця в друге — тут, там, чим раз дужче, чим раз голосніше. Без уговку. Василь тратить голову. Чує, що діле діло його уложене з таким трудом, з такими зусиллями, починає хлибати ся і він, творець його, його підойма, не має сили підставити плечі й повести його туди, куди бажалось би йому, на той шлях, на який він кинув його всею молодечею силою й завзягтем, а тепер мусить дивити ся, як воно летить стрімголов у пропасть.

Коли не станеть ся тепер яке чудо, коли яка ненадійна поміч йому не наспіє, він не вдержить схвильованого народа при спілці. Не поможуть уже тепер ніякі його запевнення. Він гроший не має й не дає. Його дедьо не то що не дає, але ще працює всіми силами, щоб осоромити його. А Танасій упер ся. Хйба, що...

Василь бояв ся подумати про се. Так, се одинокий ратунок. Але Танасій твердий. Вони вже говорили про се. Танасій і чути не хоче.

А тут уже чим раз напрасніші голоси:

Чому Танасій не дає?

— Дам у ту неділю! — крикнув Танасій.

Сі слова, замість утихомирити народ, счинили

ще більшу бурю. Значить є щось на річи, коли він не дає сьогодні, але відкладає. Йогож ніхто не силує давати зараз гроші, нехай запишеть ся.

— Сьогодні запиши ся зо своїм паєм! — чути понурий голос.

Вже він для них не господар, не дукар, не той поважний Танасій, що перед його сивим волосом, що перед його розумом та спритом люди мусіли клонити голову. Він уже перший з краю „ти“. „Сьогодні запиши ся!“

Почув образу Танасій. Щось адавило його в горлі. Він на таке не звичний. Промовив крізь жаль здавленим голосом:

— То гріш, що я даю. Як маю дати, то дам лише зятеви, чужому не дам, хочби він і Василь був.

До нього підійшов Юра і крикнув йому на весь голос у само лице:

— А як у тебе, Танасію, не буде до неділі зятя?

— Чого кричиш, Юро? — не менче й собі крикнув Танасій. — Я не оглух.

Перші його слова впали під вражінням крику Юри. Але вмить він скопив душею зміст Юриних слів і стрівожив ся, аж сплотнів.

— Що се таке? — кричить, оглядаючись на всі боки. — Чого хочете? Дам, то дам! Свої гроші даю — не чужі!

— Колиб ви дали! А то ми маємо давати, ані ви, ані Василь не даєте нічого.

— Берете ся за який інтерес, хочете нас пустити з торбами, а самі стаєте з краю.

- Не хочемо таких інтересів.
- Не мемо втрачати своїх мастків.
- Не маємо що втрачати!
- Не маємо, не маємо!

Лунав протест із дна, від основ зачатого діла. Се ті, на яких Василь найбільше покладав надій. Бідні владчики, члени спілки, що складали свої паї з надією на кращі часи. От, хто почав тепер буштувати ся.

Він просить ся:

— А леж товариші! Ми розібрали перед вами ціле діло, як на долоні.

Не було відгону.

— Ми розуміємо одно: даємо роботу —

— І гроші —

— А ви хочете правити нами —

— Й не мете нічого втрачати.

В дверех читальні станув касієр спілки і крикнув:

— А ну-ко гайда! Хто ще не поповнив сьогодні другого паю — сюда!

— Ти нам поверни паї! — загомоніла громада.

— Сьогоднішні й тодіні.

— Люди добрі! — молих Василь ледви не крізь сльози. — Се спілка! Се товариство! Паїв не можна повернути. То була бп зі судом справа. Ми ставали до контракту, взяли бутин, сплавачку — мусимо віддати на термін роботу. Як не буде на термін, мемо всі поповняти втрату.

— Я не уплатив ще сьогодні паю на бутин

і не му платити! — заявляє з досадою молодий господар.

— Як хочете! — пояснює Василь. — Ви маєте тогідній пай. Як було почерез вас втрата, мете платити за тогідній.

— Віддай нам наші паї! — реве спільник.

— Впиши мене зі своєї спілки! — лунає погроза другого.

— І мене... і мене... й мене!...

Василь глянув у розпуці на Танасія. І стрінув ся з його дивним поглядом. Видно якась важка постанова зродила ся в його голові. Так очі блистїли.

— Цитьте люди! — стараєть ся Танасій запанувати над гамором своїм дужим голосом, у якому пробиваєть ся енергія. — Який чорт, щез би, запутав ся поміж вас, таї повертає ваш розум у бабинецький!

А коли гамір не вгавав, він крикнув із усеї сили:

— Та цитьте-ко!

Крикнув так, що відразу втихомрило ся. Танасій нагадав собі молоді свої літа, коли то він у розгарі діл нераз мусїв голосом своїм панувати над товпою противників і — перемагати.

— Вислухайтеж мене, що я вам скажу. Я хотїв приступити зо своїми грїшми на весїллі. Але бачу, що коло вас якийсь добре напрацював ся, коли вас так набунтував. А менї жалкоб занастити добре діло. Як би я не знав, що нам принесе камеральський бутин, то я би вас не пер до нього; таї сам би не дбав про се. Але, як

уже пішло на таке, що комусь наша робота не до вподоби, я даю сьогодні свої записи на три тисячі левів.

Годі описати вражіння цих слів. Ті завзяті, що перед хвилиною булиб рознесли і Василя і Танасія, що то їх піддурити хотіли, — тепер самі соромилися своїх криків. Адже то спір увесь ізза того й пішов, що ні Василь, ні Танасій не давали грошей: Василь не мав, Танасій не хотів.

А Танасій відискав усю свою перемогу над товпою голоїти й забав прибити її до краю:

— А як ще тепер мете вигукувати, панове господарі, так, як ви що йно кричали, то вас не мати не ніхто за порядних господарів, тільки за якихось Гершкових паймців!

Побачив у мить Танасій свою перемогу. Так постелилися йому до ніг ті, що булиб його на бартки взяли, колиб до них таке промовив, не даючи свого гроша.

— Не прогнівіть ся, Танасію. Ми бачили, що ви не даєте свого запису.

— Нам лячно було самим ставати.

— Якби всі спільницькі мастки зібрав до купи, то ще бп не зложив одного Танасієвого мастку.

— Як ви мете писати ся, то й я...

Й мене там припши, Васи'.

— А ви не даєте, Юро, паю?

— Тоб то пятчину? Га, щож... Треба дати...

— Пан-отченьку! Ви таки не мете вінчати мого Василя з Танасієвою Марією! — крикнув у

весь голос Іван. Він старався, щоб його всяке чуло.

Пан-отець скривився з відрази. Йому вже доволі було тої крутанини. Сидячи в читальні він і не знав, що тут коїть ся, і тільки, як покликвали його лагоди і діло, він нийшов та почув саме, як Танасії жедуван своєю поміч. Тож, догадуючи ся, що Іван знон хоче все нервернути горілиць, він дуже озлобив ся:

— Чому не буду вінчати? Бо так вам забагло ся?

— Бо нема такого права, — цїдить Іван крізь зуби, — щоб їх вінчати: брата із сестрою.

— Що? — поспитав остовпїлий о. Савчук.

— Марійка моя донька від Танасїєвої Довії. Ще як Докія дівкою була.

То хмара якби обірвала ся, не счинилаб такого нещастя, як отї Іванові слова счинили руїну в головах слухачів. Таке се було ненадїйне, що ніхто не поважив ся добути слова з груднїй.

Один Танасїї промовив гробовим голосом:

— Со брехвя.

А Іван дав йому тверду відповідь:

— Як я тобі, Танасїю, кажу, що правда, то ти не мечи мснї в очи, що се брехня!

Василь аж тепер зрозумів усю грозу слів свого дєдя. Хотів боронити ся:

— Се неправда! Ви, щоби розвінчати мене в Марією.

— Я, щоби не було Содоми. Щоби святий Господь не спалив нас вогненним дожджем.

Танасїї чув одно: він мусїв боронити ся. Не

так перед Іваном, як перед громадою. Перед сим прилюдним зкидом йому й його жінці.

Він сказав, звертаючи ся до господарів-слухачів:

— Я стану з Докісію до присяги, а Іван теж най присягне. Кого Бог святий ме милувати, а на кого зішле кару свою святу, Господню.

— Для мене со сором не менчий за вас, — неначо оправдуєть ся Іван. — Щож, коли вперли ся. Я не хотів. Щоби я так щасливо діждав завтрішньої днини, як я не хотів того.

До батька приступив Ваєнь і кинув йому голосом невим досади і ненависти:

— А я вам, дедю, кажу до очей, що ви брешете!

Іван стиснув свою бартку в дужій долоні і замкнув ся нею. Але, побачивши спокійне лице визомника-сина, що ні не кивнув ся перед намірним його ударом, погрозив йому в повітрі і кинув з усеї сили бартку до землі.

Но глянувши більш на те місце, він обернув ся, затиснув кресаню і й повів ся, як той вихор, у верх ід хаті.

VIII.

Осітнє сонце клонить ся д верхам гір. Уже майже ціле село лежить у тіни — соняшні промінні освічують ще то тут, то там самі вершини протилежних верхів — далі її ті пасмуги світла ще зають і починаєть ся ігра тішніи почи. В лісах на північних склонах гір — глибока пільма. Із нутра лісової пущі добувають ся затаєні в пійї мричи і обсотують дерева чарівною тканню, обіймаючи чим раз більші простори; завмирає життє цілої долини, тільки один вишніт Черемоша набирає тепер непереможної сили її вибиваєть ся так сильно, що і се инше приглушує її царює сам один.

Вслухуєть ся в нього Юра і чує в ньому історію цілого свого життя.

Сидить сердешнійї на кладовици її забув про світ увесь. Чого прийшов сюди — не знає. Про що думає — не тямить. На що тут жде — не скаже Прийшов просто з шитальні — якась незнана йому сила внесла його сюди її кинула ним під березу. Під його березу. Якби казала йому ждати на остаточну розвязку загадки його життя. Якби хотіла показати йому те, чого він за увесь вік свій не бачив.

Він сидів, а перед його очима перелітали світами його роки за роками.

Сидить звернений лицем до сонця, а очима забігає у той далекий край полонни, де перетужив та перенудьгував найкращий час весни, літа та осени, шість довгих років вічарюючи. Не злюбив того життя. Не розумів інших вічарів. Не міг погодити ся з тим, що, як день божий, так він за вівцями, як день божий, так він, як та машина, з місця на місце, крок за кроком, за отарою. Без думки, без життя, ідеш, куди веде тебе череда. Отой білий баран, що веде цілу отару овець, узяв Юру під ноги. Всі його дії в полонині звязали ся тісно з думками, з волею, з забаганками онтого барана-проводиря. Юра довгий час робив те, чого бажав собі той білий баран. Він наче на шнурку водив Юру за собою верхами, ґрунями, поточинами. І він ходив і оберігав його, того барана і десятки сотки інших дробет. І вревиті зрозумів, що їх два барани педуть отару: той білий з переду веде її, куди він знає, а той чорний з заду: Юра, іде слідом за отарою, куди поводитор її поведе.

І тоді настав час боротьби. Юра не міг примирити ся із тим, що він має перемінити ся в слухняний знаряд барана-проводиря. Він тут півчар, він тут береже отари, він веде її, куди хоче. Забаг проявити своєю волю. Почав гнати вівці туди, куди він задумав. Але хутко побачив, що вони все пішли туди, куди повів їх не хто, а той білий баран і його, Юру, потягли за собою. Побачив усе за пізно. Не міг уже навернути туди, куди був спершу задумав. І йшов мовчки, понуривши голову, з фльоарою під пахою. Не грав уже того дня до вечера.

А другої днини він уже зранку задумав, куди піде з вівцями, ватагови сказав, товаришів-вівчарів наказував, щоби не давали збити ся з дороги. Так вигукує з самого ранку. Підуть полудневими збочами Чорногори в напрямі до Шлиць. А дивн над вечір — воши над Дзембронєю. Мара якась. Якась бісова сила оптої баран. Куди він не поведе отару. Сам не чув ся, як видерли ся на верх Чорногори, як спустили ся на північні її узбочи й опинили ся ледви не на краю полонини коло Дземброні. Аж під вечір він стявив ся, як то якась нечиста сила водила його світами, тумана йому пустила, заставила його тугу свою вилити на фльоарі, а за нею він про світ увесь забував і про всі свої думки.

Він ще не раз ставав до боротьби із тим проклятуцим проводирем-бараном, а возьме грати у фльоару, стануть виринати перед ним картини з села, як жива зявить ся йому його Катерина, оттак іде крок за кроком, і про світ увесь забуває.

„Біс його бери, того барана, як він мене виводив сьогодні вертенами“, — заклене було під вечір, коли з пудьги не може вснути, а ноги допоминають ся свого права — відпочинку.

Потім залишив пусту боротьбу. Полюбив навіть те розумне сотворінне з великими чорними очима. Яка дробина, а якшій воно розум має. А яку перевагу над людиною. Ти куди хочеш, гони його, роби, що знаєш, щоби воно пішло туди, де ти загадав, а воно таки піде, куди йому забачить ся. І ніяка сила його від того не відверне. А най-ко наблизить ся його пора — гляди, як воно

завертає д загороді. Якби знало, що його жде в тих петрях у глуху ніч. Не бій ся, воно сокотить ся не гірш людши, йому її наставника не треба, таке воно мудре.

Уже Юрã ніколи не казав, коли запитували його вранці, куди підуть. А, підуть за вівцями. Куди їх дробета поведуть. Лиш не повели світами. Але її то нема стра... Поверне сонце з полудня, її вони стануть вертати самі.

Та з часом таке життя стало невиносиме. Юра чув, як завмирає щось у його душі. Завмирають думки, що перли його до діла. І раз по раз сильніше почала буцтувати ся його душа перед такою повільною смертю. Доки він отак туманіти ме. Доки він буде невольником онтого білого барана й його отари.

Юри не розуміли товариші. Для них увесь світ — полонина. Станеш тут і куди не глянь, ти бачиш світами. Онде в Черемошовому яру довжезною смугою розкинуло ся Жабе. Скрізь потоками: Дзембронєю, Вистрецем, Красинком, Ільцею сполучують ся з головною долино ріки поменчі долини — всюди тими потоками розкинули ся хати, снують ся коло них на зелених царинках люди і що кождей з тих людей бачить свою царинку, та ще сусідський ґрунь, а вони тут на полонині панують поглядом над цілим селом, над усіми присілками, вони тут як вартівники поставлені на те, щоб орлиним своїм зором зоріти за життям здовж цілого Черемоша. Мало того, ціла Черногора стелить ся із усіми своїми верхами, коли вони вийдуть на її верх над озером Шибенкою. Одна

тільки Говірля кланяєть ся їм із своєї висоти, а то вже гобіч неї все у них під ногами. А буйний вітер приносить їм привіти від усіх верхів і далі несе привіт від них. Несе далеко ід угорським, румунським, буковинським верхам. То можна вік цілий жити і не бачити тої краси, не зазнати тих величїїх вражіннїв сили, що їх зазнаєш, ось так вівчарюючи.

Правда, те все правда, признавав Юра. І він так думав спершу, і він таке відчував. Але потім він став нудьгувати.

Навкруги такий розкішний світ зеленї і ріжних-преріжних красок зїлля і цвітїв, твої зір купаеть ся у тїї пишнотї, а ще як постелиш тужиний голос фльоари по тому коврї і він покотить ся узбіччями Чорногори аж до далекого Черемошу і тільки там, на його камяному днї, завмирає, сполучуючи ся із шумом бистрої, прудкої води, ти, було, думає Юра, забуваєш, що дїєть ся з тобою. Чуєш шум полонинського вітру, купаєш ся в морї соняшнього світла! Як воно там якось пнакше світить і грїє, те сонце на Чорногорї! Як не в силї за увесь вік забути того полонинського сонїчка! Пустиш свій зір у безвістї, а тугу свою у звуках фльоари впливаєш... А всеж таки та нудьга їсть тебе з дня на день більше, з дня на день сильнїще. І куди нї поверни ся — не визволиш ся із її кігтїв.

Юра не був із тих, що могли вдоволити ся спокійним, рівним життєм. Там на верхах Чорногори навіть сварки не заведеш нї з ким, не то що! Сьогодні те саме, що вчєра, і завтра знов

те саме буде. Хіба, що настане година і дощі та тучі обмерзять тобі життя. Стільки всеї відміни. А то не раз перетрінає тебе градом. Або й снігом метелиця вкриє усі верхи посеред літа. От тоді починаєть ся і в них, у вівчарів, журба, минає їм час на міркуваннях та роздумуваннях. Здавалось би журба їх ізнесилить. Ні, Юра тоді почував себе найкраще. Він мав нагоду проявити найбільш своєї підприємливости. В нарадах він бував тоді перш. Коли зневіра розсідала ся в серцях товаришів, він проявляв найбільш відваги й надії, певности себе.

Але небаром він знов попадав у скуку.

Так вівчарив п'ять років. І був би може й далі не відказав ся від того. Дома не було на чому сидіти. Землі дасть біг! Женив би ся — та на яке! Катерина теж не в статках.

Та ось на шестому році дві події склали ся такі, що повернули його життя на инший шлях. Умер дедьо. Юра став тепер господарем на хаті і трех царинках. Поховав дедя, але сам вернув у полонину. Аж ось серед літа дізнаєть ся він, що полонина, на якій вони пасли вівці, одна з найкращих полонин на Чорногорі, перейшла в жидівські руки. Всі вони, скільки їх там вівчарило, сльозами вмили ся з жалю. Бачили се і чували, що жидова повиманювала під людию найкращі царинки та почала добирати ся до лісів. А отсе вже тут, то там ялонинка оявнить ся в жидівських руках. Але як найкраща Чорногірська полонина, й вона, пішла з їх рук у жидівські, і то в додатку захопил. у л. верхах

він і всі товариші зарекли ся вівчарити тут нарік і на весь вік. Пішли людськими поломинами. Юра вернув у село.

Став господарити.

Гірке було його господарюваннє. Як сьогодні пригадує собі, що він застав у своєму осідку: стара хатчина з діравим побоем — що перш усього треба було лубем її вкривати, чим було жінку до неї вводити. В хаті голі ослони, ні ліжниця, ні веретн, ні миски, ні ложки. Коло хати й одного хвоста не було.

Одно: і хата і царинки чисті, як сльоза, без довгу.

І на все те двоє дужих рук. А за скілька місяців, як померла мати — а Юра згінчав ся з Катериною — четверо.

І пішла робота. Завзята, неумомима, без про-світку без відпочину...

Минав йому вік у бутнях та на воді.

Що порпають ся в зимі снігами в лісі, мерзнуть — перемерзають, з голоду примлівають, із студені пухнуть, то прийде весна, літо, вони, як божий дєнь, на воді, а то у воді коло тих навісних ковбків. Крови у собі не чують, бовтаючи ся в каламутних весняних водах Черемоша, то вилловлюючи ковбки із води на дараби, то потручуючи їх на середню ріку на подепній роботі при плавацці.

Як, було, думає Юра, прийшло ся в перше

лізти в постолах у воду, якийсь острах брав його. А то як уже замочився, то якась дивна сила води рве тебе на саму середину ріки. Якийсь шал захоплює тебе; побачивши ковбок, що пригодився тобі, то кидаєшся на стрічу йому, хочби прийшлося замочитися із головою. А вже ледви чи бував такий день, щоб Юра приходив у печері домів, не замочившися по пахи. А як раз замочився в лудішню по груди, то мусив уже раз коло разу гріти себе в студеній воді. Вона кров тобі зморожує, але замочившися, здається тобі, що тобі стає відрадніше, вода така студена, що аж пече і що тебе кине в дрож мокра сорочка, прилипаючи на повітрі до тіла, непаче шукаєш нагоди, щоб її відмочити її жарою студеної води нагріти тіло.

То так витягала вода всю силу з людського тіла, що ноги ставали, як ломачи. Шкура на них обвисала, тіло завявало. А проте нависла доля гонила його і одно на воду. Се був одинокий заробіток Юри, плавачка та дараби — одно, що давало йому змогу прожити.

А доробився він у тих лісах та на поді до того, що царинки свої позадовжував, дитині не в силі вивінувати хоч так, як його дедьо йому по смерті своїй полишив. Була у нього одна надія — і та розвіялася. Гадав, що та нова спілка випратує його від загибелі — та вже тепер і надіяється нема чого. Усе пропало. Добре, що бодай другого лаю не влатив. Віддасть позичену на перший пай пятачину — буде менше довгу. А то вона пропала, на віки пропала.

А все через дурний його розум. Бо деж таки,

щоб із нічого та таки щось ізробити. Не може зрозуміти, як то опутала була його якась дурна омана та як він погнав ся був за такимнж, як і він, безумцями, иж уже в думках повизволювали ся від лихварських довгів, як ліси рубали, фабрику заводили, робітників наймали, гей які пани, чи німці, чи жиди.

Дурний ти, Юро, та дурний. Та ще дурійший, як той загошстий Василь. Бо він молодець, легінь, йому пuste в голові. Що він там знає, що то біда, що то довги, що то журба на голові та безпросвітна! Ади, як він рубав ліси язиком, та й уже вирубав, уже й до Вижиці відставив, а то й до границі! Ще й сокирою не кивнув, а вже покінчив роботу. А з тим погріб усі наші надії. Дурний ти, Юро, дурний! Як ти міг таке надумати, що для тебе є ще який поратунок! Один тобі ратунок ось тут під сею березою, а там уже най дість ся, що божа воля. То вже так стає на світї, що хто не мав зранку, той не мати ме й до останку. А що ти був старець, то твоїм дітям і на торбу не стане. Га, щож діяти! Не мав сми такої гадки, щоби їх старцями лишати, а лишу — не мій гріх. Працював сми, що було сили. Одної години не змарнував сми на пусто. А що сми не мав щастя — божа воля. То, було, нераз намучу ся, на бідую ся, заки зібю дарабу, тиждень мне, більш тижня. А вода прийде несподівано в ночи — дивниш ся вранці — пішла твоя праця, пішов твій труд світами. То ще добре, як не відобрали. А як уже записали, то або плати, або іди шукай розбитої дараби та достав її до Вижиці, бо душу

а тебе випруть, поле тобі продадуть, а хати виженуть!

То вже так якось іде на світі, що людям стає чим раз тісніше жити. То як хто, як той Іван або й Танасії, дістане в спадщині ґрунта і царинки та полонини, то в двоє їх стільки полишить дітям. А деж тих статків набереться для них? Усе то людська кривда. Зрабують, зруйнують одного за одним і нашою працею, маєства собі збивають, а нашою кривдою розсідають ся на стількій землі, що й ліку їй не знають. А що він, чи сей, чи той, чи то Іван, чи Геринко собі придбас, то тобі, Юро, то тобі, Миколо, то тобі, як там вас но кличуть, отсих злидарів, то вам того не стане. Аджеж з неба йому не причинить ся божої зеклиці. Не впаде з неба манна для такого богача. Лише в людий він мусить її забрати. І що діди наші були господарі, а деді ще могли вижити, то ми вже більш голодуємо, чим маємо на хліб, а наші діти то вже таки запродавати муть не лише свою силу так, як ми, але й свою душу запродалиб і то купця не буде.

Юра задумав ся гірко. Із жалю не стало вже в нього сили вести нитку своїх думок. Вони пошматовали ся. Як мричі по дощці то тут, то там виринають лісами і вмить щезають, щоб виринути в иншому місці і в иншому вже виді, так Юрині думки порвали ся і стали блукати у темняві, цілком незалежні від його волі, півсвідомі, майже неувимі.

Блукали у безвістях і в пільмі ночі.

Нараз обхоплює його страшний жах. Йому

увиділо ся, що вже нема йому пощо йти до хати. Там його ніщо доброго не жде вже. Коли що, то тут йому лишити ся на віки. А враз із тим якась така безмежна тривога обхопила його душу, що схопив ся на рівні ноги та став оглядати ся на всі боки. Він не хоче, не може ще кидати сеї землі. Ще не зробив усього, що повинен бур. Ще довгів не силатив, ще землі своєї не увільнив від записів. Він мусить іще жити. Він хоче іще жити. Аджеж Іван обіцяв відписати йому всі довги! Треба квапити ся. Завтра буде у нього. Підуть до суду, знищать запис на його земельці. Іван сказав своє слово. Він додержить його. Аджеж Юра зробив усе, чого він хотів.

Лише колиб швидше забрати ся звідси. Яка нечиста сила занесла його сюди. Се його сумління гнало ся за ним, що він розбив цілу спілкуву роботу. Спілки і так не булоб, бо Іван розбив її сам своїм повістуванням. Але він, Юра, помагав йому розбишати. І перш, чим міг покористувати ся своєю ганебною роботою, мусів тікати перед своїм власним сумлінням. Але чого сюди? Яка сила занесла його на кладовище.

Він став трясти ся на всему тілі. Чує, як волос найжив ся йому на голові. Двить ся навкруги і не бачить нічого. Така якась страшна темнява впала, що ні проглянути її. А тут зачинаєть ся якийсь рух, чути якісь таємні голоси.

— Що се? Що тут буде! Господи Боже святий! — починає хрестити ся Юра. — Боже, ратуй!

Затис крисаню на голову і скільки сил йому стало, почав утікати з кладовища. І чув, як дух

Йому захоплює, тікав останками сил, а за ним гонилися якісь примари, виплоди його думок, його міркувань безладних.

Коли прилетів до хати, жінка жахнулася. Такий блідий був, такий ще більш здавалось синій, чим досі був. Кинув ся на ослині уверх у дрозди.

Куди його не пошло за сьо довжезну ніч!

Яким то світами він не наблукав ся!

Ціле сьоме життя, він пережив. Всі свої радоді перерадів, всі смутки пересумував. Сміяв ся, плакав, стогавав, кричав... Не чув, як жінка говорила д ньому, як діти, внуки кликали його, просили. Таке їм вчось відповідав, що бояли ся стояти коло нього.

Страшну ніч пережила ціла родина.

Другої днини рано-вранці сумний-пресумний голос тримбіти тужив на все село, повістуючи від верха до верха трівожну вістку. На сей тужливий голос, хто жив, ставав і прислухав ся, звідки пливе.

- З оного гурня.

— Чияж там хата?

- Чи не по Юрі Василюкови тримбітають.

— Най з Богом спочиває. Набідував ся за весь вік.

— Хто не зазнає з нас біди...

А тримбіта далі плаче голосить на всі гори: Не стало вже в живих Юри Василюка... Не стало вже в живих...

Друга частина.

I.

Докіп пернула з церкви і стала дожидати чоловіка, щоб забрати ся полуднувати. Не приходив довго. І Марійки не було. Вона позабирала малі діти, випесла ліжничк перед хату, розстелила його на траві та полгали на ньому всі четперо: Докіп й трое діточок. Гріли сп до сонця. Як раз перед хатою воно так жарило, що не знати було, що се вже пізна осінь. Вереме вибрало ся на причуд гарне. Позаранками потпгало морозом, але коло полудни така була спека, як у серпні. Діти користували сп сонцем до схочу. Якби відчували, що вже небаром настане люта зима. І Докія, що цілий тиждень у роботі — тепер простгла сп свобідно і жде чоловіка.

Її душа спокійна. Працює, скільки сили їй стає, дбає, щоби як найбільше встарати для хати, для господарства. Її Танасії добрий. Не може жалувати ся. Взяв її бідну, але Бог нагородив його. Щастить їм і з поди і з роси. Що не зачнуть — усе користь їм приносить. Він збиває маетки світами: перхами, лісами, полонинами. Вона дбає в хаті. Він здав на пеї маржину, що коло хати; вона куває її, господарить молоком, маслом, брин-

дзю робить, завсідн принесе йому тих скілька банк у тиждень. Буває пераз і поверх десятки. А він прийме гріш, усміхнеть ся вдоволений, подивить ся на неї лагідно. Не милує її. Інші чоловіки якісь инакші для своїх жінок. Він, бач, не можна сказати, щоб не любив її, лихого слова їй не скаже. Такий то вже добрий для неї. Але щоб милував ся з нею — на се не стає в нього ніколи часу. Він любить її, але инакше, як — от хочби...

Подумала і неначе хмарка пересунулась по її лиці.

— Бог із ним, з тим Николаєм! — зітхнула сумно і враз немов успокоїла ся. Вернула їй рівновага. Як раз малий Грицько повне у неї на грудах; пригорнула його до себе і поцілувала.

Зітхнула в друге.

Ще раз вернула їй до серця навісна думка. Десь у буддень, при праці ніколи про нього не згадає. Якби не жив для неї. Дарма, що недалекій сусід, дарма, що не раз чує його голос, чує клепання коси на його царниці. Навіть не гляне туди. І не стрічас ніколи. А стріне:

— Дужі, Николаю?

— Миром Докійко. Єк днували?

— Добре Николаїку. Єк ви?

— В гаразді.

Стільки їх бесіди, стільки й розмови.

Але прийде неділя, то хоч роки цілі минули — нема такої неділі, такого свята, щоби не згадала його. Та й ще колиб так Танасій снів тоді у хаті, і на думку не приходилоб їй ніщо такє.

А то в неділю, ні в свято його ніколи нема дома. Він тоді як раз найбільше за дівочин. Вона ливається сама-саміська. І тоді находити на неї туга. Було виїде перед хату і мимохить гляне ліворуч — а там сидить у вікні Николай із жінкою. Або полягають у садку. Або хтось заїде до них; вона кутається у хаті, він сидить перед хатою і перскидають ся словами. Коже їх слово чути в таку пору. В буддєнь, якби їх не було на світі, а в свято такн лїзуть їй в очи, в голову, в серце, не може не чути їх. Іноколи мусїла втікати до хати й заширати ся, такий туск підступав їй під груди.

А буває часом стапуть сварити ся. Не може їх зрозуміти. Вона ніколи не сварила ся із Танасїєм. Чи він такий добрий, чи вона така плоха, досить, що до сварки у них ніколи не доходить. Одно завсїди уступити. А ті там, що млують ся, а що вже стапуть сварити ся, лаяти ся; кричать обое та так завзято, що на всю округу луна їде. Сварка кінчить ся звичайно в хаті. Чи доходило між ними коли до побоїв?... Не моглаб сказати. Не бачила.

Докія преловила себе врешті, що за богато думає, про що не требаб. Звертає увагу на дїтний. Починає з ними говорити. Голубить одно, пестить друге. Гладить головки, граєть ся їх шовковимп кучериками.

Глянула на сонце і троха знетерпсливила ся. Уже добре візно. Чому нема Танасїя? Пішов до читальні, але вже міг би вернути. І Марїчка кудись повїяла ся. Могла би теж сидіти більше в хаті.

А то така скука... Все поробила... Пішлаб до маржини, якби пополуднували. Минув би скорше час до вечера. Її маржинка така розумна, так її розуміє, коли вона говорить до неї. Кожда коровиця знає, що вона їй скаже. Такими мудрими очима глядять на неї, що якби то не щімна, моглиб зрозуміти одна одну. Вони й дивують ся десь, що сьогодні неділя, а вона не навідуєть ся до них.

Нараз глянула перед себе, їде сутками Марічка. Чого так хутко. Що? Плаче?

— А тобі що дівко. Ти чого заплакала ся?

А з грудий Марічки як пе бухне ридання. Дарма було просити, нусто було приговорювати, не вгавав в плачу. Коли нарешті утихомрилася на стільки, що могла промовити, розповіла все:

Так і так. Вона Василюви сестра. Чому мамка не сказала їй сього, коли бачила і знала, що вони люблять ся обоє?

— Яж не таїла ся, яж не ховала ся від тебе, мамко моя люба, чомуж ти мені правди всеї не сказала? Чого ти мене довела до нещастя? Ти одна знала всю правду, ти одна могла мене ратувати, мамко моя нещаслива.

А мати слухала стрівожена тих жалів доньки, і серце їй рвало ся з болю. Чим вона її розрадить, що скаже їй? Одно скаже, що все те брехня. Але того мало. Треба так се сказати, щоб Марійка повірила. Щоб сумніву не було.

Як він міг, той глитай, той клягнй Іван наговорити на неї таку неправду? За те, що так вірно йому служила, що дбала за його працю ще більше, як за свою? Вона піде й до очий йому

скочить за сю брехню, дороги йому не дасть перейти спокійно, на весь мир буде кричати, що се брехня.

— Дай мені, мамко, потіху, дай мені, мамко, розраду. Таї не мені лише, але ще й дедови мому. Такий, кажу вам, мамко, чорний став, як та земля; від одного слова привяв.

Аж тепер згадала Докія те, що найбільш сумне у сій події. Вона мусить стати перед Танасією і сказати йому просто в очі: „Неправда!“

А чи зможе?

Доньці сказала щирю правду. Таку святу, як на сповіді: „Василь не брат тобі. Присягаю, клею ся на кости своїх деда та неї, най мирно спочивають“. Але що скаже Танасієви?

Одно скаже: що сказала, коли Марічка прийшла на світ. Він дуже ходив тоді сумний. Не міг повірити. Нічого їй не казав, лише не наvertав ся до дитини. Як вона вневняла його, як кляла ся, як хрест святій цілувала. Не переставала впевняти, доки не повірив. А потім уже ніколи не було між ними вро се бесіди. Як уже раз повірив її словам, утихомирив ся, не зацінав більше сього питання ніколи.

Але що вона йому скаже тепер? То не лише боронити ся проти закиду Іванового — ще треба мати на гадці, що Танасієві плюне їй у лице, споневажить її, нехтолицею її назве, остатними словами її полас, не лиш за те, що стало ся — за брехню цілого її життя. Бо, щоб він їй тепер уже повірив — нема надії. Ні пробувати не буде, ані старатись його переконувати. Буде мовчати

і — плакати. Виплаче своє горе гіркими сльозами, розбільними риданнями. Колиб ще серце їй не трісло із жалю!

Танасії вернув пізно в вечір до хати.

Кинув ся на постіль, вкрив ся ліжником і пі до кого не обізвав ся і словом. Якби його не було в хаті.

Докія не займала його. Сиділа на ослопі і втирала мовчки сльози. Доки не здрімала ся над ранком.

А Танасії перевертав ся з боку на бік. Тільки стогнав із глибини душі.

Не було п його голові дум, не було в його серці жалю, якась пустка настала у душі. Він чув, що похоронив когось, щось погребав у своїому житті. Що? ... Байдуже! Не стало чогось, що отсе двацять років теплом огрівало ціле його життя, всю його працю. За одним ударом розлетіло ся, у безвісти провалило ся. І нема вже ніщо для нього. Ні працювати для кого, ні трудити ся. Усюди обман, скрізь брехня — усе, чим жив, для чого працював, на що падіяв ся, в одній хвилині лудою стало.

Покінчив відразу з усім.

Правдувати ся? З ким? Пощо? Хибаж дізнасть ся правди? Або треба йому иншої правди, як та, що почув її?

Не має п нього жінки, не має дитини, нема вже хати, щоб тримала його. Усе тут чуже йому, усе ненависне, в добавку все брехливе.

То найгірше нещастє перетерпши, найлютіший

біль перенесеш, час загоїть пайбільш болочу рану. Але як навкруги тебе брехня, як усе, в що ти вірив, покажеться обманом — нема вже життя в таких відносинах! Коли побачиш, що ціле твоє життя основувалось на брехні...

Танасій підвівся на постелі, заскреготав зубами і гепнув собою з цілої сили, аж кости закрустили, аж дошки під ним затріщали.

Страшний жаль розібрав його. Яке то щасливе було його життя. Жінка була йому згідна і добра в господарстві, давала лад усею і все кутала; у пустоту ніяку не вдавала ся. Він в одно казав, що вже ліпша не може бути.

А тепер де вся та правда діла ся, куди вона повернула ся?

Для кого він усю свою працю покладав, для кого ночий не досипляв, для кого не доїдав, не допивав, ціле життя для кого і для чого він трудив ся? Щоби почути не дваццяти роках, що його за весь вік обріхували, обманювали, на честь обікрадали?

Із його грудий вирвали ся гробові стогонирідання. Плакав без сліз глибоким мушницьким плачем.

Далеко ще до світу встав, закинув косу через плече й пішов косити отаву. Пішов на далеку царинку, хотів бути як найдалі від хати. Взяв із собою кусень хліба і перебув так цілу днину.

Як він завзято косив! То двох добрих косарів треба було, щоб махнути ту траву. До вечера отава встелила всю царинку шовковими кучерями.

Танасії чув, як на душі йому лежало за кожним махом коси. І чим більше дізнавався пільги, тим завзятійше увивав ся. Люди переходили, здоровили його. Не чули відповіді на привіти. Ставали й дивували ся розмахови його коси.

— Ото раз косар! Ото, як богач на своїм косить. Не дай, Боже, такого здоганяти. Душу би вишер із тебе.

Танасії не бачив нікого, нічого не чув. Не пересгавав увихати ся, аж доки не викосив усього свого жалю, усього болю свого серця.

І знов ляг у вечері і словечка не промовив ні до кого. Здавало ся, не бачив ні Докію, ні Марічки, ні дрібних дітей. Коли хотіли покласти ся коло нього, відсунув їх рівнучим рухом від себе; Докія забрала їх і поукладала спати на ослонах. На диво Танасії вснув ледви притулив ся до ліжника. Пролежав, як колода, до ранку. Спав, мов здороженій.

Вранці поклала Докія миску грітого молока, кулешу — Танасії сїв, поснідав; потім встав, одяг ся і промовив:

— Я скосив вчора під вивертом отаву. Треба сьогодні згромадити.

Докія спитала:

— Ви скосили, Танасію, всю отаву?

— Усю.

Сплеснула в долоні:

— Ви самі скосили вчора цілу царинку?

Глянув на неї спокійно. Не промовив ані слова. Обернув ся і виїшов із хати.

Півнов у Косів.

Гнало його геть від хати.

Півнов токмити ся з жидами за маржину. Давно вже заходили до нього. Не хотів з ними говорити. Сїна вробив гаразд. Нема потреби збувати тепер під зиму маржину. На весні платити ме.

Аж ось щаквє надумав.

Хотів збути ся всего, що було коло хати. Усе-го господарства, яке віддане Докії під догляд, її опіку. Не може дивити ся, як вона буде кутати ся коло сього. Мусїв би що скілька днів ярїїмати від неї гроші, обговорювати важїїцї справи. Не може. Не сила. Поклала таку гать, що не пере-баш її. Не знає, як жити з нею. А жити треба і муєнть. За старїїї уже, за поважнїїї господар, щоб мав за яусте, що її пїюнути не варто, тягати ся з нею за чуба. Але господшею вона вже в нього не буде. Най там порпаєть ся в грядках, най її навіть не бачить, але воби вона мала дбати про його маєток...

Жалував, що заставив її до пологў. Краще було наймити громадїльнїїцї, чим її впенлати су-шити отаву.

Івнов почерез верхи. Куди не гляне — скрізь люди косять, то сушать отави. Погїдна осїнь, суха, а лїто було мокре. Буде панї з на два роки. Шкода збувати маржину.

Задумав ся.

Як гїрко старав на неї. Цїлі роки в тяжкїїї роботї, лїсами, то полощинами. Працю своєю вкла-дав, певтомиму роботу. Не було для нього супро-тивнїїїї, анї перепон нїяких. Що задумав

перевів. Три полонни в його руках. П'ятьдесят штук мзржнин в полонни — десять коло хати. Є про що подумати, є коло чого заходити ся. За увесь вік ні одної динни не змарнував, щоби пропити її, пусто перележати. Ще й тепер є в нього сила. Є завзяте до праці, є голова до діл, немає діли. Брехня царить у його домашньому житті. На брехні засноване ціле його родинне щастє. Увесь вік розпадав ся коло дитини навидів її, любив, і параз мусить викинути із серця.

Зморщив брови. Як ішов, станув і повернув ся ід своїй хаті. Не бачив її почерез ґрунь. Добре, що не бачив. Не розривала рани його серця. Здавнїв плстук, погрозив у напрямі своєї домівки. Добре, що втік із хати. Якби була тут коло нього Докія — побив би її. За одно. За те, що осмішила його. Що ввесь вік, коли він голубив малу Марічку, він являв ся в її очех дурнем, обманеним дурнем, тулив до себе чужу дитину і радів нею. Гордий був на неї.

— О, бодай тебе божа сила побила, ти нехтолице проклятуца. Бодай ти там, де стоїш, впла ся із болю, як отсе я тут караю ся через тебе. На який сміх ти виставила мене! Як ти мене споневажила! За мос добре серце, за дурний мій розум. Що я не дивив ся на люцькі мастки, — взяв тебе бідну наймичку, думав робітницю буду мати. І що мені по твоїй роботі? Що мені з того, що ти вік увесь розпадала ся над моім добром, розсїдала ся над ним, більш дбала про нього, чим я сам.

— Як днували, Тапасію?

— Миром, як ви, Андрійку.

— Мирно. Куди так шлуєте.

— В місто. Боже вам помагай.

— Дякувать за слово дєбрє. Паї і вам Бог помагає.

Минув косарів. Затис кресаню і полетів вітрами. У кождому слові причував ся йому насміх. Ішов нарочно верхами, щоб не стрічати людей. І тут є. І то такі, що в неділю були в читальні. Чули усе. Ого, як розяустили язики! Чомуж не сівнути „богачка“ за яечінки? Таке то вже, що люди бачуть лише твої гріш, твої маєтки, а не хочуть розуміти, скільки то півло твоєї сили й життя. А хитнула ся тобі пога: чому не вдарити по голові, по плечех, по руках, куди понаде. Відплатити богачеви за те, що посміє працювати більни, чим ниші, що мав щасливу руку. Якби чекали на сю хвилю. Однаково раді, як колиб збув ся свого маєтку. Більше ще збув ся. Честн. Доброго імени. Доброї слави. Іван, його соперник, насміяв ся над ним. Своєю покидку йому підсунув. От, яку штуку втяв!

— Га, га, га! — реготав ся безтямно. — А ти, Танасію, плекав дитину і не чув того, як насміхають ся з твого дурного розуму! От як! То буля пізніщі і вмрали одно за одним, а та приблуда линила ся. На стид! На публіку!...

Задумав ся над останнім яркломом. І жалко йому стало. Гіркий жаль здавив йому серце.

— Як так її любив. Як так люблю ту Марійку. Чого я так клеу її. Чого я такого лиха їй бажаю. Двадцять років тівити ся нею, двай-

цять років дивити ся, як воно росте, розвиваєть ся, набираєть ся краси, немов та молода гаджуджка розростаєть ся, як та чічка розцвітаєть ся... Чиж можна те все забути. Чиж можна викинути із серця те, що вросло в нього, що стало надорощим твоїм скарбом? Чи можу я каменем кидати на невинну дитину? Що воно біднятко завшило? Що вироста така гожа? Що в серце мое так глибоко занала? Що мала таку маму, таку...

— Ох! Господоньку святій! Помилуй!...

Вернув ще згоді. Нічого не зорудував. Ходив по місті, зазірав до крамів, розмовляв із знайомими. З жидами не зачинав бесіди. Коли його питали, казав, що має час. Може чекати. Прийде прмарок — буде бачити ціну.

Перша думка, яку задумав у поспіху, у горячці, покинула його. Прийшла розвага. Інакше її бути не могло. Він був за розумний, занадто зрівноважений ціле життя, щоб під поривом хвилі ділати. Він знав, що не одно, як перед ярмарком прийдуть жида до нього, а як він тепер піде сам до них.

Вернув домів із сильною постановою не піддавати сп. Не змінить у нічому свого життя. Що стало ся, — стало ся. Пропало і не відстапєть ся. Щож зрештою змінило ся? Марійка остала та сама Марійка, що її була. Любив її до неділі, не може не любити її далі. Так Бог судив, що полюбив чужу дитину. Наї Бог прийме за гріхи. Докія? Хибаж вона мало намучила — ціле

життє, ховаючи ся перед ним із злощасною правдою. Хибаж мало їй уже карн, тої брехії цілого життя? Ще більш її карати? Як? Пощо? Який хосен буде з того? Що повернеть ся? Що направить ся? Ще більш їй жалю завдавати, як мала? Хибаж не старала ся бути доброю господинею? Не дбала про ціле господарство? Хто знає, якби не та брехня в її житті, чи не булаб вона, як нині, з любасами водила ся і аж тоді неславою його вкривала?

Успокоїв ся цілком, примирив ся з усім. Хотів ще розмовити ся з нею. Але вже спокійно.

А як прийшов до хати, язик якось не повертав ся на ту справу. Очи не могли дивити ся в той бік, куди вештала ся Докія. Мовчав. Думав, нехай так забудеть ся. Краще без усяких пояснюваннїв. До чого договорять ся. Знають уже все: і він про її вчинок і вона про його думки, що він про неї думає. Краще не говорити. А то люди людьми. Стануть розбїрати, не без того, що скинуть злість і жаль у його серці і він ще піднесе на неї руку. Пощо! Що сим направить і Минуле не завернеть ся; а життя між ними не буде. Вчинить ся така прїрва, що таки зараз — хоч він, хоч вона будуть забирати ся з хати.

Минуло так два днї.

Одно, що бачив, то те, що Докія плакала, куди її повернеть ся. Лице запухло, очи стали червоні, мутні. Роботу робить, але якби спала або якби ходила в горячці. Така сумна, що жалко дивити ся на неї.

Одного вечера опинили ся в хаті самі обов.

Діти загуляли десь на греготі, Марійка коло маржини.

Він вибирався на ніч до зимарки. Пішла тривога верхами, що показалися вовки. Годі лишати так маржину без опіки. Половинами вилази сніги — маржини на зимарці — у двох місяцях. Є там наймити, але без господаря не буде.

Чекав на вечерю.

Нараз Докія повертається від печи, паде перед ним на коліна й заливається сльозами.

— Тапасію, карайте мене, як знаєте, побийте мене, але не вбивайте дитини. Що вона бідна завшишла?

Мовчав, нахилюючись. Знав, що така хвиля мусять прийти, ждав на неї і боявся її. Волів би, щоб не приходила була. Давно вже була в нього постымова не обзивати ся. Хотів її додержати.

— Вона злагодила ся, бідненька, до весілля, не ломить її життя.

Не втерпів. Підскочив на ослоні і промовив різко.

— Що? До якого весілля? З ким?

— З Василем.

— Докіє!...

Крикнув так грізно, що покотила ся головою на ослін та вдарила нею з усеї сили. Її душі бра-ла ся розпука. Відчула в його голосі погрозу, щоби не важила ся пробувати вмовляти в нього брехії. Страшну погрозу. І зрозуміла її. Мусіла рішити ся: або так заговорити до нього, щоб повірив їй на віки і признав раз на всіди Марічку своєю дитиною, або — признати ся до усеї правди.

І нараз стала жалувати, що зачпала бесіду. За скоро ще, або за пізно. За пізно тому, що треба було зараз, під першим вражінем, боронити своєї честі, виступити проти п'якчемноі брехні Івана, а коли сього не вчинила, треба вже було виждати. Танасій за тих скілька днів наболів, але ще не зараз всереболів.

Ось такі несвеселі думки карбуляли ся їй по голові, коли ридання грудь їй розривали. Чула, як Танасій соне злощасно. Як гнів і лють підступають йому до серци. Нахкав завзято люльку.

Треба було рішити ся як або так, але хутко. Всі її міркування, що їх уклала собі в голові та думках уже від скількох днів, нараз розсипали ся. Показали ся пусті, без основи. Треба було все на ново передумувати, а тут не було коли. Підвела ся і промовила несивно:

— Усе те, що говорив Іван — брехня.

Заперла дуг у собі і ждала, що скаже чоловік.

Танасій мовчав, нахнюпвв ся ще більше і, не дивлячи ся на неї, промовив:

— Вже радше було, Докію, не зачинати брати. Знаєш, що я тобі не повірю.

От тепер вона відчула всю неправду Іванової кльвети, повтореної так спокійно Танасієм, в таким переконаннем. Вона не може стерпіти сього. Най дість ся, що хоче, мусить боронити ся. Станула вивростована перед Танасієм, ковтула останні сльози і стала говорити, обурена в своїй жіночій гордость.

— Я кажу вам, Танасію, що те все несправда,

що говорив Іван. Я служила в нього, то правда, але він не в голові мені був. Я й не дивила ся на нього. Я свою роботу робила і більш нічого не знала. В нього була молода жінка і він коло неї заходив ся. Я йому се до очей скажу не раз, десять раз і не слави на себе наводити не дам.

Танасії підвів на неї свої очі і поглянув здивований. Та в туж мить відповів їй спокійно:

— А я тобі, Докіє, кажу, що пуста твоя бєсїда, я тобі не йму віри. Шкода навіть про се говорити.

Виймив сїрник і почав закурювати люльку, що погасла була.

А Докія зрозуміла відразу, що треба їй сказати все, вже не на те, щоби ратувати себе, свою славу, але щоби не ставити загороди проміж доньку й Василя. Вона не могла зрозуміти, чого хоче від неї Іван. Якє в тім діло? Але не могла ставати спокійно до боротьби з його брехнею. Лишала все: най само лагодить ся. Та тепер уже не пора було вагати ся та виждати. Танасії сказав своє останнє слово. Не повірить їй ніколи. Змаріє, зівяне її душа, її Марічка, Пронаде з туги за Василем, не звінчаєть ся із ним. Така жде сердешню доля, як і її мамку, коли ще не гірша.

— Послухайте Танасію, — промовила зломаним голосом. — Прошу вас, вислухайте все, що вам скажу. — До кінця мене вислухайте, а потім робіть, що хочете. Хоч можете мене вбити, хоч можете прогнати із хати. Не буду противити ся. Лише дайте мені договорити до кінця.

Танасії хитав головою, приготований вчути ще

раз ті самі запевнення. Але так його просила жалібно, що не мав сили противити ся.

— Іван брехав і не брехав. Брехав, бо Марічка не є від нього. Але її не брехав, бо вона не ваша донька.

— І ти ще смієш мені се в очі говорити? — ревнув скаженій Танасій.

В його душі увірвала ся остання надія на ратунок. Тепер уже не має себе що обчашувати. Правда станула перед ним, як на долоні. Отже нема в нього доньки. Отже брехня була в цілому його житті. Хоч як спокійний хотів бути, біль розсаджував йому груди. На силу здержував себе, щоб не кинути ся на Докію. Але те, що вона сказала, було таке страшне, що рука відказала ся від послуху. Значить, є ще щось гіршого, як те, що сказав йому при всіх Іван!

— Я вас просила Танасію, щоб ви дозволили мені договорити до кінця.

— Пусте! — махнув рукою зрезигнований Танасій.

— Ви може одно пригадасте собі, хоч то давно було, дваццять років минуло! Може пригадасте собі, що я не хотіла віддавати ся за вас. Ви муєте собі се пригадати. Мене силою завели під вінець. Мої родичі бачили одно: що ви богатир. Я хоч служила, також не була остатна. І поля було дещо і хата пова, а найдужче те, що я була молода, здорова і гарна. Пригадайте собі, Танасію. Як дивите ся на мою Марічку, пригадайте собі, чи не була я така, як вона? І ви наважили ся засватати мене. Не дивили ся, що я не хотіла

й чути. Умовили ся ваші дедьо з моїм і повели нас під вінць.

Танасій слухав і, відгрібаючи всі свої спомни з забуття, не міг не признати, що все, що сказала Докія, була щира правда. Але щож далі?

Не ждав довго. Спокійно, якби муха бренїла, почала далі говорити Докія:

— А я не тому не хотїла йти за вас, щоб не похочувала вас, але тому, що ми любили ся вже довший час із Николаєм, із онтим, що спдить там третя хата від нас.

Танасій мов ударений несподіваною думкою, повернув голову до вікна. Але не бачив нічого. Похнюпив ся і слухав далі. А Докія ледви говорить, а він слухає із запертим віддихом.

— Докн Николай був тут, я пручала ся, але прийшла осїнь, його взяли в рекрути і ви тямте, як я нараз пристала на все...

Замовкла. А потім ввбухнула голоснимриданнем.

— Менї соромно було, Танасійку, за мою дївоцьку славу! Я муїла покрити свій дївоцький гріх. А що ви вперли ся, я не перечила.

Настала гробова мовчанка.

Докія впала на ослін коло печи і закамаяїла. І Танасій сидів, оперши важку свою голову в долонї. В печи погасло. Темрява запала. Дїтвора вбїгла в хату. Счинила гамір. Ніхто не обзпвав ся. Почала плакати. Марійка вернула з всчїрнім подосм від коров. Дивить ся на родичів і не розуміє нічого.

Нарешті Танасій підвів ся на силу з ослона і виїшов із хати, холибаючи ся то в сей, то в той бїк.

II.

Вже другий тиждень добігає, як Танасій на зимарці. Цілу днину обходить маржину, годує, дозирає, доїть корови, гледже молоко, аж вакар з дива вийти не може. Що стало ся господареві? Він, як божий рік, ні на полонні місця не загреє, а вже до зимарки навідуєть ся, як піде тривога і то загляне, накаже сокотити ся і пішов за своїми ділами. У нього маржина хоч і великий масток, алеж він на те тримає вакаря і легінів, щоб самому за пишми ділами ходити. Все любить мати вільну руку. А то вже другий тиждень минає, як прийшов у верх і ані гадки не має, що там у селі він полинив хату. До чиста забув на неї.

А прийде ніч — не спить ся йому. Андрій на те й батаг, щоб годину-дві передімати з вечера, коли ще спокійно, а як уже всяка звір зачинає бушувати, його вже сон не береть ся. І чує, як довга ніч, Танасій повертаєть ся то на сеї, то на той бік, ані в гадці йому здрімати ся. Стогне так гірко, що аж жалко слухати. Що з ним таке починило ся? Говорить щось зі собою. Було, Андрій слухає, а далі стане йому жалко господаря — заговорить:

— Ви не спите, Танасію?

Думає, що обізветь ся. Ні. Замокне, прикше ся, буцїм то він спить і лише крізь сон таке говорив, чи стогнав. Твердий чоловік. Має якусь біль у серці, а зачинив її глибоко. Не показує світові.

Андрій почував жаль до нього. Він уже п'ятинадцятий рік катає у Танасія. Має право жадати, щоби Танасій був із ним щиріший. Не хтож, як він, придбав Танасієви великий паї його матку. Коли й не весь. Твердий чоловік сей Танасій! Працю твоєю користуєть ся, але за людину тебе не має.

Старий ватаг повернеть ся до стїни і думає над злодепною своєю долею наймита. Знають тебе лише тоді, як стануть говорити з тобою за маржину та за добуток із неї. Але як ти заблагнеш поговорити до душі, покажуть тобі твоє місце. Щож? Не треба більше зачіпати. Як йому легше здавити в собі своє горе, нехай і так! А видно, не мале горе в нього на душі, коли утік із села тай заховав ся у верху. Побила його доля відай не легонько.

— Боженьку, свята твоя воля! — зітхнув глибоко Андрій і знов повернув ся лицем на хату.

Він має також свою журу, а от якось її двигає. Гірко, пераз так йому гірко, що пішов би світами, але тверда в нього воля. Здавить груди, і замокне його жура. Відай уже так йому судило ся. І хто знає, чи не через Танасія він так збавив собі життя. Оженив ся перед п'ятьма роками, жінку взяв молоду, лиш би тримати ся хати тай заробляти на прожиток. Перебули обоє до весни.

Лишив був і Танасія і його маржинку. А прийшло до Юрія — запахла йому полонина. Банно йому стало без тих вітрів полонинських. Як на біду Танасії з хати не встунаєть ся:

— Не лишиш ти мене, Андрію! Десять років ти в мене вакариш, як я пішлою без тебе свою маржинку горіщами!

Боронив ся. Хоч як його перло в верхи — не давав ся. Він оженив ся. Не на те брав жінку, щоби її лишати на ціле літо.

А Танасії своє:

— Ти мене без ножа потинаєш. Кого я найду собі за тебе! Хто мені мою працю забезпечить так, як ти?

Доти мулив, доти просив, аж Андрію подав ся. А молода жінка сиділа, слухала і мовчала. Дурна була! Не знала, що таке жити без чоловіка ціле літо. Не знала, що їй казати. А найби словом була обізвала ся — він був би остав ся. І ціле його життя булоб поплило инакше.

А може так мало бути? Може йому вже таке від Бога судило ся?

Пішов. Що тужно йому було зразу, а що вже потім вхопило його полонинське життя немов кліщами за душу. Він скоро віднайшов свій світ. Забув про село, про хату, про жінку. Часами як вгадав, рвав ся, як із припона. За ніч пішов би в село і вернув би. Але знав свій твердий обовязок. Досидів до осені.

А як ввійшов у село — багато відмішало ся. Жінка збрала дещо з грядок, порала ся в хаті,

але ні вона з ним, ні він із нею не мали що говорити. Він їй оповідає, яке його життя було в полонині, вона слухає його бесіди, але свою роботу робить. Хто його знає, чи й чула, що він їй оповідав. Щоби словечком обізвала ся, щоби раз заговорила про своє життя. Спувала ся, як немова, по хаті. А він — якби чужий їй був!

Став заглядати до Танаїєвої змарки. Там є з ким поговорити. До душі одні одним передають свою мову. Там так цікаво, коли згадаєш, що разом пережили. Очи горять, душа втвирасть ся і поїдає минулі спомини. А стануть говорити, що жде їх ще до весни, яка буде весна, чи довго зима тримати ме... Так весело було, що Андрій не одну ніч і заночує, далі й тижнями не показуєть ся до хати.

А прийшла весна, у нього вже й гадки не було, щоб міг не піти в полонину.

Коли вже мали гошити маржину, жінка здавалось нетерпеливила ся. В одно розпитує, коли вже підуть у верхи. Аж дивно йому було. Течер присяг би, що вона вже не могла діждати тої години.

Пішов, якби ніколи й не могло бути инакше. Жив, як жив нарубком: цілою душею при маржині, ври тих статках свого господаря. А вернув в осени — застав пусту хату. Уже по дорозі щось якби нашіптувало йому: чоловіче, лишив жінку і не знаєш, як вона раду собі дає. Чим ближче хати, тим йому ставало маркитище. А як прийшов і найшов пусту хату, здавалось йому, що инакше й не могло бути. Неначе ждав на те.

Сказали йому просто: сидить із кушнірем з
горіща. Пішла ще в літі.

Ходив до неї, вговорював. Не хотіла вертати.

— Не будуж я весь вік мовчати в твоїй хаті.
Тут мені як є, так є, а бодай маю з ким погово-
рити. Є до кого словом обізвати ся.

Але він законний її чоловік.

Щож? Він і так не сидіти ме в хаті. І в зпмі
навіть не буде сидіти, а прийде весна — зараз
звієть ся, як той вітер і лишить її знов саму.

Якеж її життє буде з чужим чоловіком?

Як Бог дасть, таке буде.

Шкода було далі говорити. Бачпр, що вже
не наверне її серця до себе. А може вона й ні-
коли не мала до нього серця? Біду взяв — пішла
за нього, за старого парубка, пішла, щобн й во-
на стала господинею. А не вдало ся їй життє —
пішла шукати кращого.

Торік таки вговорив. Видно не дуже вже й
за кушніревою головою було їй солодко. Коли
прийшов в осени та став її просити, слухала його
та не противила ся дуже. Він говорив їй, що йому
так скучно самому в хаті, хата в землю запа-
даєть ся без догляду, городи не оброблені, буря-
нами вкривають ся. Мовив, що стидно йому, ма-
ючи жінку, дивити ся, як вона за чужою головою
вік свій марнує. Нагадував їй присягу. Нехай
верпеть ся, він їй марного слова не скаже. Йому
не пuste в голові, але таки йому ніяково без го-
сподні в хаті.

Слухала, слухала уважливо, нарешті мовить:

— Добре, верну ся. А не будеш мене збиткувати?

— Крий мене, Господи! Таж я Бога не мав би в серці. Хибаж ти винна, що тобі скучно в моїй хаті? Ото би я був поганин, якби я пальцем кивнув тебе!

Як стояла, скочила в хату, зібрала своє лудинне. Віл клунок на плечі — в дорогу.

Зараз стала порати ся коло хати і в хаті. Привела все до ладу, але одно він бачить: чужі воли собі. Ні мови, ні розмови. Сидять тай кожде свою думку думас. А вона з кождим днем стає сумніща; задумуєть ся, від роботи відриваєть ся і ні з того, ні з сього сльозу витирає в очех.

А далі каже йому:

— Таки ми не будемо жити вкупі.

Хоче розговорити. Не йде. Не будемо і не будемо.

— Ми не дібрали ся.

— І не жалко тобі мене кидати?

Жалко, Андрію, — мовить і погладпла його по лиці. — Але я не видержу з тобою. Як лишу ся, то колінь обвішу ся зі скуки.

Так його здавило за серце, що трохи не заголосив. Але яке то хлопови плакати! Затиснув очи, здавив сльози і мовить спокійно:

— Бог най нас розсудить, хто з нас провинив ся! Роби, як знаєш. Я тебе не спиняю.

Вона відай не сподівала ся такого. Бачить ся, думала, що він ме сварити. А як почувла його спокійні слова, стала гірко ридати. Таким залпла ся плачем, що йому трохи серце не розірвало ся.

Але він сидів мовчки, потім взяв шапку і вийшов із хати. Колиб був бодай розговорював, колиб був бодай одним теплішим словом обізвав ся. Ало то, як душу йому здавило, так і слова на устах заціпило!

Приходить у вечер у хату — вечера злагожена Жінка приговорює до нього. І йому любо якось зробило ся на душі. Пригорнув її, поцілував.

Загра — знов вопи собі в добрі і злагоді. Позавтра також.

Думає — минуло ся вже лихо. І в хаті сидить, і говірливий став, як не бувало. Добре йому, думаєть ся, добре і їй.

А четвертої днини приходить із села до хати — і слід за нею замело.

Переказала через людей, щоби більше не навідував ся. Не вернеть ся і не вернеть ся ніколи! Пусто нехай і не ходить за нею. Не може жити з ним.

І вже від тоді забув і за хату і за своє господарство. Ціле його життя ось тут коло Танаєї своєї маржини. Часом думає собі: нехай би сьогодні хотіла вернути — зараз покинув би все і пішов би жити з нею. Але то відай пуста його думка. Кажуть люди, що така зробила ся гожа молодниця. Дитинку має — сина...

Андрій зітхнув із глибини душі. Ніколи не міг про се спокійно подумати.

Але нехай би вернула із ним, з тою дитиною, було би для них троїх що їсти! Запрацював би! Ой, як би він працював на неї!

Але то пусте. Тепер уже не вернеться ніколи!
Тепер уже вона ніколи не вернеться до нього!
Шкода думати про це!

Гепнув собою з усієї сили, аж лавиця застогнала.

Не спалось і Танасієв. У нього в одно та сама думка на умі. Йому не може поміститися в голові те все, що він почув не що давно.

Довго думалось йому, що се клевета, що Іван так собі кинув, щоби розбити ту спілку, але ось вийшло щось таке, чогоб не був сподівався. Ціле його життя — одна брехня. По хаті крутиться в нього тих п'ятеро дівчій і такі вони параз стали йому чужі, що й глянути на них не може. Коли почув від Івана гіркі слова, не знав, що на се сказати. А сьогодні? Що то дав би він за те, щоби се була правда, щоби се як раз була правда. Був би бодай спокійний, що Іван раз вліз йому в дорогу, і то не йому, а його долі і край усему. Потім він жив уже своїм життям. Ох, Докіє, Докіє! чому ти вже краще не замочала всего! Забагло се тобі сповідати се, розкривати щирі правду. І що мені з неї. Іван а брехня булаб скорше, чи пізніше показала се і я успокоїв сяб, не мав би ні жалю, ні грижі. Як жив двайцять років — жив би і далі. А тепер що на те все казати? Знаю вже щирі правду і що мені з неї? Мала би вона мене потішити? А як се лише початок правди? Як се лише перше її слово? Як ти, Докійко, ціле життя не зо мною жила, але з своїм

любасом, із Николаєм? Хто мені заручить за се, що як я світами розцибав ся, як я полюннами ходив, снігами по лісах бродив, щоб придбати тобі і дітям маєства, ти робила те, що робилаб кожда инша на твоєму місці? Я з хати, Николай у хату?

Танасій став роздумувати над тим, як то довго Николай не женив ся, хоч вернув небаром із війська. І ще лютіща їдь почала загроювати його серце. Найгірше те його боліло, що його обманували ціле життя. Як би то його Доків була пустила ся, як он ся, і та, і ще десять, двацять їх, не сказав би їй і марного слова. Сказав би: таке вже його, як і інших. Тепер, чоловіче, сокоти ся, щоби не розпилла ся, і щоби праці твоєї не розтринькала з любасами. Взив би її цулко в руки, марного гроша не дав би їй без того, щоби не знати, на що поверне. Сокотив сяб був домашнього злодія гірш чужого. Бо чужий, ади, зайде в комору та вичистить, то її знаєш, що обібрав тебе. А домавіній розпускати ме твою працю помалу, день за днем, аж гляди, ти її старцем можеш стати.

Що він має мастку? А скільки то його праці могло змарнувати ся так, що він і не знав ні про що? Де рахунок тому всему за цілих двацять років? Аджеж він віддав половину господарства, ціле домашнє господарство у Докіній руки. Він за великими ділами вганяв ся, куди йому було клопотати ся тим, що вона зробила з молоком, скільки його було, та що вона за нього взяла! Куди йому було наглядати за нею! Аджеж він мав її

за порядку господарню, він міг хвалити ся тим, що такої, як його Докія, пошукати. Вона поза ним не бачить сніга! От, як він про неї говорив. То як стануть господарі розповідати собі свої клопоти з жінками — що ся на любасін тратить ся, та зашваєть ся, инша знов має якусь звичку, а він слухав і підсміхав ся. Нема то, бач, як його щастє! Таке вже Бог йому дав за всі його труди, за ту зпоядну працю. А от, як те його щастє посміяло ся над ним! От, якої то йому заграло! І найгірш того, що він був увесь час сліпий, увесь час ходив, як запаморочений. Бачив цілком що иншого, як було на ділі. От, що його найдуше болить, і стидас, і в лють вганяє! Що він ще не знає, яка то вся правда його життя. Чого то він ще не дізнаєть ся!

І що йому діяти? Чи піти домів і стати бити ту нехтолицю, але так, щоб їй аж печінки відстали: нехай каже від разу усю правду. І або вбє її, або махне на все рукою...

Або: взяв біє корову, най берє її телицю. Взяв дваццять років життя, най берє спокій ще її тих останніх. Тепер бодай знає, кого має в хаті, буде сокотити ся.

— Ой гірка, гірка мені потіха! — промовив із жалем.

Танасій став наслухувати. Така звіяла ся метелиця, що трохи даху не зірвє. Вже з вчєра стало мєсти снігом. А тепер такий вихор зірвав ся, як серед найлютішої зими. Так параз вхопило, хто то сподівав сяб. Ще до позавчєра маржина пасла, вчєра звіявш ся вітри, стало дожджити, а

сьогодня вже сніг, а коли так повіє цілу ніч, завтра й добитись буде трудно в село.

Танасій вслухується ся в дикі голоси: чи то йому так вчувається ся, чи справді звірі якісь вниють коло обори, де покус маржинна? Стає паслухати.

— Андрію, чуєш?

— Зачинається ся зимова музика, — мовить Андрій, що й собі вслухав ся у виттє вихру. — То так наші гаджуджки з вітрами іграють ся. Скажіть мені, Танасію, чого то в літї, аби який вихор так чоловікови ні раз не лячно. А прийде зима, то як вітри стануть гуляти в гаджугах, то так вам плачуть, так стогнуть. Ото, що то раз божа сила!

— Як би не те, що маржинна заперта, то я би таки був дуже лячний за неї. О, чуєш... до чиста, якби вовки завили...

— Або який вовкулака, свят, свят, свят...

— Свят вси, Господи!

Оба почали хрестити ся.

А протяжна мелодія вихру чим більш почала ускладнювати ся. Переходить різні тони, а з них найбільш визначний довгий-предовгий свист, що переходив хвилями у дике, невловиме виттє — вихру чи звірів? А з ними у парі йде скрипіт та стогін грабових конарів та плач смерекових велиттів.

Танасій та Андрій напружили свій слух, щоб визнати ся в тій дикій мішанині тонів. Старали ся вловити своїми сторожкими ухами, чи не вплатас яка звір свого жалібного виття у стогони вихрів. Годі зміркувати. Нараз чують, як зарула маржинна. Один довгий голос... за хвилю другий. За пер-

ний раз схопили ся оба і посідали на своїх лежанках та стали наслухувати. Коли вчули ревіт у друге, Танасій засвітив свічку і оба поставали коло дверей. Іти, чи ні? Колиб іще один раз вчули такий голос — безпешно булиб пішли.

— Не знати, де наш Білий? — питаєть ся Танасій притишеним голосом.

— Я лишив його коло загороди.

— Ану, покличу.

Танасій відхилив двері і крикнув з усєї сили:

— Білий! На тут! Білий!...

Його голос якби завмер у дикому реві вихрів, що, здавалось, зі всіх світів позлітали ось тут поміж сї верхи. Але хоч який він був слабкий, за хвилю можна було почути, як якісь дужі лапи почали дряпати в двері домівки.

Андрій відхилив двері. В хату всунув ся великий кудлач білої, а радше сірої масти, увесь обліплений снігом.

— Білий, са тут, Білку! На!

Кинув йому кусень буршника. Пес в одній хвилині прокоитнув і дивить ся далі.

— На тобі ще! — і знов кинув йому скілька кусників, один по однім. — А тепер іди, Білку, пантруй маржини. Всяка звір тепер шибєє собою, ще нам паробить якої біди. Іди, Білку, іди.

Пес зрозумів, чого хоче від нього Андрій і звернув ся до дверей. Ватаг відчинив двері і пес полетів під свист вихру в напрямі загороди.

— От що то раз щирій сторож. Ніби то німина, а розуміє християнина краще, чим не одна людина. От так буде тепер гошити довкруги зи-

марки цілу ніч. Доки його голосу не почую, можу спокійно спати, маржині не станеть ся ніщо за макове зерно.

— Вже треба би пам обзирати ся за новими сторожами. Най підховують ся. Бо й Білко і Лиско не сьогодні, то завтра ноги простягнуть і ми лишимо ся без опіки, — мовить Танасій, дбайливий про кожду найменчу дрібничку у господарстві.

Загасив світло і оба полягали.

Та як не спало ся їм досі, так і далі бесіди не уло про сон. Але оба потопули у свої думи і людського голосу не чути вже було до ранку. Лише виттє вихру і стогони-плачі сусіднього ліса не вгавали до світу. Зачала ся вже довга зимова журлива мова дерев і вихру і побою на хаті. А влітав ся в неї стогін та плач шиб у вікнах, що їх заліплювали в одно мокрі пластинки снігу. Сумні, жалібні відгуки терпіннів природи...

Другої днини коло полудня Танасій розкладав ватру, коли почув, як Білий забрехав і зараз потім замовк. За хвилю відчинили ся двері і в хату увійшов Василь.

Привітали ся. Василь непевним голосом, Танасій поздержливим, холодним.

Як тільки побачив Василя, відновила ся свіжа рана в його серці. Дивним дивом з особою Василя сполучило ся вражінне всіх його нещасть, що звалили ся на його голову. Не був би Василь сватав його Марійки, не знав би він був усего того що йому душу тепер роздирає. Він радше волів би не бачити його тепер на очи. Тож після

звичайного привіту настала прикра мовчанка. Василь стоїть посеред хати, Тапасії далі роздуває ватру.

Парешті перший промовив Василь:

— Я був вчора у вас у хаті і сьогодні вранці, казали, що ви на зимарці.

— Чоловік пильнує, з чого має хліб їсти, — буркнув Тапасії і знов замовк.

— А хибаж у вас нема Андрія?

— Андрій свою роботу робить, я свою.

Знов мовчанка.

— А я хотів заговорити з вами, Тапасію, про всячину.

— Говори, парубче, я слухаю.

Навіть не глянув на нього. А те „парубче“ якось дивно звучало в ухах Василя. Тапасії давно вже так не говорив до нього. Уважав його за сина, кликав його по імені: „Василію“... „Васильку“... Сьогодні: „парубче“. Як до чужого. Гірш, як до чужого. Бо й чужому так не сказав би. Обіляв Василя студеною водою. Та він прийшов за ділом. Треба його лагодити.

— Я прийшов поспитати вас, що мемо робити?

— А з чим то?

— Та... з вінчанням.

Тапасії поглянув на нього здивований.

— А хибаж ти не знаси, що маємо робити? Твій дедьо сказав своє слово тай уже прищечатав всі наші порахунки. Ти знав се не від сьогодні.

— Алеж то все брехня, що дедьо наговорив. Там у нас таке цекло, така веремія дома, що крий Господи.

— А щож мене се обходить, що там у вас дієть ся.

Говорив се цілком спокійно. Станув па тому, що Іван сказав правду про свого Василя і його Марічку і він уже не має тут що більш говорити. Дивунав ся, як сміє Василь узагалі приходити з сим ділом до нього.

— А ваша Докія...

— Ти мені, парубче, лишн раз на завсїди всяку гадку про Маріічку. А те, що баби говорять, ні мені не їде в голову, ні ти собі тим голови не завертай. Твій дедьо сказав раз і вже ніхто того не відкаже. Навіть він сам ні!

Довга мовчанка. Ватра, над якою прів Тапасій, стала розгорювати ся. Фоя, що намокла була на снігу починає обсохати та спершу курить, потім блимає полум'ям. Тапасій всю свою увагу звертає на неї. Якби нікого не було в хаті.

— То ми вже мемо розходити ся, Тапасію?

— Як гадкуєш, легіню. Відай, що так, коли ще не розійшли ся.

— А я забрив почерез вас у біду, тай не знаю, що діяти.

— Почерез мене?

— Та ніби так.

— У якуж то я біду тебе встромив?

— А в той спілковий бутин.

— А чи не ти то мене хотів у нього убрати?

— Я думав, ви допоможете грішми.

— У мене не було з тобою такої бесїди.

Знов мовчанка. Тапасій пішов до шпички під хатою, вніс дров, та приставив їх до ватри. Те-

пер став вилпвати молоко із деревляної посудини у великий мідяний котел, та завісив його над ватрою.

— Щож я буду тспер з усїм тим чинити? — питасть ся Василь.

Нема відповіди.

— То так приходить ся, що або піж до горла, або таки просто до крименалу. В запоруку поклав усї спілкові гроші, всі паї — тепер роботи нема з чим зачинати. А людк так мене вже напастують, що вчера трохи мене не побили. Я мав ще всю надїю на вас, пане Танасїю. Змилуйте ся надо мною. Поможїть, ради Бога. Молю вас. Ратуйте мене, не дайте загинати менї й тим людям, що пристали до моєї роботи.

— Трудно буде, парубче, щоби я пхав ся в несвое діло.

— У мене була ще вся надїя, що все покажет ся брехнею. Що ви звінчаєте нас. І як обіцяли, пристанете з своїм паєм до спілки. Тепер ви розбиваєте ту надїю. Лишаєте мене одного з самими ворогами. Вони мене найрадше з якої кручі та в ріку кинули, якби не то, що ще таки надїють ся на поратунок. А що буде, як я не зможу нічого вдїяти? Танасїю. Впслухайте мене! Берїть усе діло в свої руки. Вам се не першина. Ви не один бутня рубали. Самі всім орудуйте. Я все вам віддаю. За наймита у вас стапу. І руки і голову, цілого себе віддам вам — робїть зо мною, що хочете, лише не збиткуйте мене, не збавляйте того, що я вже зачав на спілку із вамп.

— Я з тобою, Василю, до спілки не ставав! Ти завсїди май се на гадці.

— Як ви мене не заратуйте, так ніхто не поратує ні мене, ні тих людей, що поскладали паї.

— Я тобі скажу свою гадку, а ти, хоч слухай, хоч роби собі, що гадаєш: я на ту спілку не дам ані зломаного гроша. І сам не му перебирати бутину. У мене нема до того ні сили, ні охоти. Так мені все попутало ся в моїому житті, що дурний би я був, щоби ще гіршу кару брати на свою голову, як уже маю. Слухай, що я тобі кажу раз на всігди: Марічки не дістанеш і пусто собі з нею не заходи! А грошній я тобі не дам, хочби ти мав таки пропасти зі своєю спілкою. Але я дам тобі раду. Ти маєш деда. Най він тобі допоможе.

— Ой тож то ви мені порадили!

— Не в лад? Я з своїм назад.

Коли небаром потім Василь вийшов із хати, Танасій почув якусь полекшу на серці.

Помстив ся, як міг, і як знав, на найбільшому своєму ворогові Іванові Руснакові. Помстив ся, бо вбив йому сина. Він знав, він певен був того, що Василь навіть не піде до деда в сьому ділі. Але й знав, що тепер жде його загнібіль. Як любив його до недавнього часу, так тепер ненавидів його. Просто радів би, якби довелось дивити ся на його упадок. І то лише, щоб таким способом дивити ся на терпіння Марійки й її матери, Докії.

Якась дика пристрасть заграла в його серці. Що до тепер він мучив ся, терпів, страдав, що ні думки спокійної в нього не було, ні сну, ні роботи, так тепер заволоділо ним одно грізне почування мести. Йому здавалось, що якби вся Ва-

сплева робота пролала, якби він дістав ся до крименалу, віп, Танасій сказав би: бачиш братчику, Іванчику, куди ти зайшов зо своїм розумом, зо своїми грішми! Твій син гине у крименалі. Як злодій. Як драбуга. Ще й ти, братчику, на старости літ туди попадеш. А до Марічки, братчику, тобі зась! Та нахваляв ся, що ти її сплотив, громи на твою голову! Земля би твоїх костий не приймила!

А свого Василя ти встеріг від крименалу?

А тій суці, Докії, сказав би: ади! Ти гадала що гріх твій тобі минеть ся? Одно в крименалі гине за твої гріхи, а друге до сивої коси досидить. Ти собі за Николаєм ходи, щоби зволяв їй вінчати ся. А я тобі ще покажу, що я маю над нею силу! І над тобою! Гонити му від хати кожного, хто сюди наворачнеться загадав би! Що міг я твоїй доньці помогти, то тспер, дарма, що вона лише твоя, але я зможу їй ще дати почувти свою руку! І тобі враз із нею!

III.

Зима впала нагло і взяла на диво гостра. Що мело снігом, такі високі кучугури понаспало, що люди порпались у снігах ледви добувались із них. А вихри звіяли ся такі люті, що дерева до долугнули ся; тут і там ломило вершки. Врешті потис мороз. Ніхто вже з хати не показував ся. Хиба ті, що їх гонило якась діло.

І ось, як покупиїв у Василовому краму бігма, так вочали заходити спільники. А у всіх на устах одно питання: коли?...

Найвища пора забирати ся до роботи, а головний керманч, душа цілої спілки — мовчить. Сидить і ні про що не думас. Ніякого слова під нього не добудеш. Мовчить на всі запити. Слухає без того, щоб вротивити ся, всіх докорів. Якби не до нього звертали ся. Якби й він сам був одним із тих, що мають право докоряти когось. Люди сходять ся, радять, говорять, истерпеливлять ся, жалують ся, що час минає, гримають, а Василь мовчить і ні чичирк. Якби не про нього бесіда.

А розійдуть ся — він дає волю своїм думкам, своему жалеву.

Станув на роздорожжю. Пі взад завернути ні наперед поступити. Побачив, що сили за слабі,

бояв ся йти на непевне, більш того, на пропаще. І завернути ніяк. Поперехрещувано, поперемишувано всі його рахунки, всі міркування. В добавку власне горе спиняло його в роботі. Думав: ожешить ся, введе жінку в хату, розживеть ся. Все одним ударом розсипало ся. Зруйновано всі його надії на родинне щастє. І як сильна була біль його особиста — забувала ся в загальнім горю. Він один, а там десятки надій похоронено. Ще й не знати, як буде. Заложсно гроші — а як прийдеть ся доповнювати? Стягати паї залоруки? Нищити і так найгірших злидарів.

А тут що не отворять ся двері — один із них, із тих загроженпх, став перед ним, як докір його неосбержної роботи. Далі другий, третій. Зачинають ся звичайні бесіди, дорікання. Переслухати годі ту розжалоблену бідноту. Підуть одні, приходять инші, одні за одними.

Добро: ще не зачали лаяти ся. Зима що йно зачала ся. Ще й не зима, а пізна осінь. Ще нічого не втрачено. В иншому часі ще й не зачиналиб. А ті сніги гонаять людей із хати і то все опшпяеть ся у нього.

Почав попадати в розпуку. Бачить, що взяв на свої плечі тягар над силу. Такого не міг сподівати ся. Годі було все передвидіти. Усе завзяло ся проти нього. Ні поради, ні поратунку. Одні жалі й безпросвітні стогнанпя, а там, звідки міг би йти який ратунок — упір, завзяття, а ще з иншого боку злість.

Згадав, що йому не першина йти на перебій. Від коли став парубочити, він усе був на сім шля-

ху боротьби. Зачав собі із Січю. Батько відрік ся його, всі статочні господарі кляли йому — він опер ся на молоді, Січ заложив, молодих згуртував. І що не відказували — мусіли вмовкнути. А прийшло яке громадське діло — його козаки як не тупнуть погами — найзавзятіший дукар подасть ся. То як побачили раз, другий, що можуть ще й позаторівше сіно розкинути в траву і змарнують працю скількох років — вступали ся. Відказували, відгрожували ся, шандарям роботу завдавали, але нарешті пішли під Василеву команду. Тай не так його, бо він сховав ся за читальню, як під загальну громадську думку читальників.

Зачав зі спілкою — з крамницею. Тут ще й жида бунтували людей. Рідний батько вже таки не знав, що робити собі. А все минуло ся. Крамниця не лише остояла ся, але станула на таких трітвіх основах, що ніщо її не захолибає.

Нарешті той бутин. Думка була відважна і більш, як певна, на здійсненне при його рахунках. Як лише переконав до неї Танасія і запевнив собі його поміч, був певний, що поведе все, як треба.

Перечислять .. Танасій і чути вже не хоче. До батька його звертає. О, довго чекав би на се! Але люди не дають ждати. Чим раз більш нетерпеливлять ся. Він ще панує над ними своїм спокоєм. Приходить такі, що мало до сварки ставати, а стануть одні одних розважувати — розходять ся по добру. Але як уже в друге, у третє приходять, в крамниці стає горячіше.

Вже чує Василь, що крайня пора казати рі-

шуче слово. Ще день, ще два і пропадати прийдець ся.

Не спав по цілих почаях. Роздумував па всі ладл. Робота, яку зачав, переходила його сили. Почув себе таким опущеним, таким самітним, що бояв ся її думати про се, що жде його в найблищих днях. Помочи ні з відки, відмоги ніякої. Ні з ким порадици ся, ні кому звірити ся із своїми турботами. Знав се, що лише його спокій держить людей у рівновазі. І мусів удавати як найдовше, що він цілком спокійний. Але доки? Що врешті скаже? Одно: що не в силі вести діла! А що потім? Як оборонить ся вротн тої навалл, що виаде на нього від усіх заведених у своїх надіях? Хотів би радше завасти ся під землю, щоб не думати про те все, не дивити ся на ті постаті, що снують ся перед ним із німними запитами, не слухати гігіучих розмов.

А в добавку чув якийсь такий смуток у душі... Розвіяли ся його надії, що їх пестив у своїх думках... Він бачив себе вже статочним господарем, орудував поважною силою гроша, робив велику громадську роботу. Єднав собі прихильників своєї праці одним лише замислом про велику лісову спілку. Він горн вже в своїх думках вервертав. Організував, лучив, збирав гроші на викуно полонин, лісів із жидівських рук, основував спілку вивозу маржини, а тут стапула між ним і між його замислами-думками непоборима перепона, завада, і все розлетіло ся... І чує, як грізна ненависть починає збирати ся довкруги його голови густими, непроглядними хмарами. А та ненависть може про-

явити ся таким непереможним вибухом, що знищить його раз на всіди, підкосить не так його значіння, як усі його плани, всю задуману на будуче роботу. Хто раз упаде до землі, того вже ніяка сила не піднесе.

А далі той туск його душі. Вже скільки тяжнів, як він не бачить ся з Марічкою. Бачить її, але вона вже не його. Нема її коло нього. Нема її голосу, не чує її любих пестощів, нема вже в світі його коханої Марічки. Є якась чужа для нього дівчина, але чим більш вона чужа йому стає, тим дужче його до неї тягне. І дивне якесь вочуває. Як її побачить — дивить ся на неї, мов крізь неврозору мрич. Бачить якусь людину, але Марічки, тої любой своєї Марічки, в ній не візнає. А ввійде на нього час, чи то в ночи вроспнеть ся, чи в білу днину опинить ся сам один, сяде в кращинці за столом, задумасть ся, зажмурить очі і стане вона перед ним, як жива, в одній із тих гарно верезитих хвиль. То бачить її, як була пишна та гарна на храму. А всіх очі звертали ся на неї, а ніхто не посмів і наблизити ся, бо знали, що вона Василева. А то, як повисне вона в чудову місячну ніч на його шпї і він віддих її чує на своїому лиці, а її очі до дна його душі заглядають, а уста шепочуть: „Васильку“...

— Марічко... моя ти Марічко... Моя ти нещасна Марічко... — шепоче у нестямі і ловить душею її погляд, вслухуєть ся в її голос, милуєть ся красою її постави.

— Марічко моя! За яку кару на світі я тебе втратив...

І починає стогнати тим глибоким стогоном заведеного у своїх надіях молодця.

Під таку хвилю ніхто не нізнав би в ньому того буйного, смілого організатора, того відважного завзятого, що то цілі гори брав ся перевертати. І не знати, що більш його боліло, що більш жаліть його заставлявало, чи та біль за втрати власного щастя, чи та жура, що, яку собі зготовив долю, таку й иншим принесо в дарунку.

Зрозумів одно: що се, чи то, однаково кинулоб його д'землі. Однаково зробилоб його неужитком. А оба лиха зложили ся на купу — однаково, що й кожде з них окремо. А може й краще. Робив би одну роботу — не міг би переболіти другої втрати. А тепер ні за чим жалувати, ні чого ждати, ні за чим боліти. Що було — минуло. Був гарний сон — якась злоща людина збудила його, перебила чарівне видовище. А може то так судило ся. Треба мирити ся...

Василь переставав думати, ждати, надіяти ся, переставав жити — естувати... ходив по якімсь незнанім собі, далекім та чужім світі, куди закинула його якась сила, вириваючи його з круга його думок, замірів, відриваючи його від горячої, завзятої роботи...

А в слід за ним ходив його смуток, та давив його душу неутішним жалем... серце йому рвала розпука...

А дні минають за днями... Сніг паде і паде... вкриває землю, царинки, ліси... вже й сніжниця стає плисти рікою...

А там із верха спозирає до нього старезний смерековий ліс і неначе питає:

„Василю... що ти легіною надумав?... Ой!... За рано ти, парубче, забрав ся мене потинати... Не на твої се руки, легішо... Не на твої...“

Насміхасть ся із нього. Із його безсилля...

— Ой, відай на пусто-дармо перемеряв та поребив я тебе, брате, своїми ногами! — відповідає йому розжалоблений Василь. — На пусто-дармо закопав я, друже мій, у твою гущавину людецьку кривавицю. Прийдуть ниші, чужі голови над тобою промишляти, но мої руки муть тебе, братчику, потинати...

Доходив у своїй душі до повної зневіри, здав ся на волю судьби... нічого не бажав, не думав, не ждав нічого.

А параз якась сила кинула його думки на инший шлях. Не знати, звідки взяла ся у нього думка, що він не зробив усього, що міг був зробити. Він мусить піти до дядя. Добре мовив Танасій. До дядя йому звернути ся. І чому він не зробив сього давно вже? Там найде і вяснення і поміч. Хто знає? Йому чогось таки здасть ся, що все те, що дядько сказав був — неправда. Ой, колиб! Колиб се неправда була! А що потім? Що далі?

І друга думка уперто всадовила ся в його голову, що дядько один чоловік на світі, який йому допомогти в силі. Так. Він напевно pomoже. Не дасть йому пропадати. Він же його рідний син

— одинокий. Для кого дедьо стількі маєтки збивав, коли син має марно загибати. Він напевно йому воможе!

Як не знати, звідки взяла ся у нього ся думка, так ще труднійш булоб йому сказати, звідки вся та його віра. Але така була кривка, так ним оволоділа, що не розбирав уже нічого.

Чув десь далеко якийсь голос: Парубче! отям ся! Що ти задумав! — Але не слухав голосу сього. Така взяла ся в його душі певність на дедьну поміч, що, як лише настав вечір, зачер крамницю й вішов просто плаєм у верх.

Спиював ся скілька разів у дорозі. Сам вдавав ся собі у тих хвилях таким смішним, ті думки про поміч дедьну здавались такі шалені, що хотів, як стій, завертати. Але вагання трівало одну коротку хвилину. Приходила ще більша певність. Ішов — не йшов — летів, що духу зловити не міг.

Станув перед хатою. А тепер нараз іщез увесь обман. Побачив бліде світелце у хаті. Знав, що дедьо сидить при якійсь роботі і жде, поки неня не злагодить вечері. В хаті тиша... тільки в печі тріскає сухий хворост, що палахкотить сильним огнем.

Як гляне на нього дедьо, коли він стане в дверех? І чи гляне на нього? А що він скаже? Як зачне? Як перше слово заговорить?... Ой, те верше слово, заки розговорять ся, заки він розкаже все, з чим прийшов.

Чи не краще вернути ся? Адже ніщо з того не виїде! Дедьо — як та скала! Гірш скелі —

неумолимий! Він мав би подати ся перед ним —
Василем? Не його дедьо! Не Іван Руснак!

А він, Василь, дарма, що того самого роду,
а от — подав ся! От — куди пригонило його!
Покорити ся, просити, благати...

Ні — просити не буде. Одно слово скаже...

А потім?...

Однаково було йому тепер, чи переступити по-
ріг, чи вернути ся. Не надумуючи ся, відчинив
двері.

IV.

Іван сидів над постоломи. Такий був зайнятий роботою, що чи не чув, як рипнули сінешні двері, чи думав, що котре з челяди — навіть не підвів голови. А що ніхто не здоровив ся, він далі поглибив ся у свою працю. Робив її завзято. Так полюбив її змалку, що ніхто не вдасть йому таких постолів, як сам він собі пошив. І чоботи має на високих закаблуках, з холявами по коліна, але не варті вони нічого проти його власних постолів, що їх собі сам пошив. То така господарська обува, не то, що панські вигадки, міське фанте. От, як посидить ще сей вечір — завтра вже зможе їх обути.

Затоплений у свої думи аж здудував ся, що хтось посмів порушити його тишину. То Параска зверещала, як навіжена — таї ще чого! Велике цабе, що прийшов Василь. Він знав, що не сьогодні, то завтра, позавтра він мусить прийти. Не на щож, як лише на те робив він цілу свою роботу. Видно, добре все обдумав, коли так хутко Василь станув перед ним.

Сказав йому якесь слово на привіт, таї ніби то не проти нього вся онта бесіда, що її завела з Василем Параска. Чус, що гірко Гасилеві, люди

натискають... Ага, Танасій не дає грошей... Він так і знав. О, то твердий чоловік! На непевне не дурний давати. От, як усе було мудро продумане! Годі бажати собі кращого кінця. Лише чого Василь хоче?

— Невжеж він думає, що дістане гроші, що я стану спільником його спільників. Борони мене, Боже, від такого розуму. А щось таке ніби то й торочить. Воллю не слухати.

Та не слухати — годі було. Василь говорив чим далі таки просто до нього. Коли таки врешті поспитав: „Що кажете дядю?“ — він якби рокинув ся із сну і пробурмотів безладно:

— Га? Що мовиш? Я не чую...

— Я питаю, — мовить Василь, — чи би ви мене не заратували, дядю, в моїй біді?

— Або я тобі біди напитував?

— Та — таки троха й ви напитали. Якби не ви, я мав би сьогодні Танасієві гроші.

Зачепив за дуже немилу річ. Івана мов би вжалив. Він замняв ся і перекинув ся в инший бік, щоби далеко бути від того спомину. Він каже:

— А може би ти пристає, сину, до мене до спляки? У тебе дужі руки, у мене гроші. Як зв'яжемо ся, гори мемо перевертати.

Але сам здивував ся від своїх слів. В иншій хвилині ~~зедви~~ чи би був їх сказав. Але тепер мусів чимось сильним відвернути Василеву увагу.

— Як ви мені допоможете на сей раз вибрити з біди, то я пристаю до вас, дядю, усею душею, колиб ви лише розв'язали ся із Герником.

— Ов, який жеж бо ти, небоже, фудульний!

— заговорив Іван Руснак, як би його хто вколов. Він дуже був невдоволений із такого повороту бесіди. Щоби хтось та посмів йому, Іванови Руснакови, диктувати, що він має робити? Йому ще за весь вік ніхто не диктував і ніхто не ме!... Не то рідний син.

Настала прикра мовчанка.

— Не я, сину, до тебе прийшов, просити ся в тебе помочи. Не ти мені будеш ставити умови.

Поміркував щось і промовив далі:

— По такому слові моглиб ми собі сказати: буваймо здорові. Та я на сей раз так не скажу, бо бачу гірку твою годину. Я тобі ось що пораджу: ти плюнь на своїх спільників. Що вже вложили паїв і заплатили запоруку, най буде досить із них. Не складають далі — то їх вина, що запорука пронаде. А пятаку то варто й то, що то кождий з них наробив собі надії на всяку всячину. Голодранці відразу хотіли поставати господарями. Вже було й не приступай до них. І все те за дешеві гроші. Пятчину зложив на пай, тай, ади, яка сила у нього! Але скоро минуло ся. А тепер пора справдешнім господарям брати ся за роботу: мені, тобі. Ти не гадкуй собі, що я так в легким серцем дивив ся на те, що ти пішов собі від мене, з мого ґрунту. Але я в одно мав на гадці Господню притчу про блудного сина, про того наверненого грішника. І бачить ся мені, ти прийшов сьогодні в мою хату.

— Я прийшов, дедю, але не так, як ви собі думаєте. Я прийшов просити вас, щоб дали гроші, але не розбивати, лише ратувати свілку.

— Я мав би ратувати спілку, яка мені тебе збаламутила і забрала? Як би я міг яким способом знищити її, я зробив би се зараз. Най з нею або її ти пронадеши, або повернеш уже раз до мене! А я би мав її ратувати?

Сонів із превеликої злости.

— Я думав, що ти прийшов, як добрий син, що врешті зрозумів, що значить рід, що значить гріш у роді. Я ціле життя дбав, старав, від п'якої ирички сокотив ся, щоби лише не розтратити того, що придбав своєю працею. А ти ще марного гроша не приробив, а вже брав сяб розкидати мою працю?

Василь зрозумів нарешті, що все пропало. Програв уже все, що поставив. Батько до спілки не пристане, гроший не дасть — він спілки не поратус. Нема вже що говорити. Можна обернути ся і піти спокійно домів. Нового слова від деда не вчус.

Та се, як раз, такого нагнало йому жалю, що він, як стояв, так кинув ся дедови до колін та став його благати:

— Дедку, голубе мій, як я вас прошу, як я вас молю, ратуйте мене! Відпишіть мені якийсь малий пай свого мастку, що принаде на мене, най я ним орудую у спілці. Як збавлю його, не просити му нас більш нічого, наипитом у вас стаю, маржину пам буду дозирати в полонині. І як мені що ще потім записете, то я собі на се гірко за працюю. Від усіх спілок, від усіх кравів відречу ся. Але най уже спробую, най раз бачу, до чого мене заведе мій дурний розум: чи до добра. чи до

біди. Один раз дайте мені зробити пробу. Мізерних дві тисячі левів — скільки штук маржини відступіть мені. Наї я роблю роботу, яку раз зачав. Не вбивайте душі у мені.

А Іван слухав сих плачів Василевих цілком спокійно. Не дивився навіть на нього. Почував тепер усю свою батьківську владу над ним і вирішив використати її.

— Я раз сказав: не дам. До спілки — не дам! Я вкину у той бутин не дві — п'ять! десять тисяч! Але вкину їх сам собі, у свій бутин, не якийсь спілковий, громадський, жебрацький.

— Іване, не відкидайте Василя, як прийшов до нас. Що ви нераз казали? — просить Параска.

— Не нагадуй, Параско. То минуло. Він не прийшов тоді, як я хотів був, але прийшов, як йому біда настала. Тепер я одно маю зробити: маю йому показати, що дедьо такн щось варт і такн щось значить. Він, думаєш, був би упав мені до ніг, якби не притисла його біда?

Василь уже стояв осторопнь від нього. Він промовив:

— Каю ся, що взагалі вас просив.

— Ти з добра мені упав до колін? З біди! Лише знай, що підеш ти сьогодні від мене — прийдеш ще раз, але тоді по землі передо мною качати ся мені головою об поміст будеш товкти! І тоді не я тебе просити му: ставай до спілки зо мною, але ти меш просити ся, щобн я тебе приймив у хату. Ти мусниш іще пізнати, що значить „дедьо“ і яка його сила! Ти прийшов сьогодні

поклонити ся моїм грошем — я ще діжду ся, що ти й мені поклониш ся.

— Я вже більше не наверну ся до вашого порога!

— Лекше мені чекати на тебе, чим тобі обходити ся без мене.

— Ви в одно так чекати мете, а я вже не потребую.

В хаті залягла тишина. Чути було, як за вікном вис зимова хуртовина. То звіяла ся метелиця, що трохн побою з хати не змете.

— Ви ще не зачинали рубати бутина? — питає згодом Параска.

— Не було чим. Від коли дедьо станули між мною і Танасієм...

— То все неправда, що дедьо тоді там говорив!

— Параско, мовчи! — гримнув Іван. — Все правда, що я сказав.

— Іване, не може бути правда, як ви давно думали про се, щоби звінчати Василя з Марічкою. Не булиб ви припускали собі сього до голови.

— Мовчи, Параско, кажу тобі ще раз! Не тобі до того мішати ся. Не твоє діло. Я сказав раз і більш казати не буду. Сказав правду і не буду її перевертати.

— Не слухай, Василю, дедьої правди. Вона сама неправда про Танасієву Докію. Вона, як у нас служила, мала свого парубка. Куди їй у голові був твій дедьо. То все неправда.

— Мені однаково, як із сим, так без того. Танасіій уже не навериеть ся до мене. А Марічка так мене мишав, якби ми вже на віки розійшли ся.

Мені от гірше, що піде й моя й людська праця на пусто-дармо.

— Не піде на пусто, на дармо. Я пожду ще тиждень-два, поїду до Львова і побачиш, як коло Різдва всі твої спільники стають у моєму бутній до роботи. Побачиш, хто дуцний: чи той, що має в кишені гроші і робить, що хоче, не оглядаючись ні на кого, чи той, що береться закладати якісь спілки і жде помочи, Бог зна, звідки. Ти собі чекай, а я буду робити. А поки що я ще чекаю, доки ти не перевернешся із своїм бутніом, тоді я прийду і поратую, але не тебе, лише ту злиденну голоту. Зроблю твою роботу, але для себе.

— Ви, як той глитай, насміхастеся з мене в прикрій годній.

— Ні, я, як той, що має гроші, сміється з дурного старця, що то вибрався за свої лати та діри світи купувати.

А Параска, що сиділа задумавшись, промовила:

— Не добре ви, Іване, дієте, не добре.

Вже давно, як вийшов із хати Василь. Вже Параска з печерею упоралась, але й сама не їсть і чоловіка не кличе. Сіла на ослої коло печі й задумала ся. Її очі зайшли сльозами, в серці здавило її таким гірким боєм, що не знає, як зарадити собі.

От, був у хаті її любий хлопець і знов пішов. І вже, хто знає, коли навернеться до хати. Рік уже, як не навідувався. Ходила за ним, очі свої видивлювала, груди свої зговорювала, ані гадки було його навернути до дядя. Нараз прийшов сам,

проси ся, до ніг дядеви кинув ся. Як його просив! Як його молив! Вже думала: тепер не розлучить ся із ним. Тепер він знов яверне. Стане господарити. Бачити ме день у день свого легіника, свою потіху, чути ме його милий голос. Кучері йому буде розчісувати, як тоді, коли малим було ляже її на коліна, а вона пестить його голівку, цілує його кучерикки, співає йому співаночки. Душу свою виспівувала, серце своє йому у груди вкладала, ростила його дужого, здорового хлопця, таї викохала його на чужі руки, на чужі очі. Не бачить його, не голубить його, не гонорить із ним. Живе з ним в одному селі, а він такий чужий до неї, як не її дитина.

— Жалюж ти мій, жалю! Жалюж ти мій, жалю! Не рви ти мені душі мосі. Не вбивай моєго серця.

А сльози чим дуж заливають її очі, а туск все більш та більш її під серце підступає.

Дивить ся на Івана й не може йому простити, чого він такий завзятий на Василя. Для нього світ унесь — то одна люга ненависть до тої снілки, до того краму, до того бутна. За них змарнує її дигну, збавить рідного сина, забере її одипоку потіху її життя. Якби так на неї, вона половину життя віддала б своєму голубови, не то тих кілька штук маржини. Але не вона тут править — він господар, він робить, що думає, й що хоче. А він сказав уже своє тверде слово. І треба їм усім корити ся. Кривка в Івана рука була ціле життя, а тепер то такн так усе взяв у свої руки, як давніше бувало ніколи. Нема що говорити, не-

ма що й думати, щобн постунив ся. Як раз сказав — пропало...

Стала хитати жалко головою. Дивить ся на чоловіка і не знає чого, але волілаб не бачити його, такого жалю завдав їй... Відвернула від нього очн й стала дивити ся у нігьму почи крізь невеличке вікно, залілене снігом.

А там так вис вихор, до долу, здість ся, погнає гаджуги, що ростуть зпраз за хатою. Так у них лютує, якби завзяв ся покласти їх д' землі. Вже бували й гірші метелиці, а чогось їй ніколи не було так лично, як отее тепер. Як там її Василько пішов у ті сніги, як він дібсть ся до своєї хати. І що у нього на думці? Не доведи, Боже, якої біди. Такий був сумний-пресумний, а такий виходив з хати чорний на лиці, аж не могла дивити ся на нього. В таку погану ніч всяка нечиста сила має пристун до душі людини. Мати Божа, ратуїй його, сокоти від поганої прички...

Параска почала шептати молитви...

— Отче наш, іже си на небесіх...

Цілу свою зболілу материнську дуву вложила у глибоку, щиру молитву...

А Іван сидить над постолом. Сліпає над ним старечими очима. Але, чи світло слабе, чи очн вже втомлені, чогось робота не йде йому. Вже відай сьогодні не скінчить таки. Та не покидає. Якась мара всадила ся йому в руки, пальці якби подубіли... Ватра горить, на хаті тепло, а пальці не повертають ся, як йому бажалось би. Чи такі трудні, чи такі немічні вже... Не кидатимь йому роботи, коли вже до кінця так недалеко.

Був, значить, Василь. Таки прийшов. Але таки пішов із нічим. Твердий парубок. І ось! Одного насиня! Не з тих, що то, як віхоть. Ще не оглявеш ся, а він сюди, а глянь, а він уже й туди — і знов куди піде. Твердий парубок! Але таки біда твердїци за нього — таки його взяла. Не був би він ще приходив, якби не приперло його до краю. А диви — таки не подав ся! І знов пішов.

А що буде тепер? Ледви чи зараз верне! Руснаки так хутко не вертають з дороги. Чи добро — чи не добре? Вже на сей раз його до роботи не заставши! Снілка пронаде — се вже видно! Але Василь до нього не пристане. Від снілки мусять відстати — самі його зкинуть. Ще й камінем обкидають. Але до нього він не зараз пристане!

А чи пристане? Чи покорить ся?...

Мусить!...

Зломить його, знищить його, здавить його, але поверне туди, куди хоче. Він йому сам віддасть Марійку. Але се він, дедю, дасть йому дівку! Він його зробить господарем, дасть йому мряжину, дасть йому поля, покладе хату, але тоді, як Василь скаже: Робіть, дедю, що хочете, зо мною, я вас буду слухати у всему. Аж тоді.

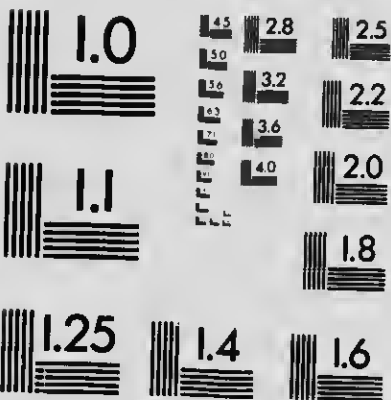
Тоді вже буде знаги, що його праця не піде на розграту, не піде на порятунок жебронї.

Іван побачив перед собою Василя, як припав йому до колїн, просив, молив. Почув у душі щось тепле, прїємне... Таки так дуже покорив ся...

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

Хто би то міг був сподівати ся? Так просив... так молив...

Але як згадав, що Василь не що, лише хотів зрабувати йому дві тисячі, щоби розкинути їх між голоду, скинів таким гнівом, що ще й тепер вилаяв би його!

Ой не скоро він ще прийде на добру дорогу! Не господарська се дитина. Якпійсь роздайбіда, якпійсь марнотратник!

Але чекай! Як тобі тепер доберуть ся до чуба, як загуляють бартки в твоїй крамниці, як ти будеш спасати свою голову, відійде тебе охота кумати ся та братати ся з голодранцями! Ти господарська дитина, твій дедьо дукар, тай ти дукарського роду! З тобою братають ся, доки надіють ся на тебе! Але, як узрить один і другий, що твої мастки не для них, що ти хочби все своє й мое маєство поклав, а всеї жебрати не пагодуєш, а ще, як лишить ся сей та той голодний, а ще, як потратягь свої паї... Ой, тоді ти, небоже, побачиш, де тобі місце! Чия ти дитина і хто тобі сват, а від кого полу вріж та втікай! Не бій ся, не дарують тобі!

Іван нагадав собі, як то накиннули ся були на Василя, як лише бачили, що Танасій не квапить ся із своїм паєм. А що то буде, як тепер усе пропаде? Ні до роботи брати ся, ні грошній назад не дістати. Бідна буде голова Василева!

І чогось стало йому жалко за ту нерозумну молоду голову. Але той його жаль не тревав довго.

Добре йому так! Мусить до того дійти! Без

того годі. Він так перевернув собі голову тими придибашками, що чим будь його не завернеш із тєї дороги. Мусить провалити ся аж до самого спада. Мусить побачити, що все, що він хотів робити, а то й робив — пuste! Аж тоді він зможе зачинати господарити. Без того він розтратив би все, що дістав би від цього. За такою дурною роботою ціла праця його життя не стала б на кілька років.

То, ади, Танасій пкий! За що то він уже не брав ся, у що то він не клав свого грова! А таки не пристав до спілки! А ніби то він був би дав Василю гроші на спілку? Пuste! Не Танасій! А дурний Василь запутав сп у пкесь таке гідне діло! Спілкою ліси рубати! Та хто? З ким? Для кого? То вони будуть заробляти, а ти маєш втрачати для них свої гроші, свої літа, свою силу?...

Але тепер уже тобі не скоро забачить ся такої спілки...

Старий Іван Руснак поклав на осліп постіл — не дурив себе, що ще щось сьогодні вробить. Склонив голову і сидів так без думки.

В його думі здоймав ся раз непадійно жаль, що був син у хаті і знов на довгі часи пішов собі від нього, а то зараз потім вдоволення, що таки він уже відвернет сп від пустої роботи. І жаль і вдовілля... і смуток і радість... А все те віщувало йому, що не сьогодні — завтра зачнуть працювати оба із сином у купі і він ще бачити ме, заки закриють сп його очи, як син бере у свої дужі, молоді руки великий його масток.

А то ще такої роботи... Чи вробить він її

на світі божім? Ой ледви! Бодай би дочекав ся, як його Василь забереть ся кінчити те, чого він не зміг доробити...

А бутни таки буде рубати! Не буде гаяти часу. Зима така ймила, що ледви чи пустить до Великодня! Скільки то за той час не врубав бні Господи!...

Іван почув, як його зморозило. Встав та почав загортати ся май дуще.

— Пара', а в тебе вагра геть притухла. Та то не вилежиш до світу.

-- Ой, гірке мое лежання буде, та гіреньке!...

Підвела ся і вишукала між хворостом грубу колоду та кинула її в піч. Наклала фої та стала роздувати.

— Не знати, як там наші на зимарках сьогодні... Ото, не дай Боже, в таку фуфелицю якби яка звір заблукала в зимарку... Половину маржини видушилаб і ніхто би не чув...

— Застули нас мати божа від такого нещастя...
Лягали спати...

Іван закутав ся в ліжники на постелі — Параска гріла старі свої кости на теплій печи.

Настала глуха тишина в хаті...

А сніговиця йно що на добре розгуляла ся, а дикі вихри стали храмувати свій зимній храм верховинської зимової ночи. Вся бісова сила злетіла ся з далеких полонин та стала грати ся з вихрами проміж людські оселі.

А вітер так метав снігом до вікон, дверей, так гуляв по хаті, що ось нема вже хати, нема захисгу, є одна грізна снігова заметільниця, яка

завзяла ся увесь світ вселити студеним білим климом...

У той жалібний зойк вихру вплели ся звуки стогону, що вирвав ся із дна душі Івана:

— Святий отче, Николаю, ратуй нас грішних...

Уся журба стрівоженої людини замкнула ся в сему глибокому стогоні.

Василь не міг сього вечера вснути. Що діяло ся з ним — він не знав. Перевертав ся з боку на бік, стогнав, вставав, світив, знов гасив свічку, лягав і сон не навертав ся до його очей. Що їх заплющить, здавить повіки з усеї сили — диви, а вони вже визїнили ся і глядять у темноту ночі.

Настав у душі дивний страх. Василь відчував, що прийдець ся йому гірко відповідати за свій нерозважний вчинок, чекав, щоб уже раз настала днина, б він пішов поміж людей і сказав їм: „Робіть, що знаєте, вбійте мене, із села проженіть — ваша воля! Я тут нічого не вдію“. Знав, яка буде відповідь: не минути йому суперечки, не минути проливу крови.

— А, нехай уже дієть ся, що хоче! — застогнав свідомий своєї немочи. — Не моя воля, не моя сила!

Ждав на той ранок, як на пизвілле із сїтих, що ними обснували його грізні примари. Не надіяв ся уже нічого. Зрозумів, що мусить покинути думку про бутин, мусить забрати ся з села, і відай ніколи не доведеть ся йому сюди навернутись. Пішов у розріз із сільським життєм. Замість ро-

бити коло сїна, замість маржину плекати, він став крмарювати. А тепер мало йому було жидівського інтересу, він забав робити те, на що поважувалися досї лише багатирі пани, головачі жиди. Гой, гой! Гой, гой! Гірко, як чоловік вдасться не в своє діло. Не буде хїсна з його роботи.

Чув, як вилонюється із дна його душі той первісний Гуцул, той господар, що то по божому живе, не береться ні за які несвої інтереси.

Сонїчко боже йому світить, як викотить ся із поза ґруня, уже застане його на царинці. Огріє роси, пригріє йому в плечі. Людина радіє божїї силї, а серце її щастєм наповнюється. Робить по божому, гріха на душу не бере. Настане вечір — кінець роботи. Струджені кости ляжуть відпочивати — ні думки в голові, ні сновщ грізних, страшних. Спокійний безпешний сон. Як снить ся що, то в одно земля, трави, вівці, маржина... Що в днину робив, те з ночи навідується до нього, радує душу, що завтра робити має — нагадується йому. Встане вранці — не забуде ніколи, що робити йому треба. Усе зробить, бо усе в його силї.

І він, Василь, колись жив таким життям... давно то було. Заки ще обхопили його ті громадські діла. І пощо, пощо він того всего збув ся, того спокійного, того мирного життя? Привязав собі камінь до шиї, ноги облутав колодами, голову прилочив важкими думками, серце розпукою здавив. І пощо се? За що ні взяв ся — усе розвіяло ся. Нічого не вдїяв, нічого не довів до ладу.

— Ой, ой, ой! — стогнав, обіймаючи голову долонями. — Чого мені було хапати ся робити не своєю роботою? Що я доброго вдіяв? Кому поміг, кого поратував?... Хиба, що гроші вигулив від бідних людей, хиба, що утопив їх безповоротно, обманув надію злидених нуждарів. А собі?... Ой, якої я собі біди напнтав, якої я собі жури завдав! — стогнав із наболілої душі, бив головою до стіни, студеним потом чоло вмивав.

Вже все порозумів, нічого вже не надіяв ся. Ждала його тепер злість і лють обманених людей. Нічого! Те йому й належить ся. Чим скорше, тим краще. Гнів — се огонь. Спалахкотить і попелом припаде. Ох, якби лише те! Якби лише грізна лють людей! Він перетерпів би її. Страшніший йому насміх тих, що то стояли здалека від нього, що не пішли на його слова. Куди не повернув сяб, на кождому кроці бачив би насмішливий їх погляд, у кождому їх слові булаб їдка стріла, що ранила би його серце. О, того глуму він не втерпів би! І ще є дещо нише: як він міг би показати ся на очи Таласієви — і свому дєдеви? Ото би то вони дали відчутти йому свою силу, свій розум, кождий на свій лад. А Гершко?... А панич? А всі двірські попихачі? Здасть ся нема ніде в світі людей, що зміли би брати так на сміх, як у їх селі. То так зачинасть ся поважно, ади, вже один вкинув так собі, на збитки, якесь слово, воно приймасть ся, підхоплюють його інші, сей докине одно, той друге, починають одні реготати ся, одні підсміскують ся на кутні зуби. Як раз тебе на сміх підоймуть, то таки тікай із села і

не показуї ся пів року на очи. А буває, що як до кого прилипне кровавий насміх, то так із ним зживеть ся, що вже й до гробу йому не забудеть ся. Вистарчить, щоб словом обізвав ся, вистарчить навіть, щоб показав ся на очи, вже найдеть ся такий, що лице викривить до насміху, а громада як не зарежоче, аж гори трвеуть ся, аж фоя в гаджуг' обсиניתь ся.

Василь запер віддих у грудях. Зрозумів, що жде його. Мас стати посміховищем цілої громади. Як одні його подивляли, всю свою надію вязали в його особою, а інші ненавиділи його з цілої душі, так тепер і сі і ті — всі будуть посмішкувати ся із нього. Будуть зразу колоти його, кусати, гризти, потім будуть розвеселювати одні одних дотепними, смішними оповіданнями всіляких його пригод. Що він болів, страдав, кидав ся, розщибав ся на всі боки, що мов петруг у саку рвав ся сюди й туди, щоб перевести в діло всі свої наміри — один сміх виїде з того по вік для громади. Зійдуть ся в коршмі, у Гершка, одна в них буде бесіда, про той Василевий бутин. Зійдуть ся на весіллї — про бутин будуть згадувати. Зійдуть ся при мерцєви на грушці, знов бутинюм будуть себе розвеселювати. Ні показати ся йому між людий, ні жити на самоті. Усюди долетить до його ушій той регіт насмішливий, ті жарти, кепкування. Не буде навіть з часом у людий охоти дошкулювати йому, допикати — ні! Будуть сміяти ся із нього для розради. Будуть посмішкувати ся, як посмішкують ся із безумного сільського дурняка.

І нараз станула перет Василем, як жива, його мати. Бліда, бліда, мовчалива... Стоїть із перекривленим від страшного болю лицем — одної сльози в її очех не видно, але такий безмежний жаль на устах... Нічого не говорить. Але й без того він знає, що вона малаб йому сказати. Вона така горда була на свого сина! До чого він не брався — вона в одно бачила в його ділах усе найкраще. Вона одна розуміла його, боронила, а коли й мовчати мусіла, признавала йому правду. Серце її радувало ся, душа веселила ся, її материні гордоці в одно ставали сильніці, більш певні себе, своїх надій, віри в успіх Василювої роботи. Вона одна розуміла свого сина, боронила його, вірила, що всі, хтоб не ганив його, мусять колінь поклонити ся йому, його праці.

А тепер стоїть безсильна сувроти наеміху цілого села, бачить, що всі були в праві — вона одна вомиляла ся. Гірка перед нею дійсність, болюче розчарованнє.

Лежав без тямки. Все, що було найгірше, найбільш болюче, стануло йому перед очи.

На дворі, за вікнами хати гула хуртовина. Вихри розщібали ся в гнляках гаджуг і вили дигими, жалібними голосами. Василеви вчував ся у них розбільний плач його матери.

Його душа переживала всю неміч творчости людини.

V.

Рубають ліс!

Грімке і грізне слово перелетіло селом, покотилося по черешках, сповістило людей у кожній, а найменчій хатчині радісною звісткою: рубують ліс...

Хто?... А хтож би?... Спілка... Василь...
Довго не хотіли вірити.

Ті неспроглядні товпи народу, що почали напливати до читальні, були свідками, як нетерпеливо люди ждали на сю звістку. У кого була дужа рука — писався на роботу. А так уже стратили були всі надію на буття, що периний заклик, невідомо чий — рубують ліс! — зігнав людей із усіх закутків до читальні.

Не питали: хто? за які гроші? — питали лише: вереве рубують?

Рубують. З неділі стають до роботи.

Розрадувані лиця — надія на заробіток, розрада на лютий зимовий час.

Гострили пили, сокири — підшивали постолі; на довгий зимовий побут у снігах лагодилися.

Бувалі раду давали тим, що вперше стають до лісової роботи в зимі. Васильови приказували та приповідали, про що то йому ще тямити.

Як перед великою битвою.

А Василь, якби віродив ся. Загорів таким огнем, що все його постать, то лише очі розяремі, блискавицями мечуть на усі сторони, а його голос панує над усім тим схвильованим народом. Але той запальний молодець став також спокійним, певним себе командантом. Одних зашеусь, другим відповідає на запити, иншим приказує, що ще мають зробити.

Його не пізнавали.

То був колись, давно вже то було! — легінь Василько, що то згуртував був парубоцтво і поставив на сторожі села парубоцку „Січ“, як варту, як сторожу... То був легінь Василь, що то з парубецького, січового отамана перекинув ся в сумирного, проворного крамаря. Проміняв ленту та топорець на перо й кунецьку книжку та вагу, січовий козацький похід на дрібний данець за крамарським столом, простору леваду на вузеньку крамничку, молодецьке завзяття та буйний легіньський пострах на услужливу обережність та уважливу чемність для всіх покупців. І січову ленту і свій топір молодецький зробив предметом крамарського торгу...

А з крамницї перейшов на спілку.

Розповідав, користі спілки пояснював, заохоту давав — просив, щоб паї складали. Показував людям рай і робив се так складно, що спільників силу зібрав; до спілки пристали, паї повилачували — чекали, дивили ся і наділи ся.

Нараз велика тривога настала.

Танасій не прустав із своїм паєм. З трема тисячами...

Хто сей Танасій? Звідки Танасій? Аджеж про снілку говорило ся.

Таке думав ся сьогодні кождому й найбільш неперному снільничкови. А скільки то часу Василь ходив як зачарований, снілка лежала над пропастю, ні в кого вже й надії не було, щоб рушити з заклятого місця. Танасій відстав від них... Ось яке грізне та страшне слово!

А сьогодні лише хиби зі сміхом згадують про ту тривогу. Пустий страх! То як кого вчепить ся блуд, то виводить ним по безвістях, по вертепах на те лише, щоб ошєли знов привести його на те саме місце, отворити очі й заставити сміятись із себе самого. А те, що перетерпілось, блукаючи по тих безвістях, яке поно тепер смішне. Така дрібничка...

Василь стоїть у повній силі своєї праці. Поборов усею своєю певністю, позбув ся усіх сумнівів, імпн у свої дужі руки цілу програму праці і йде до визначеної ціли. В його голові уложилось усе. Кождому, хто приїде до нього, знає сказати, до якої роботи він стане, кождому визначить місце, про найменшу дрібничку тямить — не забуває ні на що. А такий певний себе, що й найбільший слабодух, як гляне на нього, наїбрє довіря в успіх задуманого діла.

Завзятє, енергія, сила, спокій, певність себе — ось що пробивалось у цілій постаті Василя, у його словах, приказах, у його ділах.

А у душі?

В душі у нього почувалась тепер певність побіди.

По довгих ваганнях, по предовгих сумнівах...

Переїшо у душі всі почуття людини, що визволює ся, увільнює ся від кайднів чи утиски. Ного душа, як душа людини рідного його народу переїшла на свірль заперірою у власні сили. Чи пан з двора, чи жандарм ір, чи хочби урядник з пруського пливачкового товариства — байдуже хто то не думав про нього, щоби не думав про себе він сам! Ось яке нятно лежало на душі Василя. Він узяв ся за велике спілкове діло, але як прийшло танути самому, без нічної помочи — він стратив віру у свої сили. Вся його надія була на Танасія; — Танасія не стало яри цьому, зачал ся упадок духових сил, настала зневіра.

І ще одна переміна доведи плесь у цьому: він визволив ся із від молодечої невпевности; став сильним завзятим мужчиною. Взяв у свої руки керму діли, про яке не думалось, не гадалось йому не що давно.

Але все те лише — доки товнить ся карода сила в читальні, в кравинні, доки він чує гамір, бачить глогу, живих людей доки блить коло себе, дужих, завзятих, що підняли ся з ним на велике діло і допоможуть йому вивести сю прицію на добру дорогу. А в вчері, як уже остання людина виїде з хати і він зачинить ся та лишнить ся сам із своїми думками — тоді уявляє собі всі перешони, що їх ховає перед людським оком, всі недостачі, і відчуває велику тривогу. Як переїде у голову,

скільки то треба буде гроша на се діло, а гроша біг ма', як подумає собі, що сьогодні всіх спільників узяв у руки, цупко, беззглядно, але небаром може розсісти ся в їх серцях дух зневіри, як отсе вже раз було — він починає трясти ся як осиковий лист, цілим тілом дрижить, голова ходором ходить, страшні якісь думки снують ся в його мозку. Волів би був не зачинати, хотів би, щоб розбилося усе, заки ще і зачнеть ся, теді уратував би може свій спокій...

Настане ніч. Довга-предовга зимова ніч. То виють такі вихри, що мало хати не розмечуть, а у їх стогонах він відчуває страшні погрози. Почуває себе тоді таким одиноким, так добре розуміє свою нездарність, всю свою слабосилість до зачатого діла, що до сліз йому доходить. Він чує, як мурашки по мозку йому пересувають ся, чує, як мозок йому висихає...

А всеж таки не те тепер, що було...

Тепер він — як отамап перед боротьбою. Почуває тривогу, але не за себе — за своє військо, за побіду свого війська!

Давніше, коли покинув його Танасій і він сидів бездільний, безрадний, не знав, чи брати ся за діло, й як брати ся до нього — о, тоді страшніший був стан його душі. Як моряк, що його корабель потонув у хвилях моря, а він зловив ся за якусь дошку, простяг ся на ній і пливе, доки не проглотить його перша хвиля з краю — ось як він почував себе давніше.

Все було розвіяло ся. Надії, що їх покладав на Танасієву поміч, розлетіли ся і він почув грозу

положення заведеної, обманеної, розбитої в своїх думках людини. Не стало Танасія коло нього — не стало в нього сили повести діло. Все почало провалювати ся. Одно за одним. І спілка, і бутни, і вся праця, і замисли усі.

Люди ходили коло нього — він не бачив їх, нитали-розвитували — він не чув їх слів, нетер-веливили ся — не розумів їх тривоги, кричали го-лосом розпуки, погрозами кидали — далекий був від того, щоби відзивати ся. Зневірили ся, як і він зневірив ся, залишили вже думку vro бутни, про плавачку, про спілку — дали йому спокій...

А тоді зачинаєть ся праця його мозку. Не може пропасти його діло, не сміє змарнувати ся його праця. Ратунку! Поратунку! — стала кричати його розжалоблена душа. Зачала ся його мандрівка: до Танасія; від Танасія до Івана; від Івана знов до Танасія. Пуста, безуспішна ман-дрівка за грошем, за помічю, за моральною підмо-гою. Корив ся, просив, благав, молив. Як петруг у саку кидав ся на всі боки — а все на дармо. Найменшого відгомону. Одно лише зрозумів: ніхто йому не думає давати помочи. Він став невід-ний для всіх, хто мав силу в селі. І ще одно він зрозумів: на той бутни звернули свої очі і його батько і Гершко, ба і Танасій. Зрозумів, що він мусить провалити ся із своїми замислами, бо вони або всі разом, або один із них, тих дукарів, потребує того бутнина для власної користі: для за-робітку і для зискання перемоги в селі. І ще чо-му він мусить провалити ся із своїм бутником: він спілкою його рубає, а спілка має стати силою в

селі. А тої нової сили не стеряють ніхто з тих, що досі її мали. То боротьба не лише з батьком, з Танасієм, із жидом, се боротьба з двором, із злісним, зі всіми, що хотілиб яравити селом. Для всіх їх страшна стала його сяїлка. І засудили її на затрату. Він ходив, просив, благав, молив — корив ся... А вони як тверда скеля... І вся його надія розбивала ся об неї. Надармо бив об граїтну скелю головою — відзвуку не було!

Якось був у Танасія.

Застав його вже дома. Відразу став говорити за діло. Ще гірш, як батька, просив його. Заклишав. Повторив нешні слова. Просив, щоб ізвінчав його з Марійкою.

На яусто... На дармо...

Танасії сьогодні вже не тої. Він теж набрав охоти на бутин. То так, як сяершу було. Він бачить, що бутин — велика користь. І він не думас вияустити її з рук. Але сам заберець ся до нього. Мовить:

— Як хочеш, я стану тобі до помочи — але не так, як ти собі гадаєш.

Василь слухас цікавнї. У нього родить ся нова іскра надїї.

— Я перейму на себе бутин і вашу заноруку. А вам силачу третину залїжки.

— Як? Що?

— А так, як кажу.

Василь не хоче, чи не може зрозуміти.

— Або як собі думаєте. Я можу покласти від себе заноруку, але ваша пропаде уся. Ви не вдержали ся при контрактї — залїжка яроядає.

А підете зо мною на злагоду, я переберу вашу заноручку — спілкуву, а спілці поверну третину грошій. Вратусте бодай що то.

Василь непевно:

— Танасію, я прийшов просити вас, щоб ви звінчали мене з Марічкою. Ви пристаєте до спілки, ми повелиб усе, як була між нами бесіда.

Танасії мовчав. Нарешті мовить рішучо:

— Я тобі скажу останнє своє слово: до спілки з вами ніколи не пристаю. Про се мені більше не згадуї. Не хочу чути про вас, не хочу мати з вами нічого спільного! А бутини возьму у свої руки. Я буду в ньому командувати. Я буду приказувати, а ті, кого найму до роботи, мусять слухати моїх приказів. Я даю гроші, я платити му, я буду мати своє слово! Треба мені якоїсь спілки з тими, що то муть простягати руку по мої гроші! Вам можу звернути третину вложений грошій. Хочете — беріть! А Марійку ти собі, парубче, вибій із голови. Я її з тобою не звінчаю ні тепер, ні в четвер. Більш про се мені не згадуї.

Марійка, що слухала цілої тої бесіди, промовила параз так, що ніхто не ждав би від неї такого слова:

— Як собі хочете, дедю, а я таки невінчана іду сидіти до Василя.

Що потім стало ся, Василь не може гаразд розібрати. Знає лише, що боронив, що сили, Марічку перед ударами розюшеного Танасія, знає, що її сам набрав. Одно лише: хоч як парив Танасії Марійку, а він, заступаючи ся за неї, її сам набрав — не підніс на старого руки. Марійка вихопила

ся — уткла. Він лишив ся із озвіреною людиною, але руки держав при собі. Може вперше в житті побідив свою пристрасть так сильно. Міг вийти спокійно — старий виспав ся, унав на ослін і ледви дихав. Міг спокійно забрати ся. Але не міг так вийти без слова відплати.

І десь зо дна душі вихопив ся йому грізний оклик:

— Не меш ти, Танасію, рубати бутина, не меш!

Більш не промовив. І відповіді не чув. Переступив спокійно поріг і подав ся протоптанною у снігах стежкою д хаті.

Ішов із страшним зав'язттем. Коротка нарада з найближчими: Николаєм, Петром...

Не будуть же загинати. Не будуть ждати, щоб їх праця пішла в хосен дукарям.

Усе розповів, що пережив за останній час. Мусять ратувати ся. Однаково людям терпіти голод чи в хаті, чи в лісі, однаково мерзнути тут, чи там... Там бодай впрієш при роботі. А що гроша нема — без роботи однаково його не буде. Не зароблять деінде. А возьмуть й го при кінці разом — посплачують усі довги і заробіток буде слідний. А поки що він через крамницю доставляти ме харчів. Кредит має великий.

І як їм могло не прийти таке до голови давно вже! Чого вони воловодили ся з Танасієм, Іваном та всякими иншими.

Пішла чутка рхами:

— Рубають лісі

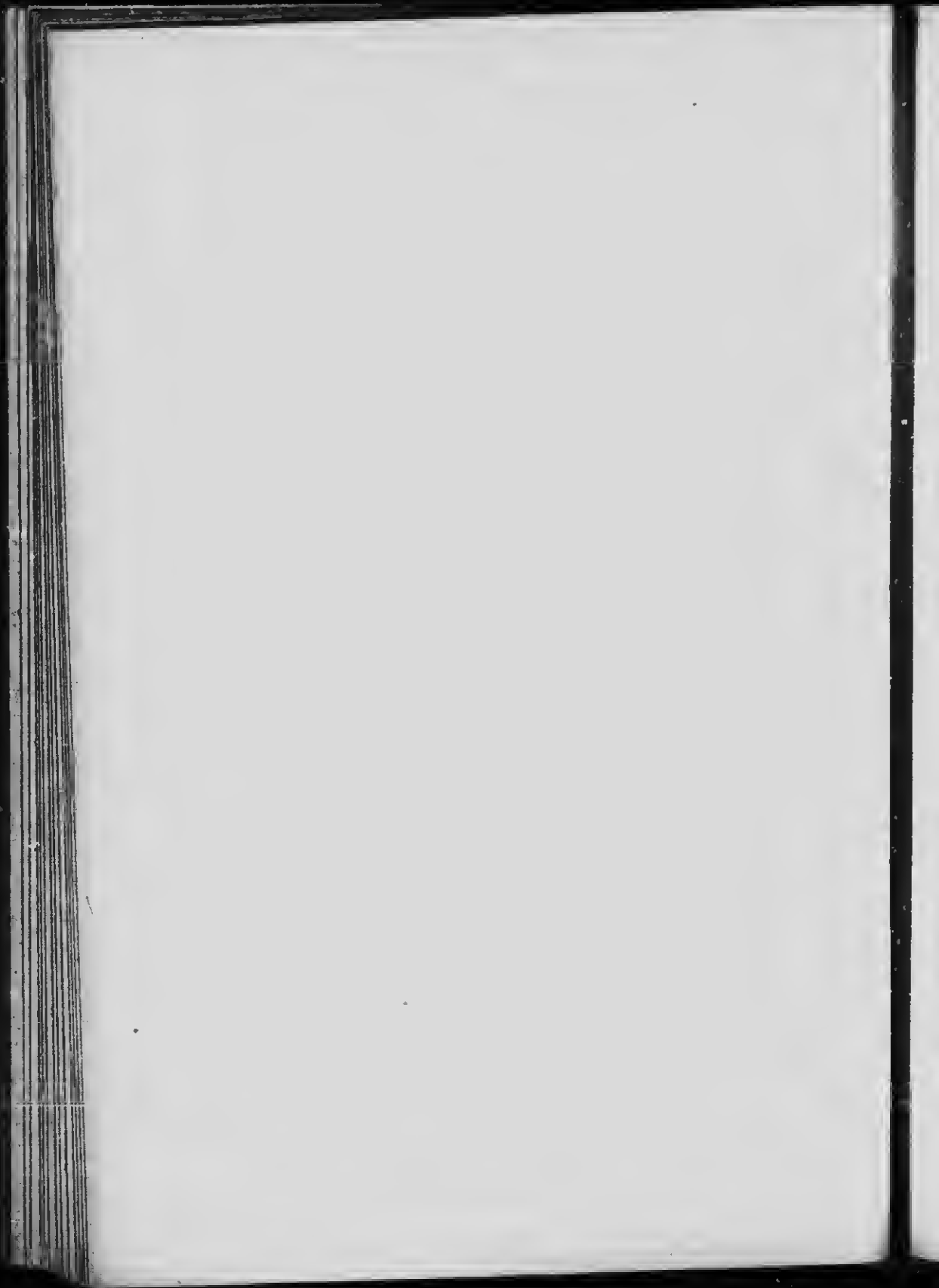
— Хто?... Що?...

— Спілка. Самі свої...

- Дай тобі, Боже, Василю, прожити щасливо!
- Дай тобі, Боже, з роси і з води...
- Чули?... Рубаємо ліс!
- Невже? Кажіть...
- Рубаємо... З педілі...
- Ая... Рубаємо...

Ще як Василь у крамниці, не бачив ніколи стільки народу кругом себе. Не бачив таких щасливих розрадуваних лиць, не чув таких веселих бадьорих розмов.

Лише він один перебрав на свою душу усю неспівність, усю тривогу зачатого діла.
За всіх — він сам один.

Третя частина.

I.

Був уже пізній вечір.

На дворі сніговиця, що шиби аж дзвенять. У комині гуляє вітер та вис дикими топами. Налетить на хату така сильна струя вихру, що здасться здоїме дах, переверне хату, слід за нею замете. Тоді Василь відривається від роботи, перестав числити і дивитись ся стрівожений у вікно. Нічого не бачить за грубими пластами снігу. Якась тасма потвора зазирає крізь вікна до освітленої маленькою лямпою хати. За хвилину чуєш, і перелетіла, понесла ся світами, троха стає відрадіще і знов задумана голова молодого легіня похилиється над зшитком і вглубнось ся у числа.

Відчиняють ся двері. Пара бухнула до сінни, а з неї вириває добре одягнена постать. Запирає двері, оббиває сніг із постолів.

— Як гостив, Николаїку?

— Мирно гостив. Як ти тут торгував?

— А як? Якби не бутин, то хоч бери замкай крамницю. Що який іде, то лише подвигить ся в сей бік і просто до Гершка.

Привитали ся. Василь чекав на Николая. Дві-

чи в тиждень сходить Школай із бутна — переводили рахунки, робили замовлення.

— Але тут у тебе тепло. Можна впріти.

— То тобі, що прийшов із морозу. А я тут трохи не замерзну.

Василь почав класти ватру, приставив воду на кулешу. Заки вода гріла ся, вони говорили про свої діла.

Пятьдесятъ пять людей постійно при роботі. Бог милував не було ніякої пригоди. Вже вирубали великий шмат. Був камеральський злісний, переводив контролю. Николай показував йому роботу; нічого собі. Казав, що все добре. Либонь за дві неділі буде комісія.

— А як з харчами? — питає Василь.

— Тимофій дає собі якось раду. Люди спті. А як тобі?

— Не дуже мудро. Два косівські жиди не дають уже муки. Ще й хочуть, щоб їм заплатити за все.

— А тиж як умовив ся?

— Я робив згоду на цілу зиму. А платити маю коло Юрія. Щось то немудре діло. Я був учера в Косові. Нічого не зорудував з ними. Тай инші опимали ся. Я щось зміркував. Сідаю на сани, тай до Кутів. Іду просто до нашого адвоката. Він пішов, зговорив з одним купцем тай ми свисали умову. Вже не лячно мені за харчі.

— Богу дякувати. А то... Я щось був помаркотнів.

— А мені, думаш, братчику, солодко? Я бачу, що хтось колотить. Мені казав адвокат у Кутах,

що можна би косівських купців позивати, але закн би випозивав — їсти людям треба дати. Тай то біда, що не було умови на письмі. Тепер ужо троха бизівніше.

Знов відчинили ся двері й увійшло в хату два чоловіки. Запорошені снігом, з обмерзлими вусами і чубом. Привитали ся і сіли коло ватри.

Василь доспть був здивував ся від їх появи. Менче вже Николай. Він якби й сподівав ся їх. Поки що ще не все розповів Василю.

— Ви з бутима? Вас що пригнало в село?

— питасть ся Василь.

— А що? Біда!

— Ая. Біда тай ще що...

— Що таке?

— Гроші...

— Які гроші? — не розуміє їх Василь.

— А гроші за бутин. Доки будемо дармо робити?

— Як дармо? — обурюєть ся Николай. — Хиба ви дармо робите?

— Дармо! Робимо вже місяць, а грейцара не впділи. Піде наша праця за цілу зиму ні за що. Треба вже раз розрахувати ся.

Василь дивить ся на них і не знає, що їм сказати:

— А хтож тепер розрахуєть ся? Роботу що йно зачали, ще ніхто не знає, який буде заробок.

— Отсе й є, що ніхто не знає, який буде заробок. А за дармо робити ніхто не гадає. Бо-дай я ні.

— Тай я.

— Тай ти, Филивку, ні? — питаєть ся Василь, дивлячи ся на молодека.

— Тай я ні.

— А багато ти врубав, сараку?

— Врубав багато, але так пуждую ся, що страх. Василь питаєть ся далі.

— Може ти нагївав ся на мене, що и запросив тебе до спілки?

— Та чому би не гївав ся! Я рубав, відколи бутни втворили, а мені плати не було.

— А ти як зговорив ся, небоже?

— Я не гадав, що ви виражаєте люднї за пусто-дармо робити.

— Тай є нас таких дваццять, як сей. Ми прийшли від гурта поспитати: Будуть нам гроші, чи ні? Як будуть, то платїть, хто має платити, а ні, то з педїлі лишаємо роботу.

Василь дивить ся на Николая. Він старшина в бутнї — повинен сказати своє слово.

А Николай мовчав. Він мав уже з самого початку говорити з Василем про се. Та якось не міг. Твер уже став поленовати. Дав виговорити ся невдоволенням.

— То від педїлі пішла така бесїда проміж люднї: Ади, бач, роблять дармо. Грошнї не муь бачити. Вже три днї не устають такі розмови. Хтось прийїє таку чутку з села — відай із коршми, тай вона приймаєть ся між людми.

— То таки ціле село смієть ся із нас, що поставали робити дурнїчкою га якусь спілку, тай ще нас будуть позивати косївські жида за муку, що їмо у бутнї. То якось у коршмі як стали

гікати на нас, дурнів, я трохи очий не збув ся зі стиду. До лагодить ся нова спілка, але така, що ані паїв не треба вилачувати і будуть платити деньки. Так, то розумне слово. Роблю — плати. А платиш — буду робити; нема грошей — нема роботи. Так по старовітськи. Ми на таке звикли. Але, щоби робити за дармо, таї ще й не знати, чи буде що з того, чи не буде — то не на наші руки.

— Ми прийшли, — мовить другий, — таки просто поспитати: Будуть нам в неділю гроші за сей місяць, чи не будуть? Так буде і з нашою роботою.

— А будуть такі, що нам і за сей місяць заплатять.

Стало ясно. Хтось — видно хто! що не міг розбити спілки, заки зачали роботу, розбивас її і то успішно тепер, у розгарі праці.

Було цілком ясно — і Николаєви і Василені.

Зачали розтолковувати цілу справу спілкової праці своїм невдоволеним товаришам. Вказували їм, серед яких обставин забирали ся до праці, як навіть на прохарчованис не мають грошей, з якими то перепонами мусять бороти ся.

Вслід їх бесіди був такий:

— А ми таки питаємо, чи будуть нам гроші в неділю?...

Із сям розійшли ся.

Знов сидять Василь і Николай і вже нічого не говорять. Василь виколотив кулешу, викинув на кружок таї і їсти. Троха масла, бриндаї — от і вся їжа.

Повечеряли.

— А ти, Николайку, лигай таки зараз, бо ти трудний. Я тобі постелив ліжчик на печі — вигрій троха зморожені кости.

Николай не квапив си. Цього мулила та ціла розмова з перед хвили. Не міг пайти поради ні для себе, ні для Василя.

— А, пай зійдеться в неділю старшина, та пай думає. Може що врадить. Я не знаю, що мемо робити. То таки богато так гонорить, як сі два. Бою ся лише, щоб усі так не скизали.

— Про мене. Пай собі кажуть, що хочуть, — промовив нарешті Василь. У його голові було чути сильне огірчення. — Скажи мені, Николайку, що я з того маю? Для чого я маю журити ся? Завязали ми спілку, мали рвати ся в жидівських рук — спілка йде добре. . . . положила крамницю. Крамниця йде добре. А хто . . . нії вишнов найгірше? Я! . . . Вся робота на моїх плечех. Ні дня ні ночи, ні будня ні свята не маю. Чи ти думаєш, мені солодко тут сидіти! Всего підмовити собі? Та то з вас кожний у літі до сіна, до маржини, в полонину, до міста, куди задумає, туди й піде. А я сиджу прикований до стола, до ваги і до своїх паперів. У зимі в вас у кожного знов своя робота. Що я дав би за се, щоби міг піти з вами у бутни, працювати собі по своїй думці, а прийде вечір — полягаєте в колибах при ватрі і йдуть у вас веселі розмови! А я чи літо, чи зима — однаково. Сидь, числи, торгуй, важ, продавай, і знов ниши і знов числи. От і вся моя пудна робота.

— Я одної днини не міг би тут сидіти так, як ти.

— А я на високи сиджу? Але прийшла мені риз охота завести сілку — роблю, що до мене належить. Хочу на своєму поставити. Шукаю вже хлопця, щоби приучував ся при мені, тай передам йому колінь крамницю, але поки-що мушу сам її вести. А тепер із тим бутинном... Чого він не накоїв мені!... Дедько вовком на мене глядить — до хати нема що її напернути ся. Можна би. Але треба ни все махнути рукою. Хибяж мені того бутина треба було? Я не міг дивити ся, як наша праця йде марно в чужі руки. Хотів змінити дещо. А тепер?... Вертати ся нема як, бо заложив людські гроші, а до кінця довести тяжко буде. Гроші би брали, але, щоби зрозуміти, як то дійти до грошиї — ото штука. А як люди не схочуть далі робити? Що тоді буде? Не знаю, не бачу поратунку. Один сміх виїде тай розгріта вложеного майна.

— Не може прийти до розбиття! — вгопорює його Николай.

— Кажеш і сам не віриш. Я вже про себе не дбаю — колиб лише люди не втратили віри до нашої роботи. От, що булоб найбільше нещастя! Бо я вже стратив усе, що мав. Я вже мав стати тепер господарем. Заповіді з Марічкою вийшли — і я лише осмішив себе й її. Вона бідна так чекала, щоби ми побрали ся. А тепер ані гадки про се.

Опер голову на долої та почав говорити кривь слъзи:

— Николайку, братчику, чи ти знаєш, що я стратив? Господарем мав стати, свою хату мав мати, жінку мав до хати привести — а з того усього сиджу сам, як валець, ось тут у комірнім. Не маю нічого, не надіюся ні на що.

З досадою:

— Часами приходять така хвиля, що плюнув би на все, кинув би крамницю і бутни і рідне село і пішов би світами шукати собі долі. То як сидиш тут сам один і пса в крамниці не видно, а ти і важиш і міриш і рахуєш, то така тебе бере досада, що, ади, запру, кину ключі в ріку і піду світами. Таж я господарська дитина, мене свята земля до себе тягне, мене маржинка кличе до себе, а я тут крамарюю. Таж — я богацька дитина. У мого дедя є статки, лишеб їх доглядати й прибільшувати, я міг би щасливо жити. То все брехня про Марічку, що вона мені сестра. Я міг би й зараз ізвінчатися з нею. І думаю: пощо та боротьба із дедом. Але отямлюся: ні, мушу я довести до кінця зачате діло! Не муть радувати ся й сміяти ся із мене ті, що чекають, коли мені вже раз навкучить. Не навкучить! Не бійте ся! Я себе подолаю! Відречу ся від усього, а не лишу своєї праці. Не моте ви сміяти ся з моєї роботи!...

Пізно в почні гасили світло.

Василь почав перевертати ся на ослоні. Йому не давала встнути звістка, що в бутній коїть ся лихо. Що тепер робити? Грошей нема. Хочби хотів вложити з крамниці — нема їх багато. Зрештою задовжив крамницю за сей місяць, що не знав, як вибрити з біди. Вже думав минуло лихо, що

бодай харчі мати ме до якогось часу. А там уже, як треба буде грошій, якось уложити ся. Як уже робота буде в розгарі, можна буде зазичити ся на неї. Але тепер за місяць не вробили ще багато. А в добавок, як виїде між спільниками розрив, ніхто її говорити з ним не стане.

То вже добре наколотили. Якого то вже не говорили про ту спілку — не могли розбити його роботи. Аж тепер кажуть: жадайте грошій. Ну, сього не буде. З чогож платити?

Відгонив від себе прикрі думки. Нехай уже вся старшича голову собі сушить. А треба буде, скличе загальні збори спілки. Нехай одні одним промовлять до розуму. За багато всеї грижі на одну голову.

Знали, де вдарити. І добре вдарили.

Думки міняють ся.

Де не вирішає із пільми почи його Марічка. Чує, як коло серця йому стає солодко. Чує її любий голос, як то собі роздумують про все.

От, мають побрати ся, вона ждати ме його, як він буде вертати пізно в вечер. За вечерю він їй буде розявдати, як іде торг, як у бутині... Або він переїде на господарство: крамницю передасть на інші руки, а сам буде лиш надзирати: вже бутин буде на його голові. Таї ще може придумає яку повину. Доконче кортіло його заложити молочарню. Гірське масло буде ялатити на торзі.

Але до того треба господній. От, його Марічка — як вона писала ся на його думки, на його роботу.

Він прийшов до хати, розгорнув ся, дивить ся — гожа молодця пораять ся коло вчері. Що варить, а що вже закидає на нього своїми великими очима. Не витерпів. Підходить, пригортає її до грудий... Вона пручаєть ся. Нема ще коли... А вся й повисла йому на раменах.

Василь кинув ся з усеї сили на ослоні і вдарив мідно головою об стіну.

Лежав без духу. Лише стогнав із дна наболілої душі.

II.

Чи йому се лише так здавало ся, чи йде Марічка? Так уже знав її ходу, що не зрадилиб його очи, а ось стоїть при вікні і беть ся з думками: вона чи не вона?

Кудиб то їй під вечір іти і то з села! Родїї тут у сїм боці в неї нема. Хибаж би до міста? Алеж її захопить ніч, як буде вертати.

— Бігме, Марічка! — рішив більше стривоженим серцем, чим певний був, що то вона.

Чи і вона, біднятко, так караеть ся, як він? Чи і для неї таким нещастєм впало на голову те все. Бачив її раз у церкві. Стояла біла-біла тай така сумна, що троха не плакала. Він очий не зводив із неї. Стояв коло входових дверей коло бабинця. лвив ся на неї, а вона то лише крадькома підводила на нього очи, а як стрінули ся поглядом, вона зараз спускала голову в долину — якби бояла ся його, або якби мала туй-туй заголосити. Врешті перед кінцем відправи втекла з церкви. В одно втікає. Майже не сходять ся. Якби дуже сильно гнівна була на нього.

А того вона не знає, як йому гірко? Який він бідний?

За думками й не мав уже потреби розбирати, хто се наближаеть ся.

Тепер уже пізнав її з лиця, бачить, як іде зі спущеними очима. Ані не повернула голови до нього.

— Марічко! Люба моя Марічко, — простогнав мовчки в слід її. — Оберни ся до мене, глянь на мене, Марічко.

І в туж мить голова дівчини обернула ся в напрямі читальні і двоє сумних очий впило ся в її вікна. Чи бачила вона його? Та Василь відчув увесь жаль в її очех. Ще як хвилину ті очі задержали ся на ньому, так йому тужно стало, що не міг отямити ся.

Закинув на себе кожух, зловив шапку, вхопив за ключі і чим дуж із крамниці. На порозі завагав ся. Подумав, що годі йому замкати крамницю. Коротка боротьба в душі між обовязком і поривом наболілого серця. В одній хвилині зачинив двері і пішов бистрим кроком за Марійкою.

Наздігнав її вже далічко. Втікала, якби чула, що він наздоганяє її. Чує чийсь кроки — певна того, що се Василь коло неї. Чує вже його голос. Кідаєть ся, неначе злякана.

— Магічко...

— А я так злякала ся.

Ідуть якийсь час мовчки. Марічка аж упріла. Кров підступила їй до лиця, вдарила до голови.

— Куди йдеш у таку пізну пору?

— А ти куди?

— З тобою.

— Верни ся, Василю. Ще нас хто побачить. Дедьо буде мене збиткувати.

— Як я їде раз таке почую, то я так твого

дедя позбиткую, що він не тямить мою бартку до гробної дошки.

— Васильку, Бога бій ся, Васильку! Лиши мого деда. То вже досить моєї і твоєї кари, що ми так збавили собі життя. Я тебе дуже прошу...

Василь чув плач у її голосі. І не так жалко йому стало, як велика злість підступила йому до серця. Якійсь час не обзивався до Марійки, бо за першим словом або лайка, або якийсь страшний прокляти був би йому вилетів із грудий. А був би проклинав не кого, але свого деда, або Маріччиного. То вони такої кари наклали на їх голову.

А як уже переболів той жаль, що скипів у ньому, здавив його серце туск. Бачить коло себе свою Марічку, ту, що то коханою дружиною йому мала стати, а йдуть, як чужі, як незнамі собі люди. Якби якась стіна станула між ними і переділила їх на віки. Йдуть і не мають навіть про що говорити. Тай щож мають до себе казати? У нього одно на думці: він зловив би її в свої дужі руки, пригорнув би до грудий і так задавив би її в обіймах. Нехай би кричала, нехай би пручала ся — він не повірив би, що вона боронить ся, бо знає, як вона його любить, як вона горить із любови до нього. І така почала його брати досада на ту стіну холоду, що перегородила їх щастє, що не знав, як брати ся розбивати її.

— Марічко...

— Що? — промовила ледви чути, не поверни голови до нього.

Була гарна днина, сонце сховало ся вже за

хмари, під ногами скрипів мороз. Але Василь почув стрівожений голос Марічки і ще більш розгорів пристрастю.

— Я тебе заберу до своєї хати.

Мовчала.

— Марічко, чуєш?

— Ні, — прошептала так само, і знов не глянула на нього.

Нараз здавилс її в горлі, вона закрила лице долонями і залила ся слізми.

— Марічко, моя ти Марічко, — припав до неї Василь. Та ледви доторкнув ся її, вона відтрутила його від себе і промовила вже спокійно:

— Лиши мене, Василю. Ще люди заздрять. Лиши мене, йди своєю дорогою.

— Моя дорога туди, куди й твоя.

— А моя на віки розійшла ся з твоєю.

— Я не лишу тебе, доки ми не зійдемо ся.

Ти мусиш бути моя, Марічко!

— Я ніколи твоя не буду.

— Марічко, чому! Я силою тебе возьму! Ти не могла перестати любити мене!

— Я тебе далі люблю, Василю, але не так, як передче. Я твоя сестра.

— Неправда!

— Хто нам то скаже, що неправда?

Василь замовк. Чув що правди не дізнасть ся. Він ні хвилі не вірив, щоб так було. Однак Марійці не мав що тепер сказати. Хто їм то скаже, що неправда?

— Василю, куди йдеш?

— З тобою.

— Верни ся...

Просила його Бояла ся його. За хвилину за-
паде ніч і вона йти не до міста і з міста з ним
— одна з ним. Буде в його руках. І не його бо-
яла ся, як себе, своєї любови. Чула, як дрижить
усе, коли його побачить. Близько старала ся не
бути ніколи коло нього. Сама одна в перше на-
йшла ся з ним далеко від людей, у вечірню пору.
Бояла ся, що як зловить її в свої руки, вона при-
горнить ся до нього, а там уже піде з ним, куди б
не повів. Піде до його домівки, заперть ся і вже
ніяка сила не відорве її від нього. Бояла ся сама
себе, своїх думок, що їх передумала на самоті.
Вона ніколи не бачила себе самою, лише все з
ним, все чула його віддих коло себе. І коли б так
був коли прийшов і застав її з такими думками,
була б кинула ся йому на шию і не боронилась
би. Нехай би робив із нею, що хотів би, нехай би
брав її, куди б лиш загадав.

А тепер вона в його силі. І не опреть ся
йому. Не зможе противити ся. Нехай він лиш до-
торкнеть ся її. Вона горить уся з туги за ним.

— Ні, я не верну ся. Я не пущу тебе самої
в місто. Я йду з тобою.

Говорив се так рішучо, що Марійка зрозуміла
усю грозу свого положення.

Нараз почула дзвінок. Проти них їхав поштар
своїми санчатами. Марійка сплила ся. Задержав
ся і Василь. Коли вже поштар наближав ся, Ма-
рійка промовила до Василя:

— А я тебе гірше бою ся, як не знати чого.

— Марійко!... — благав Василь.

— Возьми ко мене, Дмитрику, на свої санчата. Возьми ко мене, возьми, бо, ади, ніч западає.

— Сідай.

Закі Василь міг промовити слово, вона вже завернула назад у село з поштарем.

Василь стояв на місці і дивився, як утікають чим раз далі від нього сани, а на них його щастє. Дзвінок чим більше затихає. Доїздять до скруту гори — зараз сховають ся від його очий.

І чогось йому видало ся, що отсе вже в останє він бачить свою Марічку. Отсе забирає її якась сила і веде в світ далекий, чужий. Якась чужа рука забирає її і веде в свою домівку, на віки забирає її від нього.

Щезла за закутом дороги, за горою.

В серці Василя настала пустка. Він чує, як щось дороге йому пропало на віки. Пустив ся, яко мога наздогоняти її. Летів, як вихор. За кілька хвиль був уже на скрутї. Але і тут не бачить її. Чує, як уся сила покидає його. Гонить далі. Мпнув читальню. Навіть не глянув на неї. Яке йому діло до того крамарства! Він підняв ся великої роботи, але тепер бачить, що вона, Марічка, була тим жерелом його сили й охоти до праці. Задля неї він поборював усі перепони. А тепер бачить, як наближаєть ся кінець його завзяттю. Марійка пропала для нього. Не міне скільки там часу і вона дістанеть ся кому иншому в руки. Инший буде милувати її, инший буде пригортати її чарівні груди до свого серця, инший буде цілувати її солодкі губи своїми устами. А він, Василь,

ходити ме сам по світі, дивитись ме, як Марійка всть ся в обіймах якогось ворога і не в силі буде сьому зарадити.

Він застогнав, як ранений звір, і трохи не розбив голови твердими пастуками. Чиколонками витиснув глибокі борозди на своєму чолі.

Ні, він не буде дивити ся спокійно на свою загибель і на її. Він застрілить того, хтоб поважив ся простягнути руку по його дівчину. Щоби сотий кавав ся гострити зуби на чуже добро!

Його очі горіли диким огнем. В серці накіпало таке завзяття, якби ось стояв перед ворогом і важила ся доля одного з них. Якби один із них мусів покласти своє життя. Всі інші почування поклянули його душу — остало одно лише почуття завзяття і шаленої страшної мести. Не знав ще, хто його ворог, але чув, що він наближаєть ся. І ваки побачив його, порішив про його життя. У його серці зродила ся тверда постанова провалити певнаного ворога на порозі до його краденого щастя.

— Не меш ти, братчику, Марічки голубити, не меш!

Тепер він почав успокоювати ся. Те, що найдужче боліло його, перестало його мучити. Вже знав напевно, що своєї Марійки він не дасть нікому. Його або нічия! І мусить бути його. А якби хто кинув на неї своїми очима, стільки би її бачив ними світа.

У чересі в нього були дві кулі. Він виїмив їх, оглянув. Одну з них поклав окремо і промовів:

— Отся для нього!...

На душі стало йому відрадніще.

Тенер побачив, що наближаєть ся до нього якийсь чоловік. Порівняли ся. Привитали ся.

— А я до тебе, Василю!

— До мене?

— Та до крамниці.

Почув якийсь докір, що замість сидіти у крамниці, він блукає по селу. Відповів без вагання:

— Ідемо.

Почуття обов'язку взяло верх над власними почуваннями наболілої душі.

Завернувши і пішли швидкими кроками до крамниці.

Ледви Марійка вскочила в сани, почала гірко жалувати свого вчинку. Що вона зробила? Осоромила Василя, утікаючи перед ним із чужим поштарем. Озлобила його на себе за те, що полишила його. І пощо се все? Чиж не краще було піддатися судьбі? Нехай би вже раз було, що би там не було! І що могло би стати ся? Пішла би до Василя? Ну, і щож? Її серце все при ньому. А булаб може загородила собі дорогу до всяких інших думок.

Так жалко їй зробило ся Василя, що трохи не скочила із сани і не полетіла до нього. Не могла свого зробити. Коло неї сидів поштар, молодий хлопчище і увесь час закидував її питаннями, а як побачив, що вона не дуже то радо відповідає, почав їй щось оновідати. Що саме, вона не знає. Не моглаб переновісти. На його запити і оновідання вона кидала якісь слова, але свою думку думала.

Що Василь тепер зробить? Чи не відвернеться він раз на п'єгди від неї? Чи не пропаде вся її надія? На закруті обернула ся, але не могла би сказати, чи він стоїть ще на тому самому місці, чи йде і як іде? З якими думками? Теней то він уже певно і не гляне на неї. Він побачив її раз, пішов за нею, хотів їй розповісти про велику тугу своєї душі, а вона насміяла ся над ним. Полишила його і втекла від нього, як від дикого звіря.

А що буде, як він піде зараз таки і заеватас якуєь дівчину? Вона не переболіла би того. Сама заперла би собі дорогу до щастя.

Ще більше стала жалувати, що так його полишила на дорозі і втекла від нього.

Коли доїхала до того місця, що мала йти до хати, подякувала поштареви, скочила зі санчат і стапула хвилинку. Йти до дому, чи вертати ся? Піде до хати, то не знати ме, що їй прийдесть ся ще пережити. А лишить ся — не втече від своєї еудьби.

„Пропадеш ти, на віки пропадеш! Невінчана підеш до Василя ендіти. Прожене тебе рідний дедьо із хати!“ — шептав їй незнаний голос до уха.

„А підеш у хату — надармо видивляти меш свої заплакані очі за Василем своїм, за своїм кошанцем“ — картав її инший голос.

„Втікай! втікай, доки його не видно!“

„Лиши ся! Дівче, долі не втечеш!“

— Що буде, те буде! Долі не втечу! — наче наперекір останньому голосови, промовила Марічка і почала втікати у верх до своєї хати. Ще

скільки разів обзирала си -- Василя не було видно. Се дуже стрівожило її серце.

В хаті здивували си. Мала вернути пізно в вечер.

А ти чого так загоді?

Мене щось пуджати стало таї я не йшла.

— Що тебе пуджало? Бог святий при нас!
— промовила мати.

Дівчина мовчала. Її і так соромно було, що мусїла говорити неправду. Почала кутати ся з матірю коло вечері.

Ришнули двері. Увійшов у хату сусід з того верха за потоком. Петро.

Марійка її не глнула на нього. А всеж таки його постать стояла їй увесь час перед очима: Низький, присадкуватий, троха пригорблений на ліво рами; гидкий був, як стояв або сидів, а вже дуже гидкий, як ішов. Гоїдав ся то в сей, то в той бік. А як говорив, кривив дивно лице і тоді нереломанній його ніс якби до боротьби гонив обі свої части: долішню з горішньою. Старий був. Ще Марічка дитиною бігала, а він уже парубочив. Потім оженив си. Недавно жінка йому вмерла. Почав заходити до їх хати. Зразу рідко, потім чим раз більше, далі майже що дня.

Говорили в одно про господарські діла.

Дедьо то подивляв його, як то він прибїльшив свій масток, то хвалив, як держить усе в руках, то жалував, що мусить без господні побивати ся.

Вона зразу і в голову собі не поклала, до чого моглоб їти, але як чим раз частіще приловлю-

вала його очі на собі, почала легковажити його, далі боятися, ховатися. На біду була зима — треба було сидіти в хаті. Треба було слухати, як він гугнявив своїм деревляним голосом. Треба було шукати темного місця, де можна було прятатися перед його ласими очима.

А може то їй так здавалося? Може він і в гадку не клав собі сватати її. І пераз жалувала сю нещасну людину, гидкого каліку, самотнього вдівця, що мусів цілу днину сидіти в верху, сам один, без нікого, без сусідів, без наймитів, а настане довгий зимовий вечір — він іде між людей поговорити, розважити своє серце. А вона пусто-дармо боялася його, втікала перед ним, ховалася і насміхалася в душі з його каліцтва, з його гугнявої мови, з його підбитих очей, переломаного носа — як довгий вечір — одностайне: гу-гу-гу-гу-гу-гу... до плачу, до млости приходилося, слухаючи того голосу. А дедьо, як на збітці, піддержував розмову. Що урветься, він зачинає її на ново; зачепить таким питанням, що знов якої пів години: гу-гу-гу-гу... в одно.

Отсе все призабула була Марічка, як надумувалася на дорозі, чи йти до хати, чи вертати до Василя. А тепер знов в одно: гу-гу-гу-гу...

Така пудьга обхопила її серце, що зараз таки під землю сховалася би, щоби не чути того скрипіння.

У печі горить ватра. Сухе смерекове сучче тріщить та мече іскри на цілу хату. Мати крутить ся по хаті і присуває то відсуває горішки, обкладає їх жаром, то прикидає дровець до ватри.

III.

Казьо Загайпольський вийшов сильно подразнений із хати. Дістав сьогодні немілнїй аркуш паперу: банк поставив у судї внесок на оцінку його посїлости. Тепер ледви, щоб йому минуло се без халепи. Уже двічі весїв викрутити ся; в останнїй хвилині розкрутив тих скілька соток, заплатив відсотки за одну рату і справа проволїкла ся. І тепер ще можна би так само. Не треба на капітал ні сотика, будуть чекати, але відсотків не дарують. І се найсумнїще. Бо хоч куди думай, хоч як крути, не роздобудеш ні сотика.

Бояв ся подумати, що то сталось би із ним, якби так банк справдї хотїв описати та оцінити його маєток, а потім приступив до ліцитації. В одній хвилині він остав би жебраком. І так він уже давно не є паном на своїому селї: довги мало не в двоє переходять вартість землі і ліса. Тому то так тяжко йому позичити хочби десять корон. Одним словом руїна.

Пан Казьо йшов вулицею, гоїдаючи ся в той, то в сей бік. Йшов так своїм звичаєм та ще й розмахував руками на всі боки. Говорив із собою в голос. Звичайно, йдучи на вечірній свій прохід, усміхав ся сам до себе. Сьогодні чорна тїнь вкрила йому очі, самі від себе страшні, хижацькі.

Роздумував над способа: и ратунку. Але його мозок не бачив иншого, як цову позичку. Лише що не міг пайти того, хто позичив би йому. На жидів не було що числити. Хлопи? Від них не вирве. Кождифі уже позичив йому своє — тепер викручується: „Не маю, паночку!“

Ей, якби так він був вийтом! Ну, ну!...

На саму думку усміхнув ся Казьо, а його лице викривило ся до хитрого усміху. Так! Одинокий його ратунок — вийтівство. Ото би то скакалд, як би він заграв! Лише, що то сьогодні не той народ. То не то він, але й його тато не вдіяв би нічого. Куди не гляне — самі вороги. Богачі не терплять його, бо кождому щось завинив і не віддає. Буде всякий бояти ся, щоб не мусів оплачувати ся. Та ще й тримають із попом.

О, того попа якби то викурити з села! Вже, якби він давав презенту...

Ей, шкода думати. Піп не вибирається на той світ, а села не покине, поки живий.

Казьови почали скакати поперед очи якись дивні числа, по голові стали шибати божевільні думки, якби то довести до нової презенти. Дві річи були йому ясні: ніколи не давав би презенти молодому попови і... без доброї заплати не говорив би навіть...

— Пусте! — вихопило ся йому з грудий.

На кого він може числити в селі? Отсе важне!

Старав ся зміркувати, хто з ним? Давніше мав він свою партію, дуже сильну навіть. Всіх зарібників, халупників, що мешкають здовж ріки. Все то сиділо колпсь у кишені його батька, який

тряс селом — все потім і йому йшло на руку, хоч його сила над ними була вже дуже слаба. З традиції його слово, слово дідича, значило багато. Се одна і одинока його партія. Третє коло в громадській радї міг мати, і з третього кола сам міг вийти. Але того за мало, щоб стати війтом. Треба було ще доконче перше або друге взяти. Другого не возьме, бо там Савчукова сила. Там брацтво, там ті, що доробили ся землі на скілька сїн і вже вирвали ся згід впливу двора; на них має безмежний вплив піп. І перше коло понівське. Вони дбають про почеси, гонори. О. Савчук уміє тримати їх при церкві. Можна би лише розбити перше коло і якимсь способом доконче дістати хоч одним голосом більшість. Є їх трийцять. З того десять Савчукових і в день і в ночи — хоч о півночі! З них ані одного не возьме на свій бік. Десять, в т.ч. вісім жидів, має по своїм боці. Тепер піде боротьба о ту третю пайку. Одинока його надія, що зможе притягнути їх на свій бік пострахом спілки. Івана Руснака вже якби взяв. Танасій також піде проти спілки. Вже два. Ще чотирох. Але тут то й біда. Така дрібничка: чотирох господарів — і через неї готово все розбити ся.

Та він мусить найти раду на се!

Тупнув із завяття ногою. Ішов перед себе без ціли, але нараз нагадав собі, що сьогодні ждала його ще робота. Та краще й не думати про неї. Мав забирати ся до головного атаку на спілку: Виграє або програє — від того залежить його доля.

Бо від якогось часу починав чим раз краще

розуміти, що буде на піску. Рахунок добрий і правдивий, але лише до тої пори, доки він має вплив на третє коло. А має його лише доти, доки не зліцитують йому хати й останнього кусника ліса. Цілий вплив його на село ґрунтується на традиції впливу дідича на тих, що жили з двора. Добре сказано: „жили“. Бо хто тепер може жити коло нього, як він уже сам не має з чого жити? Сам живе на довги. А далі й того не стане; вже не то, що ніхто йому й сотика не позичить, але й муки не дадуть до грошей. А всеж таки вплив його в селі є.

— Та нужденна голота, — думає, — так привкла до нашого канчука, що і п голову собі не покладає, що в мене нема вже над ними сили. Але я те чую, що се до хвилі, доки в мойому дворі не засяде який жид, або, це дай Боже, який Гуцул.

Почав рукою подити по лиці, неначеб очи протирив, а потім вимахувати нею, якби проганяв мару:

— Е, ні, де сього не допущу. Не можу дати вирвати собі свого добра. Колиб лише відложити катастрофу ще на один рік, я би вже не журив ся.

В його голові був уже цілий плян, як перш усього розбити спілку. Не допустити до витворення сили, яка вихопилаб йому із рук третє коло. Мало того! Він счинив би у селі розбиттем спілки такий заколот, що потім повів би всіх, куди би лише задумав.

Потім ще треба би дукарів пересварити. А! Не така се тяжка річ: кожному війтігство обіцяти, кожному показувати, що найщиріший його

приптель найбільш йому стоїть на заваді. Нехай лише косо глянуть на себе, вже половина праці.

Якраз переходив попри хату Михайлюка.

— Може би вступити?

Хвилину вагав сп. Він вибирав сп до сього „махера“, але хотів ще перше зайти до Гершка. Мав дещо ще переговорити, але дуже таки припізнився. Там, здасться, вже сходять сп. Краще Михайлюка післати. Нехай заколотить воду, а він піде вже на готове.

Зайшов.

Застав його при паретаті.

Михайлюк схопився зі свого стільця, вийшов на середину хати, зігнув сп до полса і поцілував пана в руку.

Панич Казьо усміхнувся вдоволений і буркнув щось під носом.

Михайлюк приставив паничеві крісло і просить його сідати.

По хаті увихається сп молода жінка Михайлюкова. На ліжку лежить мала дитина. В руках тримає пипку і мне її крізь сон в устах. Нараз розплакалася. Молодиці підбігає до неї, встромлює пипку у горня молока — дитина не перестає плакати. Тоді мати розщіпається, добуває грудь, кладе дитину в колиску та починає її годувати. Присипляє. Якийсь час дитина не заспокоювала сп — потім замовкла. Вспула.

— Біда, Трофиме, — зачав по довшій мовчанці панич. — Ледви, чи буде для тебе яка рада. То, що ми говорили — знаєш? Пуста наша бесіда!

— Ей, але? Чому?

— Ади, ліс таки рубають. А як дістануть гроші в руку — пропала наша надія. Не ми будемо мати силу в селі — Василь Руснак і його спільники.

— Ой, то біда раз, біда!

Знов мовчанка.

— У Герлика сходять ся вже люди. Вже світить, — зачинає знов панч.

— Відай, що сходять ся.

— З бутина будуть також?

— Може й будуть. Повинні бути.

— Скоп-ко, Трофимку, та переколотн.

Трофим усміхнув ся. Йому не першнна таку роботу робити. Не треба великої паради. Дві слові і вже розуміють ся.

Але на сей раз треба було Трофимови підмоги:

— А ви, паночку? — поспитав глядячи знід брів.

— Піду, але хочу вже, як закипить. Щоби не внадало в очн.

— Знаю... Вже розумію.

— Я троха приляжу, бо смн трудний.

— Нічого, паночку, лягайте.

Почав кінчити роботу.

Казьо підійшов до Трофима і промовив:

— Ідиж та шепки Гершковн, най не жалує горівки. Най дас на борг, кільки хто схоче. Я за годнику буду там.

При сих словах кинув ся на ліжко, вложив ноги на поруче, а під голову заложив обі руки. Відразу заплющив очн та немов би дрімав.

Тим часом Трофим загорнув ся і вийшов. Чутти були скринит його чобіт на сійгу.

Хату залягла тишина. Лише шкребтання бурішки перебиває її. Нараз Казьо отвирає очи і мовить:

— А ти, Гафійко, дужа?

— Дужа, паночку.

— Не лячно тобі зо мною?

— А най преч каже ся. Або то ви що? Вовк який, чи що?

Казьо не відвертає від неї очий. Чує, як жлівчики починають йому сильніше бити, кров підступає до голови. Водить очима за кожним рухом її руки, бачить, як вона кине на нього погляд і знов займеть ся роботою. За кожним разом його якби жаром обсіпало. Лице Гафійки також вкриваєть ся румянцем.

— Гафійко...

— Кажіть...

— Дурний твій Трофим.

— Чого, паночку? — співає-говорить Гафійка.

— Що він так лишає мене з тобою.

— Не дурний, паночку.

Кинула на нього в перелеті очима і він перехопив у її погляді утаєний огонь.

— Я кажу, що дурний. Хіба, що хоче того.

— Трофим нічого не хоче.

— А ти?

— І я нічого не хочу, — промовила і усміхнула ся.

Казьо не зводив з неї очий. Бачив, як біла сорочка хвилювала їй на грудях.

— Гафійко! Тікай! — крикнув Казьо. — Тікай, доки я не встав.

— Куди му тікати зі своєї хати? — Ви втікайте, як вам тут вудно.

— Ти мене гониш із хати? — крикнув Казьо і схопив ся з ліжка. — Ти мене? Чекай но ти, чекай!

Кинув ся на неї і зловив її за рамена. Вона підвела ся і почала боронити ся. Відтрутила його дужими руками до ліжка. У ньому загоріла пристрасть. Дотик її тіла ще більш його подразнив. Прикусив уста, впив ся в неї своїми очима і лагодив ся до нападу. Гафійка теж не спочивала. Засукала рукави від сорочки і показала йому дужі, жилаві руки. Казьо слідив за кожним її рухом, і як побачив голі її руки, скочив до неї, напружив усї свої сили і зловив її, мов кліщами. Зачала ся між ними завзята боротьба, серед якої Казьо здув каганець. Зразу бороли ся потемки. За хвилию очі їх привикли до сумерку. В хату залітало світло місяця і розяснювало її троха. Почув ся удар. Гафійка кинула Казя на ліжка. Та він у ту мить вхопив її за плечі і приссав ся устами до її розпалених губ.

Не відривала ся...

Він спаленів огнем жадоби, почав кусати її горячі уста...

У коршмі Гершка було дуже глітно. Найбільш чути було голос Михайлюка. Він стояв недалеко шинквасу, держав фляшку горівки в руках і наливав раз по раз своїм приятелям.

— То, ади, братчики, я вас частую, тай сам по із вами, що сте були слухняні, тай мали папцький розум. Що сми вам казав та приказував, то, ади, яка вчинила ся правда. Руки свої зробили в Василовому бутині тай що зробили? Бачив із них хто грейцар за цілу зиму? Не буде в них чим полатати дір, що придбали коло Василя.

Фляшка кружила докола і наповняла чэрки.

— То настали такі, що хотіли бути старші ва громаду. Тай не довге було їх панованне. Ми чекали і дивили ся, а тепер прийшов наш час веселити ся. Пиймо, братчики, щоби нам було ще веселіще на душі, як пам с. Я вас буду сьогонд гостити, бо сам сми веселий. Дуже мені весело на душі. Були такі, що вчинили мене перед вами брехуном. Збрехав — хто збрехав, лише не я. Гершку, став око горівки. Що то така флящина. Як пити — то пити! А хто заробив у Василя, най також напиваєть ся.

Кивнув у той бік, де коло вікна сиділи спільники. Один із них ударив нястуком у стіл і крикнув:

— Гершку, спи і мені око!

— Ади, братчику, яких маєтків придбали в бутині! — васміяв ся Михайлюк. — Готов сми зарути гіренько, що сми втратив добрий заробок. Пиймо, братчики, з грижі, що нас минули маєства.

Говорив жалібним голосом.

— Буде їх, тих статків-маєтків, що їх не перевозити, не перевозити, стільки їх буде! — говорив далі розжалоблений.

Товариші бухнули грімкєм сміхом. Один підхопив.

— Щоби за такі статки, за такі мастки не вдати, не чувати, щоби їх піде а піде не було.

Гершко поставив око горівки на спільницькому столі і поспитав:

— А хто буде платити?

— Я плачу. Запиши мені! — промовив той, що кавав дати.

— Записати?... Добре, запишу! — мовить Гершко скрививши ся. — А коли в нас виплата?

— А тобі на що?

— Як на що? Хочу зигти, доки буду чекати на гроші? Не гія ждати, я хочу таки тепер.

— Гершку, сюда! — крикнув Трофим, виймаючи капшук із грішки з череса і кидаючи його в бренькотом на стіл. — Сила я плачу?

— Чого вам квапити ся? Або ви вже не мете пити?

— Гершку, сюда! — крикнув ще голосніше Трофим. — Я в бутині не робив, заплати не жду, ануж ти, жиде, не схочеш давати на письмо! Берп гроші! Я не маю ні з ким такої токми, щоби свій пай брати, як не буде вже з чого.

Виймив десятку і дав Гершкові.

— Братчики, пеймо, доки в нас стане гроший. А ти, Гершку, досипай, і не питай за гроші. Є ще в мене побренькачі. — І потряс капшуком аж голос пішов на всю коршму.

— Я вас, пане Трофиме, за гроші не питаю. Щоби так усі платили, як ви. Ви в мене ретельний господар.

Гервіко говорив се і сміяв ся в душі із своїх слів. По́му самому Трофим Михайлюк завинив чотири сотки. Та він спокійний за гроші; записав ся з ними на ґрунті.

Увійшов до коршми Казьо.

— Як гостили? — крикнув.

— Гаразд! Як ви, паночку? — поспали ся з усіх боків чемні запити на привіт.

— Мирно.

А відходячи до сього то до того, кинув від нехочу:

— Що бачу? У вас храм сьогодні? Кажуть, що людям біда, а цілі ока на столах.

Михайлюк вийшов на середину хати і поцілював Казя в руку. Дідич снитав його.

— Як дужі, Трофиме?

— Мирно, панчику, та не дуже! Ади, пемо з жури, що сми потратили великі заробітки. Адіть, паночку чемні та добрі, бутинці зійшли в село та оками пють божий трунок. Чомуж не пити, як заробили маєтки. Міркую собі: хиба ми гірші за них? Пють воли оками, мемо і ми пити: вони з радощів — ми з жури.

— Кому Бог дав розум, — мовить Казьо, — той заробляє, а кого хотів покарати, тому й надію на заробіток відобрав. А ти чому, Трофимку, не приставав до бутина, як тебе тягнули?

— Бо сми не гадав, що мені Гервіко буде писати во раз нові ока горівки на рахунок, як стану до бутина. Ади, заплатив сми з гори, то сми випив, а що ще нашо до ночи — плачу, паф знає вражий сні!

— А ти, братчику Трофиме, не шукай собі ключки! Не ти пши при мойому столі, не ти меш платити. А нашими заробітками ти не жури ся, я тебе завтра покличу на баль, будемо балювати ся! — крикнув від того стола Семен.

— А я таки приїду. Лише від тих завтраків то мені очі вилізуть, тай не дїжду ся.

— То у вас бизівно завтра виплата? — спитав спокійно Казьо, пристунаючи до Семенового стола.

— Мусить бути вже раз виплата! — промовив із злостю Семен.

— Доки мемо чекати на гроші?

— То вже любліки на все село, що робимо ледви не цілу зиму за пусто та дармо.

— Я то вже давно говорив, — дражнять далі дідич.

Посипали ся жалі на Василя і на спілку. Коли відчинили ся ще раз двері і зноза пари, яка бухнула до сїпний, локазало ся лице Микола. Василевого помічника, в коршмі чути було один голос обурення й обжалованя нових проводирів, що то позгоноували людий геї на панщину, а самі господарюють грішми, як знають.

— Я би тебе, Семенку, заставив до тих грошій, які ми маємо. Що би ти вдїяв? — промовив Никола, привитавши ся загально. Він чув усї сильні паяади на спілку.

До Семена підійшов Трофим, зловив його за шию і поцілував:

— А я тобі, Семенку, братчику, не казав: ти спитай, який то буде рахунок? Я тобі, братчику,

не порог, ані нікому із нас, лише мене боліло серце, що найшли си мудрагелі тай хочуть вигулити в нас вашу силу, а ваші діти пустити з торбами. Давай, братчику, сїдаймо вкупі і мемо пити при одному столі.

Тимчасом зісунули вже столи і з двох зробили один.

— Мемо журу свою зживати: ви, що сте дурно працювали, ми, що дивимо ся на нашу біду.

Ще раз поцілували ся і почали тручати ся припзно чарками.

— А на тих мудрагеліків, — мовить далі Трофим, — мемо добирати способу.

— Віді би сте добирали способу! — гримнув Никола. — Не знати, яке кому право мішати ся в не своє діло!

Але ледви се сказав, зараз таки жахнув ся. Бачив, що сам пін серед ворогів снілки.

— Гершку, що казали косівські купці? — спитав Трофим, крикнувши від свого стола на цілу хату.

— Казали, що вже пан Василь Гуснак не дістає більше муки.

— Чусте? Не досить, що не платить, ще й лист вам буде робити! Ще вам мало? — спитав Семснних товаришів Трофим. — А то сякий такий гадає, що то його діло! Ні, братчику, то, соколику! — громадське діло! То з громадою справа, любчику мій солоденький. „Віді би сте добирали способу“, він тобі вгатить. То, братчику, громада! До біди не меш її вислати!

— На громаду є громада! — промовив загодично Никола.

— А я би тобі, Трофиме, не дуже радив задирати ся з Николаєм! — промовив Казьо. — Пан Николай писар Січи — а ти з Січовиками не жартуй!

— То, папчику, святили би ся ваші слова, було колись, та минуло. То був колись Василь Руснак, легінь на всі гори, кошовий Січи, а сьогодні хоч він кошовий, та Січи вже нема! Адить, паночку, отсе все Січовики і Семен, правда Семенку?

— Правда, Трофимку! Був сми колись дурний, носив сми ленту, бо сми гадав, що аж тепер настане рай на землі.

— А ти, Юріштанку, Січовик?

— Він іще й тепер четар.

— Дідька лисого, — буркнув Юріштан.

— Таї усе вони Січовики, — мовить далі Трофим. — Ти, братчику, не жури ся. Як бих знав, що ти ще лишися при Січи, не пив бих з тобою сеї чарки! Гадаси, що сми вже забув за то сінце, що ви мені розкинули в травичку? Ей, братчику, як аби я мав тебе ще зловити на своїй царинці... Але то вже я того не діжду. Ваш кошовий, дав би йому Бог здоров'я, той то вас ісправив, той то вас підголив, той позбиткував за всіх нас. Бог святий знає, що діє. Як уже зішло на кого кару за гріхи — то добру.

Николай, що прийшов був боронити Василя і спілкового діла, став тепер, не знаючи, що має робити. За спілку лишили говорити, а причепили

ся до Січі. Чого? Січ справді, якби її й не було. Але тим більш його заболіло, що знущайуться над товариством, на яке молодіж поклала великі надії.

Він сидів при склянці пива і давив гнів у душі. Нарешті не втерпів:

— То ще за скоро правите панахиду по небіщковп. Ще ви побачите його при житті. То як один, другий випишеться, то вже гадає, що товариство не буде без нього. Що вже, ади, розсипається.

— Коби так що, як збиткувати! Лише що то вже тепер знаємо, кого шукати! Правда, братчику Семенку! — питається Трофим.

Семен мовчав. Щось чи шукав у голові давніх споминів, чи соромився, що його можуть тепер Юдою-Скаріотом називати. Згадав, як то вони присягали собі побратимство, як писалися до Січі і мовчав.

Тим часом Никола донив своє пиво і заплатив. Не бачив потреби сидіти довше. Сам він тут нічого не вдіє, а ще чого доброго — то й обірвати не тяжко. Вийшов із корими.

А там тепер настало загальне братання: Трофим і його противники спілки едалися з Василевими спільниками. Одні припивали до других, а з кожного слова їдї злости спливала, а стріли затроєнні літали в коршемній задусї, переповненій сопухом горівки, гризькою вонею людського поту, дикими вигуками розбішеної юрби.

— Розбити! Розбити ту кляту спілку!

— А як розібем?

— То що? Хто буде плакати?

— Най нам платять. Най за все нам поплатять.

— Чекай, небоже, як ріка поллве горіщами.

— То великі гроші! Не мемо дарувати!

— І ти, Андрійку, робив у бутині?

— Та що з того, що я робив, коли гроший не дістав.

— Ти собі, братчику, вибий із голови, щоби тобі хто твою втрату поповнив!

— Ади, бартка!

Грізне слово виало! То тут, то там блиснули над головами бартки, одна забила ся з розмахом в ослин. Гершко прилетів:

— Панове господарі! Що вам винні мої ослони?

— Ти, жиде, найбільш винен! — гримнув Трофим.

— Герсти? Я винен? Що ви таке верзете?

— Ти чому не брав того бутина? Ти зготовив отсим усім людям загибель.

Гершко поглянув здивований. Він знав, що може й йому обірвати ся.

— Пане Загайпольський? Що я тут винен? Кажіть ви!

Казьо спдів мовчки і чекав на свою хвилю. Почув, що вона надійшла.

Гершко підійшов до нього і шепнув:

— Може би ви їх так уже... — і додав ледви чутно: — за двері...

Казьо Загайпольський встав зза стола і промовив у весь голос:

— Панове господарі! Панове!

Не міг відразу запакувати над розбурханими пристрастями. На його голос одні других приводили до спокою:

— Тихо, Казьо говорить.

— Чуєш, паннч щось ме говорити.

— Йй, на дідька мені паннча!

— Тихо там, тихо! — кричить Трофим.

Тепер Казьо добув голосу що сили:

— Люди добрі! Про що тої всеї бесіди? Що сим направите?

— Правда...

— Пропзло, як камінь у стромпну.

— Не пропало! — поразив усіх своїми словами Казьо. — Я вам кажу: не пропало! Нічия праця не сміє пропасти. Одно лише може пропасти — що Бог схоче забрати до себе. А між людьми ніщо не пропаде. На людий є спосіб, є суд...

— О, що вже на Василеви пошукаєш у суді.

— Дедьо не відписав на нього і грядки.

Казьо вичекав. Ще скілька окликів сумніву, врешті він заявив:

— А я вам ручу, що не пропало ніщо.

Почали слухати його уважно.

— Хто каже, що пропала ваша праця?

Ніхто не хотів сього казати.

— Бачите? самі не вірите, щоб могло вам що пропасти. І я вам кажу, що ані сотик вам не сміє пропасти.

— Дав би вам Бог, паночку, здоров'є!

— Бодай ви жили довго між нами та й панували!

Пішли нові чарки горівки в рух. На сей раз на кивок Казя, що дав ним приказ Герикови.

— Підете до Василя: плати!... І то таки: плати, не крути! Не гай ся і не воловодь нас! Він вам близівно не заплатить! А тоді ви не підете до роботи. А я вам одно поможу: буду старати ся примирити з вами Танасія або Івана. Або й обох разом. Вони переймуть бутини — вони вам заплатять за вашу працю, вони будуть вам далі платити.

Тручали ся з ним чарками, по руках його цідували.

Нова надія, вже навіть певність вступала в душу кождому.

І ті, що досі не робили в бутині, раділи надією на заробіток.

Із коршми вийшов пан Казимир Загайпольський дуже вдоволений. Мав те вражіння, що поставив на своєму. Такий полишив настрої, що ледви чи верне хто з тих, що були в коршмі, назад до роботи.

Ішов під верх — до Танасія. Тепер найважливіше, щоби того старого діда взяти в руки. Ішов так завзято, що засапав ся. Станув і обернув ся до ріки.

Його зір спочив на зимовому краєвиді освітленому блідим сяєвом місяця. Долини між горамп і потоки потопали в таємній пітьмі, верхи гір сріблили ся в світлі, іскрила ся на них снігова габа. Розсіяні по верхах і збочах громади смерік блукали у місяшному сяєві, немов тіни гірських духів.

Із уст здивованого Казя вирвав ся оклик радості:

— Пся-кров! Гарна піч!

Але рівночасно пересунула по лиці хмарка недоволення.

— Там Ксеня чекає на мене, а я замість щоб іти до неї, мушу дерти ся кудись по верхах.

Згадавши про ^Тню, він троха помаркотнів. Події сьогоднішнього вечера станули йому ясно перед очі. Що він зробив Трофимови? Забрав йому жінку і то тоді, коли Трофим пішов розцібати ся за його ділом. Як воно склало ся те все? Гафійка йому давно подобала ся, але він не важив ся заціпати її — бояв ся сильного Трофимового п'ястука. Що тепер буде? Чи Трофим дізнаєть ся?

Не докір сумління — тривога, звичайний страх обхопив його.

— Ануж виявить ся все, — подумав Казьо, — і Трофим не лише що мене може потурбувати, але ще поспеє цілу справу зі спілкою.

Він знав, що на Трофимове слово не можна покладати ся.

— Се хамелеон, — думає Казьо. — Сьогодні так, завтра инакше, як йому лінше, як вигідніше. Се дуже небезпешний чоловік. Тепер він зо мною — робить, що кажу і хочу, ануж дізнаєть ся, що я вліз йому в дорогу і піде проти мене?

Бачив уже в душі, як Трофим еднеє назад усіх до спілки, як не йому, але Василеві він стає до помочи.

— І все через дурну жінку! Треба було мені лишати ся з нею?...

Нараз усміхнув ся, любуючи ся спомином:

— Але солодка! крепка жіночка. Цікаво, як тепер буде зо мною говорити?

Почув велику охоту лишити ся ще раз на самоті з нею. Не знати, чи так справді борошилася, чи лише огню додавала? Ще чув на своїому тілі силу її рук. Як його крінко зловила. Здавало ся, поторощить кости своїми пальцями.

Тепер почув, що рука в одному місці болить його більше, чим деінде. Почав приглядати ся і побачив сильні знаки зубів:

— Ач, як укусила! — не то зі злостю, не то з любовстю промовив. Бо гнів чув до неї за си-
нець і любий спомин викликала згадка.

Звертаючи в сутки, що вели до Танасієвої хатц, подумав:

— Як воно склало ся несподівано! А добре було! Не треба на неї забувати.

По хвилі почув, немов мороз перейшов йому поза шкурою:

— Лише, як усі рахунки заведуть його, а він ще й про се дізнасть ся, що буде? Бо що я при його помочи можу стати війтом — се певне, але що він ніколи писарем не буде, се ще більш певне, як що!

Танасія застав у хаті. Якийсь був непривітливий. Всі запити про домашні справи збував ні сим, ні тим. Врешті Казьо почав про діло:

— Пора тепер узяти в свої руки то, що інші закарпали.

— Ага... — буркнув Танасіій.

— Щож ви на се?

— Ніби що?

— А про той бутин?

— Якій?

— Спілковий? Що то Василь Руснаків зачав, а тепер розбиваєть ся.

— Розбиваєть ся? — промовив Танасіій таким голосом, неначеб говорило ся про щось таке, що його цілком не обходить.

— І щож ви?

— А щож би я?

— Я думаю, що тепер на вас черга.

— Угу...

Казьо не знав, як заченити. Чув те, що повинен викликати зацікавлення у Танасія, але ціла дотеперішня розмова як раз не дуже вела до того.

— Я чув, — пробує ще раз, — що ви хотіли рубати той бутин.

— Котрий, паночку? — питає Танасіій, якби з просоня.

— А той, що то спілка рубає. Ви мали також на нього охоту.

— Я?... О, ні!... Я на таке не лакомий.

Хвилиня мовчанки.

Казьови взагалі було тяжко говорити з Танасієм про сю справу. Його співбесідник не проявляв ні найменшої охоти хоч троха зацікавитися розмовою. Навіть показував йому нехіть до порушеного питання. А тут ще одна була перепона. По хаті вештала ся Танасієва Марічка. Казьо

якби в перше в житті побачив її. На його голову налетіла хмара нових, далеких від діла думок.

Здавалось би, думав, що знає кожду дівчину в селі. А от — не знає. Що за стан у неї. Яка росла, яка гнучка, яка кругленька. А лице рівне, біле, гладке! Де вона така чічка виплекала ся, що він її не знає? Ледви, чи й бачив!

Марійка лоралась коло печі. Біле її лице вкрило ся здоровими румянцями, кров трохи з них по трисне. На чоло нависли буйні звої ясного, золотого волосся. Очи у вечірніх сутінях горіли із під рівних брів, як два огні. Ходила скорим кроком, вигинаючи ся в поясі. Її рамена говорили про велику силу.

Казьо задивив ся на неї і забув, за чим прийшов. Говорив із Танасієм, а дивив ся на дівчину. З Танасієм не доходив до ладу, від дівчини очей не відривав. Нарешті розмова урвала ся. Чути було лише прудку ходу дівчини; її постать мигала по хаті.

— То ваша донька? — поспитав Казьо, зазираючи віддих у грудях.

— Моя й не моя. Людська буде.

— То може тебе, дівонько, Василь сватав?

Не було відповіді. Лише Марічка кинула на нього гнівним оком. Чула ся в тому погляді велика образа, яку завдав дівчині Казьо своїм залитом. Він зрозумів се і хотів чим скорше затерти вражінне своїх слів. Говорить:

— А я до вас, пане Таласію, за ділом.

— Му слухати...

— Тепер пора, щоб ви подали собі з Іваном руки.

— З яким Іваном?

— З Руснаком.

Танасій дивить ся перед себе і не знати: роздумує, чи се можливе, чи вже рішив, що шкода заходу.

— Треба, щоб ви оба взяли бутни у свої руки, уратували ирацю тих бідаків, що працюють уже пів зими, а з тим щоб забрали заробок, який вам повинен належати ся.

— Шкода, паночку, вашої бесіди! — врубав Танасій.

— А леж, пане Танасію! Уважайте, що пускаєте з рук добру нагоду. Спілка зачала рубати, тепер не буде далі. Ви моглиб перебрати. І за малий час заробите великі гроші.

Мовчанка.

— А треба, щоби ви з Іваном разом станули, бо як підете окремо, не буде обом добра. А ще й то вам треба тямити, що ті, з якими ви тепер підете будуть вашими сторонниками. А що я хочу вас звести до купи — і я буду вашим спільником і сторонником.

Танасій подивив ся на нього з пожалуванням. Йому шибнула крізь голову думка: „Ану, скільки би ти міг дати до спілки? Бодай десятку?“, але не висказав її в голос. Лише встав і трохи не тупнув ногою та промовив:

— Я, пане, доки життя мого, з Іваном Руснаком у спілці не буду йти, а того бутни також

не му рубати. Ось вам моє крайнє слово. Шкода бесіди.

У його голосі чула ся така рішучість, що Казьо не пробував переконувати. Не знав, що йому робити. Повинен був і собі встати і вийти, але тримала його в хаті та дивна постать, що пересувала ся йому перед очі. Програв справу зі спілкою, хотів бодай навязати з тою дівчиною, що в сій хвилі видавалася йому цінніщою і вартівищою за цілу спілку. Бодай познайомитись. Обмінятись словами.

— Іди, Марійко, поклич нею, — перебив його роздумування Танасій. Він в одній хвилині зміркував, що дієть ся в душі панича.

Марійка вискочила з хати.

Повроцав ся і Казьо, виходить — по дівчині як слід замів. Стояв у хатині — нема. Де діла ся? Куди пішла? Тут щось несамовите. Ігій!

Годі було довше стояти. Поплів ся п'яною ходою від хати в потік.

— Слава Ісусу-су Христу! — почув Казьо голос коло себе. Ще постаті не бачить у п'яті гочі, а вже пізнав по привіті, хто се.

— А ти куди, Петре?... — На віки слава!

— Гу, гу, гу, гу...

Казьо впрозумів із тої бесіди, що Петро йде до Танасія.

— А ти чи не сватаєш там дівки? — кпнув, щоб щось сказати.

— Нише зна-аю чччч дат-да-дуть... — прогуконів Петро.

Казьо спинив ся.

— Що? Ти сватаєш у Танасія дівчину? — крикнув здивований Казьо. Пому нараз усе прояснило ся. Отсей Петро, отся почвара, сватає Танасієву доньку! Отсю, що він трохи очий не видивив за нею! Думалось, що кинеть ся під першим вражінням на нього і вобє його. Таким страшним споневажєнням видавалась йому можливість отсього подружжя. Але як блище призадумав ся, сам собі дивував ся. Що се його обходить? Коли дівчина хоче, а батько не противить ся — що се його обходить!

А всеж таки його се дуже потрясло. Він так собі спитав на вітер, а тут і найвиов ся жєчих. От, із ким має проживати ся гарна і ставна дівчина.

„А чиж не кращє?“ — пролетіла йому крізь голову нова, смілива думка. „Аджеж за таким чоловіком то життє остогидис!“

І вже цілий плян, готовий, зарисував ся у його голові.

— Щож, щастя тобі Боже, Пєтєрку! А ти зайди завтра до мене. Я маю щось із тобою поговорити. Скільки ти маєш поля?

— На ддддва-на-на-цятеро сєсї-сїн.

— А ще би тобі треба?

Петро усміхав ся неясно.

— Во-во-возь-мєш у Танасія, — дражнив його Казьо.

Петрови очи заіскрили ся.

— А якби так ще?

Не знав, що сказати.

- Прийди завтра до мене. Поговоримо.
— Ні-ні-ні-чого. Пшипрйду.

Постоявши хвилину на місці, почув, що в ноги йому сильно студено. Став тупати шми, але вони неначеб задубіли. Пустився бігти, щоб розігріти ся. Спершу не думав, куди має тепер іти. Щось розкішного почувало ся йому в душі. Та свіжа, здорова, постать захонила всі його думки. Яка вона принадна! Що то всі ті, що він їх знає! І де вона така викохала ся. Як заховали її до того віку перед його очима! Аж дивно, що він її не бачив скорше.

Нагадав собі, що тепер йому дорога до Ксені. Скривив лице. Дивно, як йому параз відпала охота до сєї молодиці. Тепер найрадше пішов би до хати і переспав сяб вигідно. Що йому завтрашній день припесе? Чи не краще булоб відпочити добре. Але то пуста бесіда. Дома жіпка. Требаб ще певно переговорювати. А охоти в нього до того нема пі найменчої. Хоч не хоч — мусить іти, куди наставив ся.

Місяць освічував йому дорогу. Йшов так, як би в димку. Сніг іскрив ся під ногами. Фоя смерік, обсіпана грубою верствою снігу, вся неначеб у брилянтах. А як зачепить її, посплеть ся йому під ноги велика сила тих хрусталів. Деколи стрепенеть ся, стрівожений дивним якимсь лоскотом, — то дерево трісло від сильного морозу. І знов тиша. Лиш його чоботи скриплять на змороженому снігу.

Ксеня ждала його, як звичайно, з вечерею.

Була знехтерелливила ся. Ніколи так не приніжнював ся.

— А я вас, паночку, жду таї жду. Коли вже Козьма пішов на варту, а я сиджу сама таї вже баную, що не прийдете.

— От, бачиш, прийшов.

Відповідь її трохи її не розважила. Дипить ся на нього — якийсь такий хмарний. Сів на краю ліжка і держить капелюх у руках. Щось якби мав далі йти.

Замість своїм звичасм ставити вечерю на столі, вона підійшла до нього і пригорнула його голову до своїх горячих грудий. Приймав байдуже її нестощі.

— Чого ви, паночку, май зажурили ся? Я вас до серденька свого пригортаю, а ви, якби відвертали ся? Чи не хочето ви, панчику мій солоденький, покинути мене? Соколе мій милий, чи вже я не навучила вам?

Більш із привички обіймив її рукою в поясі і пригорнув до себе.

Ксеня взяла з його руки капелюх і поклала на стіл. Сама скочила йому делікатно на коліна і обіймила його за шию.

Уже мав устами своїми впити ся в її білу грудь, коли нараз його зір упав на друге ліжко.

— Козьма! — блиснула йому несподівана думка крізь голову.

Почав приглядати ся бливце — справді Козьма. Що за біс. Аджеж се його власна дитина, був би присяг, що хлопчик подібний до нього, як дві каплі

води, аж тут нараз із цілої тої подібности виринав Козьмина голова. Ще якби Ксеньки! То буває, що дитина раз до батька подібна, раз до матери, але то викананий Козьма, Ксеньчин чоловік. Щож значило все те, що вона його обріхувала три роки, дурила, обманювала. Отже вона знала, чия се дитина і підшила ся. Він уже відписав на хлопця десять моргів і ще десять обіцяв.

Почув на своїх устах поцілуї Ксеньки і здавалось йому, якби пересунула ся через його лице жаба. Таке щось слизьке, таке огидне. В одній хвилі схопив ся і Ксенька упала на землю. Кров бухнула їй до лиця. Пальці скорчились у дужий п'ястук. Ледви погамувала себе, щоб не зробити з паном, що зробилаб із Козьмою, якби її так кинув. Але отямилася вмить. Знала, що пан тепер чим раз більш поздержливий у своїх обіцянках, і то, що вже обіцяв був давно, якось не лізе йому крізь горло. Станула покірливо перед нього, дивить ся, як він відійшов до вікна і задумав ся. Сльози сплили їй во лиці — сльози з превеликої злости і жалю. Ледви поздержала стогони. Здавила їх, бо знала, як він не любить її плачу. Та він таки вочув.

— Уже знов? — спитав остро, повертаючи на неї свій зір. Був такий хмарний, що зараз успокоїла ся.

Пішла повільною ходою до тої хати і внесла страву. Поклала на столі. Коли дзенькнула тарілкою і вилками, Казьо, не відвертаючи ся від вікна, промовив сухо.

— Сховай то. Не буду їсти.

Не питала, чому не буде. Що стало ся йому? Зібрала мовчки все і сіла в куті на ослоні.

Мишали довгі хвилини. Тишину в хаті переривав острій голос цвіркуна, що цверкотів під печю. Здавалось, що се одиноке живе сотворінне в хаті.

Короткий погляд на страву викликав ще більше обмерзінне у Казя. Що вона могла йому зварити? Якись огидні голубці — що то й не глянув би в хаті на них! А тут і їв і їв і їв і здавалось йому, що нема ліпшої страви. Як міг він до того дійти? Любаска удержує його! Пана! Дідича! А він за те бавить її дитину, виціловує, пестить, воно сльинить його, микає йому волосся, вуси, обдарує його нераз, що мусить передягти ся в Козьмине платте.

Така лють навала його, що не міг встояти. Схопив ся і вийшов, не промовивши ні слова, не глянувши навіть на Ксеню.

На дворі почув, як обхопила його морозна струя вовітря. Станув веред хатою і не знав, куди йти. Пішов би до двора. Але як згадав, що там чекає жінка на розмову, а він не має таки ані раз їй що сказати, стратив цілком охоту показуватись їй на очі.

Пішов перед себе. Довго блукав без думки. У його душі родив ся безмежний жаль до себе за змарновані свої літа.

Колись він був тут дідич, мав силу, повагу, значінне, — тепер усе те стратив. Змарнував ціле життя. Протратив ліси, волонни, ґрунта, оженив ся, протратив масток жінки, з жінкою життя не

мав, дитий не діждав ся. Видалось йому тепер, що стільки його щастя, що не лишить якогось жебрака на нужду. Не було в нього стільки матеріальної сили, щоб полишити дідичем якогось там молодого Загайпольського. Вдоволив ся тим, що мав тут і там по селі своїх синів — самих синів! Батьківське почування було заспокоєне.

Згадка про се вивела його з рівноваги. Скипів від досади.

Який страшний обман! Він платив, царпки записував на „свої“ діти. І треба було, щоб аж сей хлопчище отворив йому очи! Сеж рішучо не його син, лише Козьми! Що за біда! Щоб його аж так обдурювали? Ні, не стерпить сього. Піде розмовить ся. Не будеж сяка-така сміяти ся із нього.

Із сею думкою завернув до Козьминої хати. Ішов хутко, щоб не чути кріпкого морозу, який потис з усею сплюю.

Світло в хаті погасло. Думав, що двері заперті — ні, відчинені. Поглянув по хаті — Ксенька лежить розгорнена на ліжку. Спить.

Вже хотів крпнути і збудити її, але голос задавив ся в горлі. Стояв, не знаючи, що діяти. Пізно було. Вже далі північ. Не було що робити, лише роздягти ся й лягати спати.

Лежить увесь продроглий і дивить ся перед себе. Його зір блукає понад високим верхом, що стремить просто вікон, по тім боці ріки. Як раз виплпв понад той верх місяць, а дві хмари іграють ся з ним. Раз одна, раз друга вкриває рубець його. Зрештою ні хмаринки на небі. Ясні

зорі на чорному темному тлі вказують, що буде над ранком тріскучий мороз.

Ураз із почуттем студені, яка потискає на дворі, за вікнами, він любить ся чудовим вражінням розкішного тепла. Горяче тіло Ксені огріває продроглі його ноги. Чи він присунув ся до неї, чи вона до нього пригорнула ся? Він рішучо ні! Отже вона. І яка їй охота остуджувати ся до його зморожених ніг. Хоче зробити йому приємність. А всеж таки вона добра.

Присунув ся ще ближче до неї. Чув, як уся горіла й ураз дрожала. А з тим, як його продроглі ноги почали огрівати ся, він почув вдячність до сеї жінки. Обертає ся до неї, і витискає на її уста щирий поцілунок.

Віднайшов у ній свою любу Ксеню.

IV.

Довго чекав Василь на Николая. Не приходить. Чи ж би затримало його що в бутині, що не може вирвати ся! Бояв ся роздумувати, бо мусів приготувити ся на всяке. Дійшли вже до нього вісти про бунт спільників. Коли зачинали, про все подумав; забув ливе, що то треба доброї руки, щобн вдержати люднї цілу зиму при роботі. То не один бувалий говорив йому про се, але він якби не чув. Якось найменче бояв ся того.

А всеж таки хотів знати, що там стало ся. Більш йому було лячно, чим цікаво. Мучили його погані думки і прочуття. Руки йому дрожали, як брав ся до роботи. Очи раз у раз звертали ся в вікно. Вкінці не витримав. Запер крамницю і вийшов.

Бив ся снігами просто до хати Николая. Не обходив навкруги на бир. Пішов через ріку. На широкому плесі груба кора леду вкрила ріку. Поверх неї лежав місцями сніг по пояс, а на середині струя вітру здула його так, що лід був рівний, як скло, перейшов ріку, пішов царинками. Копав ся вище колін у снігу.

Николая застав у хаті. Ще в снігах чув піднесений голос, а як увійшов, нічого там не змінило ся. Посеред хати стояла заплакана моло-

дця і не переставала кричати. Николай сидів під вікном і зігнув ся у двоє. Сильно подав ся.

Від разу зміркував, що йде про спільку. Не знав, сидати, чи йти своєю дорогою. Але цікавий був. Николай ніколи з ним про се не говорив.

— Сідай Василю, — мовить Николай сумним голосом, — сідай та слухай, який я маю гаразд.

— Ти про свій гаразд знаєш говорити, а за мої гаразди ти не свідім! — крикнула молодниця.

— Такі твої гаразди, як усіх нас. Мусимо потерпіти до якогось часу.

— Ти собі терпи, а я не буду! Іншими роками було що дати їсти дітям і в хаті був грейцар. А тепер, що було при хаті, пішло, мара знає куди, і ще терпи голод. Якби ти так лишив ся в хаті з дітьми, не знаю що би ти сказав, як тобі зачнуть кричати „їсти“, а ти не маєш ні кришки муки. Що то якесь таке нечуване придумали! Десь люди ходили роботами, робили в будинах, жидівських, акційних, таї що тижня була виплата. Ти сам заробляв лева з по овинною денно. Була в хаті страва, було й до страви, були й гроші. А тепер якесь завели, біда їх знає, що таке!

Василь не знав, чи говорити що, чи радче мовчати. Бояв ся счинити ще гіршу бучу. Мовчав і Николай. А жінка в одно:

— Я тобі кажу, ти мені або принеси гроші, або я тебе знати не хочу. Що ти заробив до тепер? Скажи, що тобі належить ся? Чи ти бодай знаєш?

— Ото раз сатана! Вченила ся одного тай говори їй! — grimнув Николай.

— Та в нас ще не було розрахунку. Ще не знаємо, якій буде заробок. Але втрати ретельво не буде, тай меншого зарібку не буде, як у жидівському бутині. За се я можу вам заручити.

— А як не мовло? — зраділа Василевим словам молодиця. — Не па моє виходить? Ніхто ще й не знає, за яке і на яке працює! Не дурно то всі жінки присіли своїх чоловіків. І Пашучка, і Гафтунечка, і Максимова Єлена і всі інші: Давай гроші, або кажи бодай, що заробив. То ті сказали своїм: Мемо рахувати ся завтра. А ти? Що ти мені кажеш? Кажеш чекати? А я що? З глузду всунула ся, щоби ще чекати? Доки буде того чекання? Тай щоби ще мене брали на сміх? Ади, мовлять, пішла Николаєва Барвара, того завідці, то панам ліси рубає людськими руками і за гроші не питає. Ади, мала дитина, тай то би ще знало, що дармо ніхто не ме робити! Тобі дає хто без гроший або хочби до гроший? То ще якісь там дурні жиди, що вам у Косові дають муку на пропаще, що в бутині не голодуєте! Але я тобі кажу: не хочу і я голодувати. Як ти мене ще раз лишши без гроший, ади, хрест святий цілую, кину тобі діти в холодній хаті, най погинуть із голоду, най позамерзають, я піду до свого деда в верх і не му ними журити ся. А то за яке така кара на мене! То як робив у жпда в бутині, то поробив дві три неділі тай зійшов на тиждень ід хаті. Покутав, що треба було, тай знов собі йшов.

— А деж ті жидівські бутини? Тепер ходять

бутинами на Угорщину, в Румунію, на Буковину, коло Дорин-Ватри роблять — то багато навідують ся до хати?

— Вже як пішов світами, то знаю, що півнов. І жалю нема. Знаю, що все на моїй голові. Але то сидить у верху таки при хаті, сходить в одно в село, а дома нема з нього ні позначки.

Василь хотів стати в оборону Николаєви:

— То навчать ся наші люди і коло хати робити роботу, як належить. А то поробив тиждень на деньки, а за другий тиждень проїв, пропив, а як уже не стало що в рот взяти, ішов знов на часок до роботи. Та й так проваляв ся чи зиму чи літо.

— Йой, робітники мої велесні! — крикнула Варвара, якби наскочила ва гадину. — Які вони нам нові порядки стали заводити? Не сордно тобі, Василю! Аджеж ти якийсь господарський син! Та замість того, щоби мав при дедєви господарити, ти найшов собі якийсь жидівський інтерес, та й ще й мого звів на таке, що лише сміють ся з нього та й із мене попри нього! Я тобі, Николаю, побожила ся та й хрест поцілувала, що я тебе знати не хочу, як ти ще раз підеш у той бутин! Мені не треба було твоїх змуднів, досить було своїх! Я на таке не потребувала вязати собі світа твояю головою!

Сіла на осліи коло печи й почала гірко плакати.

Василь вийшов із хати, лишивши Николая із жінкою. Не мав що казати. Кожде його слово булоб ще більш розарювало молодичю. Він тепер

зрозумів, де найбільший його ворог. І на нього не було ніякої ради. Про всіляке міркували, а про те, що жінота може спричинити таку веремію — не водумали. А тевер хоч кай ся, хоч завертай — однаково.

Ідучи так здовж ріки, він став роздумувати все, що скоїло ся йому в останньому році. І нараз яочув страшний жаль у душі. Ішов поміж високі верхи гір, що вростягали ся з обох боків ріки і почув нараз, що ті верхи вкриті снігом валять ся на нього якоюсь великою вагою. Почув страх у душі. Забрав ся до такого діла, що його теяер не в силі вивести. Хотів новий лад установити, а бачить, що вся його праця йде марно і він від нею угинаєть ся. Чує, якби ті верхи ось-ось мали звалити ся на нього і вридавити його своєю вагою. Здавалось йому, що врояде марно і не так йому жаль було себе й своїх зусиллів, як того, що враз із ним прояде на віки та його думка двигнути село. Вже ніхто не яоважить ся основувати спілки, ніхто не яоведе людей до сільної роботи в бутині, заگیرить ся навіть крамниця, що в неї воклав стільки сил і яраці.

І вярнає перед ним усміхнений Гершко, киває своєю рудою бородою і мовить:

— Ти мене, Гершка, хотів провалити? Гой — жиди?... Бачиш, наврацьков ся на пусто і ввав, а тепер усе в моїй кишені. Вже вєвно ні одному гоїови не прийде до голови закладати крамницю.

Василь жажнув ся.

— Пек тобі, — промовив, — та я ще не ввав із крамницею! Ще, жиде, почекай! Ще погоді!

А Гершкова руда борода далі трясеть ся із сміху перед його очима.

— Ти ще не виав? А хто у тебе гостить? А я сиджу і продлю! Ти багато сьогодні вторгував? А в — диві!

Василь змимохіть повернув голову в напрямі корини. Уся освітлена. І він побачив, спля там народа. Якби стояв на порозі в корині. І сей і той... Всі знайомі. Одні сидять, одні шють, одні своєї черги дожидають. А він запер крамницю: бо й пса не бачив за цілий день. Згадав, як то сперву ходили до крамниці — торгував незгірше, Навіть платили готівкою. Потім зачали боргувати. Ось за гуску соли завинив і вже не показував ся. А мусят же купувати. Іде до Гершка. І там не платить. Та там про гроші не питають. А як запитають, то зараз таки скажуть, що вже записали ся на ґрунті і далі боргують. А тут на всяких зборах, при всякій нагоді товчуть: Люди не боргуйте! Купуйте за готівку. За шітку зборгував і вже пропав. А Гершко смієть ся в кулак.

— А я тобі, Василю, не казав, що то не твій інтерес? — причув ся йому голос дедв.

— Такий то вже куме, Іване, настав тепер світ, що молоді мудріці за нас старих, — нагада-лесь йому слова дедового сусіда.

І всі вони, ті вороги сілки, крамниці, бутина почали виринати перед його очима, та немов раділи з його нещастя. Ось тепер годі буде показати ся людям на очі.

Вернув до хати і не світлив світла. Кинув ся на ліжко і сам не знає, коли заснув.

Він у великій салі у Львові. Газові світла зі всіх сторін її освічують. Вони сидять у лавках самі молоді парубки, а за столом стоїть учитель і проголошує великі, дорогі правди:

— На вас, молодих, уся наша надія. Великі богацтва криє в собі наша земля, ще більші ждуть наших рук, щоб перетворили їх у фабричні продукти промислу. Забудьмо раз той плаксивий тон наших батьків: тісно нам! Народа намножилось, а землі, як було, так є; стає чим раз тісніше жити! Правда, землі, як було, так і є однаково в наших руках, а що народа намножилось — се не біда, лише наше щастя! Більше в нас буде рук до праці. Але треба ту працю, яка нас жде, взяти в свої руки. Треба використати все, що дасть ся взяти з землі, витиснути з неї всі соки, а потім перетворити їх і ще й збути їх добре на світовім ринку. Піднесення рільництва, заведення промислу — се перші наші національні економічні завдання. А потім жде нас ще більша праця: мусимо взяти торгівлю на своїй землі у свої руки — ще й розширити її на чужі землі.

І як він далі говорив, Василь бачить лише своє село. Чув про великі копальні нафти. У них її, правда, не копають, але вже за верхами в Космачи говорили про неї. Хто знає, чи й тут нема? Та про се він не думав. А як зійшли на піднесення управи рілі і сіножатий, йому пригадали ся всі ті млаковни в його селі, що то на них родить ся класна трава — а мокрий рік, то тяжко і зібрати її. Та й про се він не думав, щоб поправляти

сїножати. У них, Богу дякувати, стільки ще царипок, такі на них гарні сїна, що колись їх усі поробити!

Але й про Василені гори заговорив учитель: Згадай про полонини, як то вони переходять чим раз у жидівські руки. Правда! Свята правда! Як то на людських полонинах жиди бриндзю роблять і везуть її світами. Як то за безцін скуповують товар — самі ціну роблять, а потім на ярмарках не пізнаєш ціни на свою маржину.

Почув Василь, що всі крамниці, всі шинки, всі склени по містах у чужих — жидівських руках. Він се знає! Як добре він се знає! А є такі народи, чує далі, що самі торгують і грин із торговлі у їх руках остає.

Як жиди та німці та румуни ліси наші рубають, а ми наймитами у них працюємо. В голові закрутило ся йому від усього того. Які гарні слова! Що то треба би зробити і то зараз, доки ще можна хоч що то вратувати.

Він уже там, на тих викладах зрозумів, що ми не то, що не маємо своєї держави, де правилиб самі собою, ми й у власнім селі не є своїми панамі, а навіть на власнім обістю ми не зробили ще того, що повинніб.

І що в день переслуха — и почн передумує.

Так зродив ся у його душі великий плян праці в рідному селі.

Він перш усього засновує крамницю. Веде її сам — навчив ся недаром крамарського діла. Не минає рік і все село в його крамниці. В своїй: у спілковій. Читальня за мала. Треба добудову-

вати, розширювати, мурувати склеп, мати свою власну фірманку. За набором посилає раз у Косів, то в Коломню — до залізничі. За житом, пшеницею до Городенки, за кукурудзою на Буковину. Треба свій млин поставити. Копають млинівку, кладуть спілковий млин, настановляють мельника. Крамниця і млин беруть доставу муки не лише до села, але й до інших сіл і на полонини. Він зачинає скуповувати маржину — вивозять на далекі торги, голять на ярмарки. Беруть доставу мяса і сіна до війська — в Коломні, Станіславові, Чернівцях... зачинає рубати бутин. Заставили ціле село до тої фабрики! Він у лісі — самі зруби, а на них тьма людей. Сі пилять, ті корують, ті вже голять долів ковбки ризами...

Нараз якась хмара заступає увесь ліс і зруб. Все вкриваєть ся мричами. Стає темно, що на крок перед собою не бачиш. Щезають всі ті люди, що працювали в бутині. Чути якийсь дивний гомін. Поволи мрич розступаєть ся, розвіваєть ся. Прояснюєть ся світ і вже нема ні зруба, ні ліса, ні людей, лише якесь дивне диво виринає із мричі. Чиясь голова. Велика, патлата, густою сивиною вкрита, а знід густих брів визирають страшні, зловісні очі. Такі очі бухають із них, якби хотіли все ними зжарити. Дивить ся — не може ніяк пізнати, чия се голова. Всі мричи збили ся в купу і з них витворила ся вона — страшна, злюча, гнівна. Нараз Василь глянув на бороду і затремтів. Довга, кудлата, руда... руда...

— Гершко! — крикнув заляканим голосом.

— Гой... крамар... жида викидає? — васп-

чав Гершко і зареготав ся таким диким реготом, що аж верхи гір дрожали.

Василь сховив ся на рівні ноги й увесь тремтів. Не міг довго зрозуміти, що со таке? Найшов сїрнички й завітнв свічку. На нього спозирають зі всіх боків порожні полиці, а з ослонів забілені міхи, що в них муки ледви на дні.

Василь помалу починав отямлювати ся. Перехрестив ся і ляг ізнов на ліжко. Не гасив світла. Довго у ніч незлухував; не міг виміркувати, що значив би сей страшний сон.

Велюка наближала ся буря. Кождий рух кожде слово, кождий погляд очий говорили про неї.

Сходили ся врихильники й противники — одні і другі. Сїдали в сумні — нічого з собою не говорили. Приходили й такі, що до спілки не належали.

Вже була повна читальня, повна врихильників як Василь станув за столом, задзвонив гомонієм і гомонів

— Панове громадо! Зачинаємо.

Почали товпити ся блище стола. Кождий хотїв стояти коло самого Василя.

— Панове громадо! Я скликав вас усіх членів спілки, щоби порадити ся, що далі робити. Старшина, яку ви вибрали на останніх зборах, не брала ся сама про себе рішати сього діла. Судїть, панове члени, як нам робити: чи нам жити, чи нам загинати. Зачали ми собі з бугином, все ішло добре, а тепер двацять трех спільників відпало від нас і нам ні в зад, ні в перед. Шкода було

труду, шкода було заходу нашого. Най тепер громада скаже своє слово. Ми не можемо вже нічого порадити.

— Що громада може! Треба платити людям і вся порада!

— Цитьте бо! не перебивайте!

— Панове громадо, — мовить Василь. — Сьогодні дуже важну справу маємо обговорювати. Я буду реферувати. Треба, щоби хтось проводив. Проти вибрати собі голову зборів.

— А я таке кажу, — перебиває один із спільщиків, — нащо нам вибирати голову. То нема що багато радити. Люди роблять два місяці і грейцара не бачили. Треба раз сказати, буде виплата, чи не буде? Досить нам уже тої ради та наради. Тепер треба озплатити ся. Дармо ніхто не буде давати своєї праці.

— Панове, треба тримати ся порядку! — просить Василь.

— Якого ще треба порядку! Ми прийшли, щоби зробити порядок зі спілкою.

— Ви не маєте голосу! — крикнув Василь.

— Я робив у бутині, маю роботу за собою! Нащо мені л'пшого голосу.

— Прошу о голос! — промовив о. Савчук, який сидів спокійно коло вікна і слухав.

Настала тишина. Люди почали зирати ся на нього.

— Панове спільщики, — мовить о. Савчук, — ми хіба зійшли ся на збори, а не на якусь колотнечу. Треба по звичаю. Я пропоную наша Гринюха на голову зборів.

Гринюк замив сні:

— Ей, куди мені вже до того. Я старий чоловік. Нехай хтось молодший.

Усміхнувся, хитнув головою і не рушився.

— А я би просив отця духовного поставити на голову зборів, — промовив инший господар.

Ая, ая... — почувли ся голоси.

— Ні, вже таки ви самі. Може пан Дудчак.

Знов та сама церемонія. Але тепер таки вговорили, впливали Дудчака. Вихали його наперед, майже трутили за стіл.

Василь прийшов до слова. Почав оповідати історію спілки, крамниці, бутина, указав, як усе гарно зановідало ся і як парешті почало розбивати ся.

— Тепер, як лише докінчити, розрахувати ся і розплатити ся, все може пропасти. Настала зневіра в свої сили, почали ся суверекі, частина спільників хоче полишити роботу.

— Нема як лишати! — мошть один із спільників.

— А на яке робити?

— Хто буде за вас робити? Ви в моїй партії. Який буде нам розрахунок?

— Най мені заплатять за те, що сми заробив.

— Панове господарі! — мовить Василь. — Тепер ніяк нам розраховувати ся. Зачали гуртом — гуртом мусимо кінчити. Стало вас десять партій по пятьох, як тепер підпаде половина, то в кожній партії бракне одного-двох. Зачинали инші, а инші будуть кінчити. Який жеж буде тому рахунок?

— Я зволяю ся на слово! — звертаєть ся молодий господар до голови.

— Тимофій буде говорити.

— Я кажу, — мовить Тимофій, — що то все пусте. То було одно обманство, ошука. Нас кликали писати ся у спілку, ми збігли ся, гей ті вівці, як ватаг кликне. Тай нас, як вівці у кошару, погнали у бутин. А то все пусте. Без грошій ще ніхто бутинна не рубав і не ме рубати. То до всего треба мнї спосіб. У кого є гроші, той най кличе на роботу, а хто їх не має, най стає робити у богача. А то ми анї господарі, анї наймити. І робимо і влати не бачимо. Я кажу: то одна ошука. Або є в нас господар — нехай платить, або нема господаря — нема й роботи! Сяк або так! А ошуки нам не треба

— Тут нема ніякої ошуки, — переконує Василь.

— Тут є ошука! І то велика!

— Дурили нас два місяці, а більше не будуть.

— Не дамо дурити себе!

— Нехай перебере бутин Гершко! Він має гроші.

— Базав, що всім нам виплатить!

— Я не даю своєї роботи Гершкови! — противить ся один спілчанин.

— То заплатіть нам!

— Досить уже нам бути жидівськими наймити.

— Від завтра нас двацять і трех ве стає до роботи!

Почала ся колотнеча. Одні за, одні проти.

Обі сторони станули проти себе завзято. Більше кричали ті, що домагалися грошей. Їх жадання ясне, знали, чого хотіли. А ті, що при Василеві стояли, не знали, що їм обіцяти. Навіть не могли сказати, скільки прийде при виплаті за деньку.

Василь подавав у розпинуку. Може відразу все стратити, що поклав у ту сітку. Видно, вже приготовлено, що треба зробити. Гершко перебирає бутині і буде виплачувати. А щож стане ся зі всіми його заходами, з усею його працею, зі всею боротьбою, яку він до сеї пори? Застогнав із глибини душі.

— Панове господарі! — промовив, а голос його дряв. — Я скажу вам одно слово, а ви не прогнівіть ся плюнути на цілу ту нашу роботу!

Почули ся оклики одобрення. Заохочений ними Василь почав далі:

— Ви не прогнівіть ся, ще раз вас чемно прошу, бо є між вами старі люди, не мені пара. Дурень я проти вас, не при вас кажучи. Я повинен би не одного з вас у руку цілувати. А я ще раз кажу: плюнути на цілу нашу роботу!

Спинив ся на тому слові. В кімнаті настала така тишина, якої ще не було сьогодні.

— Я вас шаную, панове господарі — і вас, Петре, і вас, Микито, за ваші сині голови. А вас, Ігнатку, і вас, і вас за ваші дужі руки. Але за розум не му вас шанувати нікого. Я не кажу, щоб у вас не було розуму. У вас, що голова, то розум, але в вас кожда рука собі крива. Як аби вас кликати на вибори до громадської ради — ви на вискоки, але треба, щоб до радь поставили

і Петра, і Івана, і Гнатка, і Грицька, і всіх — цілу громаду. Як аби настановляти війта, то знов і Петра, і Грицька, Івана, і Юрка, і всіх. От на такі вибори би ви йшли. Але щоби поставити війтом одного, що був би найліпший — або він що? Хіба він наймудріщий? Як аби вас кликати у спілку, щоб ви писали ся в товариство, то знов би кождий писав ся, але щоби поставили його головою, дали йому всі почесні, гонори. Нема то, панове господарі, таких гонорних людей, як у нашому селі. Шанувати себе кождий знає, таї ще би любив, щоби його інші шанували. Але то, ще не все! Заложили ми спілку. І знов написали ся всі до неї — чекали манян з неба від тої спілки. Вже таки зараз мали поспити ся грові у кожду кишеню. От, якби так крикнути: панове господарі! ставаймо до спілки брати гроші! От то але! Тоді ви її раз не давали себе просити. Щось як тої циган до пирогів! Панувати, приказувати, гонори збирати і гроші загортати, було би нас досить. Але то було так: панували в нас пани, грові збирали жиди, гонори мали хруні, а люди працювали на панів і на жидів, а хруні облизували понід лави то, що впадо з панського та жидівського стола.

— Славно, Василю! — крикнув о. Савчук.

Дай тобі, Боже, здоровля за твої щирі слова!

Може не так було? — питаєть ся, ніби здивований, Василь.

— А не так, леґішо! — сиротивив ся йому рівнучо сивий дідок. Не дуже то ти чемна челедина, коли ти свого деда „хрунєм“ вчинив.

— Ви мені, пане Михайле, моїм дедом не титце під ніс. Якби я був хотів піти слідами свого дедя, я не був би тут сьогодні на таким позорищи, як отсе стою між вами. Мого дедя наї Бог судить. А я не лакомив ся на його мастство і не хотів робити такої роботи, як дедьо мій робить.

— А Танасієвній масток тобі пах? Щось тут не все до складу.

— Панове господарі. Ще одно вам скажу: у вас, може її не у всіх, але так на сотку то в дев'яносто шанується лише того, хто має силу, або гроші. Пани панують силою, жида розумом, але ви того не бачите, вони вас держать грішми, а споміж сільських людей той у вас має слово, хто має гроші. От як би я був до вас прийшов із грішми свого дедя, то дарма, що я молодець, пан Михайло мене навіть „челединою“ назвав, ви постелились би мені до ніг.

Ого! Яке вигадав!

— Досить уже нам тих витребеньків.

— Що буде з грішми?

— Хто тут голова в тій спілці?

Почали знов ворухити ся. В повітрі блиснула бартка — одна, друга... Василь задрожав. Доки йшло на слова, а як уже бартки блискають... Скоочив на стіл і крикнув з усеї сили.

— Сховаї бартку! Хло'!...

Побідить або впаде. Знав, що за одною піднесеть ся їх два десятки, а тоді тоді його вивесуть на бартках. Бачив із виразу лиця, що скількох є горівчаних. Як розгорять ся — не буде їм стриму. Підуть в огонь без розбору. Не було

як багато розбрати. Він скочив, крикнув, а його голос, як гомін грому вдарив об стіни компати і відбив ся від них. Заляцав в ухах слухачів, як удар перуна. А його очи виляили ся з таким гнівом, завзяттем у тих кількох загорільців, що блискавки очий мов стріли їх прошили.

Одна бартка щезла відрухово на перший завив. Друга помалу опустила ся. А третій грав ся нею, пеначе для забавки. З сорому не знав, що робити. Врешті спустив її, патиснув шанку на голову і вишов із компати.

Василь відотхнув. Його слова взяли верх. В одній хвилині блиснула йому через голову думба, що мусить використати своє положення.

— Минули ті часи, як ти міг барткою когось лякати. Як збуй, як розбишака. Ми радитесь прийшли, він бартку у гору! Цішов? Тобі тут й так не місце! Бурлака якийсь!

Голови похилили ся в напрямі того, що вишов. І ті, що держали бартки в горі і зараз їх попускали, ті й собі дивлять ся за тим, що вишов.

— Я одно кажу: зачали — мусимо кінчити! Хто з нами, а хто проти нас, без того обійдем ся! Раз ми стали визволювати ся з жидівської лихви, не мем вертати з дороги. Сьогодні я вам кажу: грошиї не маємо, не мемо платити. Біда не лиш одному двом, біда всім нам. Одні руками, одні головою працюють, а всі однаково журять ся! Мусимо дотримати до весни. Тоді розрахуємо ся. А хто не буде далі працювати — пропаде вся його праця.

— Ого!

— Пропаде! Ми спілкою зачали, спілкою мемо кінчити. Хто спілку покидає, лишає свою працю, свій паї у спілці. Панове члени! Питаю ся вас: хто йде далі до роботи?

Тихо стало. Почали радити ся — перешіптувати ся.

— Хто піде завтра до роботи? — піднесіть руку!

Почав числити. Руки підносили ся, то онадали. Почули ся оклики: „і мене числи“, „і мене“. Не міг дійти до ладу. Став читати із записок імена всіх, що працювали в бутині. Трицять шістьох начислив.

— Трицять вістьох лишаєть ся. Мемо далі робити. Запра всі на своїому місці. Від завтра я йду до бутина, Николаї до крамниці. А вро харчі будемо дбати оба.

Остання постанова була впливом парадн перед зборами. В бутині треба більш сокотити праці і спокою, як тут. А харчіп муть оба старати.

О. Савчук, що буп досі нічим свідком цілої сцени вийшов на перед і промовип:

— Я дуже тішу ся, панове господарі, що так стало ся. Коли я досі не говорив, то не тому, щоб мене се не обходило. Я хотів бачити і чути, до чого ви самі доміркуєте ся. Перша річ згода. І ви нарешті до неї дійшли. По друге: витрепалість у праці. Ви зачали вельми корисне діло — зачали без гроший. Може не обчислили своїх сил, як треба би було. Але тим більше треба витримати до кінця. Як з одної сторони радує мене витре-

валість тих, що рішили ся далі працювати, так з другої вводить мене в подив рішучість молодого вашого провідника Василя Руснака. Колиб ми мали більше таких завзятців, і таких статочних людей, як сей молодий господар, ми би не так виглядали!

Василь усміхнув ся щасливий. Його в перше господарем назвали.

— Спілка перебула велику кризу. Здавало ся вже, що вороги будуть ликувати — на щастє побідила здорова думка. Кожде підприємство, а в додатку молоде, мусить переходити такі внутрішні кризи. Головна річ. щоб вийти із тих потрясень кріпкими, ще більш сильними, як були досі. І ви скріпили ся. Ті, що тепер лишили ся при спілці, не будуть уже хитати ся. А маю повну надію, що й тих чотирнацять верне до нас.

— Три вже зголосили ся, — промовив Василь.

— А бачите! Ще одинацять. Я вірю, що і вони не схочуть лишити своєї праці і втратити дальшого зарібку, тим більше, що спілка не подала ся. Слава такій громаді, що вміє добре порядкувати свої справи! Слава!

— Дякуємо! — почуло ся зі всіх сторінь.

Голова зборів підходить до о. Савчука, стискає його руку обома своїми долонями і мовить:

— Дякуємо вам, отче духовний, за щирі ваві слова. Дай вам, Боже, прожити велико років між нами.

Зачала ся широка гутірка про спілкові справи, про бутин, про доставу харчів. Василь оповідав подрібно про свої заходи для добра спілки, зна-

Йомив спільників із усіми труднощами і перепонами. Хвалив ся успіхами. І спільники оповідали про свою працю в бутині. Зєднали ся всі в одну велику, щирю громаду.

До спілки пристувило сьогодні дваїцять шістьох нових членів і влатили по два паї.

V.

По кількох сильних морозах настала відлига. Вже зночи почали збирати ся мричі над рікою, підносять ся д горі, обкутують верхи гір, обсонують гаджуджки. Що були білі верхи і в сонці яспіли жемчугами та брилянтами, тепер икрили ся густими туманами мричі, жалібноу кирсю падагли. То тут то там пробереть ся почерез верх подув вітру і счинить заколог у тому важкому тумані. І нараз виринає знід сонної мричі клантик ліса — десятки білих вершків смерек, сніговою габою сплетених в одно. А підійдеш ближе — бачиш, як фоп гаджуг, облїплена густо снігом, красуєть ся прегарними дивними формами, що, мов зимові духи ліса, блукають у бердах, у стрόмшах, у зворах...

Словитий мричею йде Василь Руснак у бутин. Дійшов до половини верха, не спиняючи ся. На раз почув, що заперло йому дух у грудях — спини ся та став відсапувати. Хоч як старав ся вийти загоді — припізнив ся. Ще скоро дороги перед ним. Відотхнув із глибини душі, з сим віддихом сплила уся його журба — кинув її там до ліщамн, тут жде його надїп на гарний успїх.

Пішов горі плаєм. Тільки й признаки, що колись ходили сюди люди і пристала до сеї дикої

стежний назва плаю. Скорою ходою, похилений грудьми аж до землі, дер ся Василь чим раз вище, що крок ізсовуючи ся по ховзкім каміню, то западаючи у сніговий килим повище колін. Де було більш варко йти, затинав бартку в гадкугу й так забезпечував себе, щоб не провалити ся у стромину. А як побачив перед собою кунугуру снігу — знак, що на дорозі лежить здорова камінюка, — набирає сили до розмаху і вискакував на саму голову каменя. А то не скоч і не стань бізінно, то можеш ізсунути ся скілька кроків і потовчи ся та поломити ребра. Вся його увага авернула ся була на той дикий плай, ще більш небезпечний, ще встелений грубою верствою снігу. Ідеш і нічого не бачиш; не знаєш, що жде тебе на кождому кроці.

Чим пише піднімав ся, зачинав довикулюпати йому сніг, що обспав його зі всіх сторін. Тут віяв вітер і за кождим своїм подувом обтрясав сніговий покров із фой дерев, що, спадючи долі, розспував ся в тисячі пилли та платочків, то мокрих, як свіжий сніг, то острих, як випильочки; поши пкривали Василеві лице, спались за шию, топили ся на розпареному тілі і викликували в нього почування дрожі.

Нарешті дійшов до місця, де зачинав ся долішній кінець бутина. Пішов на попереки, щоб дістати ся до коліби. По дорозі то тут, то там, у віддалі яких 150 до 200 кроків падибував знаки. То віддвібнений вершок невеличкої гаджуджки, то карби на гадкугах. Се знак, де кічнеть ся пале одной партії, а де зачинасть ся другої. Ще заки

брали ся до роботи, то обходили та обзирали ліс, тай в міру того, які дерева, тай яка ссла в кожній партії, розтісували собі козу — пас на сто до двіста кроків ширини. Той пас тягнеть ся в рівній ширині, звужуючи ся ід верхови.

Василь переходить попри ті карби та знаки і пригадує собі, з яким то завязттем брали ся вони на початку зими до роботи, як кожда партія з п'ятох людей старала ся ширший пояс захонити для себе, як не слухали ради досвідного секманча, що не здужають упорати ся зі своїм насом до весни. То загоріли були такою охотою до праці, що що то їм така вузка коза! А ось — два місяці і туй-туй усе мало розлетіти ся.

Дійшов до колиби. Стояла близь потока, що з сього місця снадав стрімко глибоким звором у долину.

Відчинив двері. Почув якийсь рух у колибі, то Тимофій схопив ся на рівні ноги.

— Хто там? — спитав.

— Свій. Як спали, Тимофійку? — поздоровив його Василь.

— Мирно, як ви, Васялю? Ви до роботи в ліс" стаєте?

— На місце Николая.

— То вже давно треба було! У вас дужа рука, ви то вмiєте всіх держати цупко!

— Мемо видіти.

— То як сми лише вчув, що ви виходите до ліса, зараз мені стало лекше на душі. А то сходять ся в вечер і не переслухаеш тих жалів та наріканій. Николая за ніщо не мали. І секма-

нич зговорив свої груди, то сварив, то гікав, то лаяв — ані в гадці. Таку вам, кажу, підняли веремію, що раз. І то з обох колиб посядять ся над вечір до нашої, тай як не стануть теребити то вас, то бутин, то цілу ту спілку, аж гідно слухати. Пізно в ніч сидять, а ране, що їх секманич корняє, що їх корняє, ані в гадці. „Ми робимо кожній сам у собі, хто мною має тут копівувати! Я собі сам копірую, щоби щось заробити!“ — Ось так в одно чусш. І виходять геть-геть пізно. А буває, то її три дні й чогири дні не виходять, як зійдуть долів до дому. Мені вже було так гідно, що сми хотів плюнути на цілу ту роботу і забрати ся скорше, чим вони мали розбрієти ся.

— Тенер уже якось полагодили ся. А багато вийшло сьогодні?

— Вийшли всі, лише чотирих ще нема. І відай не буде.

— Будемо й про них.

— І я так міркую.

Василь тим часом скинув беаги, взяв сапіну, топір, Тимофії дав йому поснідати, наклав кулеші в платину, бридзі...

— Як жеж ви дасте собі раду? — поснитав на відхіднім.

— А як?

— Добре вам, нічого не хпбує?

— Гірке наше добро в колибі, на каміню, на лубі та на фої. В почи не спиш, нильнуї ватри, в днину студінь. А приїде вечір, то слухай жалів. То хочби який годний чоловік, то як натягнеть ся в днину сапіну, то бідькасть ся, як приїде до

колиби. А тут ще на твердїм сні, з одного боку грїс, з одного нече студїнь при стїні. Хочби які мав тверді уха, то такп ті вічні жалї їх повертять.

Пояроцали ся. Василь пішов горі плаєм у бутин. Ще далеко не доходячи до того місця, де пилили дерево, почув глухі оклики: „Клегó!“... „клегó!“... То буи знак, що паде віковичня смерека до землі. Тут та там влітав ся у загальний гомін ще й инший голос: „Габóв!“... кричать у тому кутї, десь далеко, ледви чутно. Але вправне ухо чує той голос тривоги, голос остороги і голова повертасть ся на всі боки, а бистрий зір глядить, чи не тут часами небезпека. Нема. Видно хтось переходив, як подала смерека, і його остерігали, щоб бирня, падаючи долї, не поторощила костий. І знесь одностайні оклики: „клегó!“... клегó!“... Робота у повному розгарї...

На цього чекали. Мав стати у першій партії.

Коли дійшов до своїх, дізнав дивного вражіння. Горіщами простелив ся, як оком глянь, зруб — немов побоевище. Де колись пинали ся смереки, тепер самі пні і пні, а поміж ними вершки вкриті снігом, а тут, а там сіріс довга бирня. Лежить подовж, гузьиром звернена в долину; чекає, поки не запруть ся в неї дужі руки і не погонять її в долину до звору, а там уже вистелять їй дорогу тонкими другарями й по них вона посує, аж доки не огнисть ся над рікою у миглі.

То май лиш ті, що свіжо вроблені, а горіщами то все вкриті снігом — велика зима впала! Лише горби й горбки говорять, кого вони криють.

Велике побосвище! Праця сотні рук, праця важких двох місяців.

Задилений у ті довгі, пеначе під міру поскладані бірні, він оком знавця ділив їх... Тут лежить платва, буде двацять метрів довга а вісім цалів за груба у верхку, там рівнож така сама довга кроква, лише, що зо два цалі тонча, там грубий ковбок, вдвоє грубший, чим ниші, там замітниця, там знов другар... Ото буде ще роботи, заки все те доставити над ріку, там поділити, поскладати у мигли. І він пераз був при такій роботі. І не міг видивувати ся, чого то так радіють ті, що то в бутні робили, як дерево складають у мигли, як десятки ковбків, чи платвів, наложені одно на одно пишайуть ся золотистою громадою. А то кінець роботи! От, як то вони своє помиглюють! Ото, буде гаразд! Лише, що до кінця ще далічко! Вони підняли я не лише пилити та миглувати, вони й дарабами мають відставити до Чернівців. А потім чекає їх ще праця у зрубі. Ще мають верхки чистити, тай чисті складати у шухи, тай усе гниле дерево відпилити у латри, а потім ще й зруб вичистити у строни, щоби злісний зайшов з побережниками та робітниками тай лише сїянку засїян. Така була їх згода з камерою. А поки ще до того... Гай, гай!...

У партії чекали на нього. Два пилили, два кєрували, він мав сучче стинати, гладити дерево то май легша робота, то звичайно чемше який молодек, хлопчище, але в першій партії ставав до сеї роботи Николай, а тепер на його місце він, Василь. То йому буде досить роботи з тим, щоби

обійти всі партії і наглядати роботу, а що часу стане, він чемше суче в своїй партії. Так само при такій роботі стоїть у другій партії секманч — той, що дезирає, чи все робить ся так, щоби чого не прокинули, тай щоби все зробило ся, як того треба. Той секманч має рано робітників корняти, вечер має дати „Отченаш“, коли мають лишати, тай у полудне він дає знак, коли полуднувати мають. Він тут голова від роботи — Василь голова від усього бутина, від спілки. Оба вони мають ставати до одної ради, і там у них однаковий голос. В селі — Василь проводить — у лісі секманч Микола. Ось до нього то й вибрав ся Василь, заки ще забрав ся до праці.

Пішли оглядати зруб.

Секманч дуже крутив головою. Не був волоений із роботи. За багато брали, не слухали його ради. Тепер або наймати людий, або перемінити роботу. Зима туй-туй скінчить ся, а дерево в зрубі. То як не доставить його в зимі до рієд, то буде чекати до другої зими.

— Якаж ваша рада?

— Або я знаю? Мемо наймати?

— Нема як. Нема гроший.

— Секманч почіхав ся в голову. Він розумів трудне положення спілки, але й знав своє діло. Коли треба віддати на весну дерево, годі не перемінити роботи.

— Щож мемо діяти? — питає знов Василь.

— Я би міркував, що треба горіщами закінчити на тому, що вробили, і забрати ся всею сп-

лою довести я долниї бодаї половину зруба до кінця.

Пішли на попереки зруба. Раз у раз спинювали роботу оклики „габів“. То хоч собі робили, знати було на втомлених лицах почуття радості, коли залунав той оклик, що спинював усю роботу і взивав до відпочинку. Ставали робітники, де хто стояв, на своїому місці, витирали піт із зморожених своїх лиць. Витали ся з Василем. Ставали до ради. Скрізь чути було журу, що не встигнуть довести роботи до кінця. За мало стануло людей, за багато всяких причок, пусто час переводили на суперечах. Ледви чи нагонять то, що вже втратили.

І коли, буючи ся у мокрому снігу, та потопаючи у ньому трохи не по пояс, дійшли до останної партії, в їх головах було вже все порішене. Завтра мають дійти до одної міри — урвати порівну; після завтра одні будуть пилити гаджуги на п'яти партіях, одні стануть робити ризи, одні знов будуть спускати вроблені бирії до ризів і відтак гонити їх звором потоку аж до ріки.

Вже було добре над вечір. Тіни гаджуг продовжували ся у безконечність, а лісову глушу вкрила непроглядна темрява. Вже секманч мав своїм важким словом закінчити робучу днину, коли нараз у середній партії зруба почули ся якісь дивні крики, не то плач, не то стоїч, а в слід за тим почуло ся на цілому зрубі трівожне: „габів!“ Сей гомін облетів цілий зруб. З партії на партію переносив ся, набираючи чим раз сили, вислів грізної трівоги чим раз кріпшав у сьому звукови. Доле-

тів парешті і до секманіча, почув його вкінці й Василь. Дивлять ся на зруб, а там, мов пічці марева, спують ся якісь тїни. Се люди з цілого зрубу збігають ся в одно місце. У мить кинули і ті останні свою роботу і пішли за ними. Чим прудче багло ся їм дістатись до того збіговища, тим більше варко було їм іти. У сніг западали, на лнях спотикали ся, у фою вершків запутували ся. Гонив їх страх, що летів стрімголов по лісі на крилах трівожних окликів і скликав із петрів та бездошних стромин зловіщих лісових духів. У душі родило ся неясне прочуття, що не гаразд там дієть ся, де збираєть ся така сила народа. Серце бсть ся, трохи не виштрикне з грудий, волоссе д' горі підоймаєть ся, а студений піт обливає лице. За кождим кроком росте тривога тих, що то найдалі ще були. Кождий новий крик нового жаху додає їх душі.

Прийшли. Перебили ся через ту потопу снігу, через ту лавалу піїв, бирів, фої, каміня... Перше, що вдарило їх в очи, то була калюжка крові на снігу. У сутїнях ночи вона видавала ся їм майже чорною плямою на темному, перемішеному ногами снігу, але серце кожного, що приходив, відгадувало в тому пятні кров. І зараз їх очи впали на лице простягнутої на снігу людини. Найменшого знаку життя. Навіть слїду не було очей, носа, губи, лиця, голови. Поторощена, обкервявлена груда тіла і костий — отсе голова людини.

— Божечку мій! — крикнув Василь.

— Іван Стропичук, — промовило скілька голосів.

— Невже Іван? — сплеснув у долоні Василь.
— Таки Іван.

Хвилинка мовчанки. Чути лише глибокі стогони, тут і там видно в очех сльозу.

— То аж вірити гляба, — мовить Василь. — То щоби не знати хто, то таки скорше бих подумав. Але такий бизівний робітник, як Іван. Йому не першина в бутині робити.

— То нема, як такому безпешному бути, як був Іван. Такому найлегше трафить ся причка.

Повели Василя на місце пригоди.

— О, ті дві бирні стоили, як їх впилили, а ся третя виала поперек тай оперла ся на сю гузьином, а на олту вершком. Іван пішов чімхати сучче. В сьому стропі варко, бо, ади, яка стромина. Іван сучок утяв у поперечної бирні, а бирня покотила ся. Іван утікав, а трафив ся з долини отсей пень, що коло нього кроп. Бирня приперла ся тай голову до пня розчмирила йому на смерть.

— О, Господоньку святий! — почувли ся стогони.

— Таке йому відаї судило ся!

— То, ади, якби якийсь молодець, що то з роду не був у бутині, але Іван, ходить було бутинами в одно...

— То робота дуже варка. Треба знати, відки стати, тай куди заходити. Неодии радуєть ся легким грошем, а як він непорозумлений до того, тай ще може спричкувати ся, а ще трафлять ся другі такі нападні люди, що не знають сокотити...

— То треба сокотити себе, тай ще другого.

— Що ви таке цусте говорите. Ціла ваша

бесіда куди не проти Івана! Вже як він себе сокотил, то треба пошукати. Але, ади, така йому мала бути смерть, таї стільки. То якби був не станув на дорозі отсей пень, таї він би був штрик що два кроки у стромину на бік таї не були би ми мали того всего. Таку йому вжо Бог смерть призначив.

— Воленька його слята! Отче наш, іже еси на небесіх...

Почав прокалувати молитву, псі поздоймали капелюхи, поклякали . сніг і почали з одної душі слати до неба щірі звуки госнодійої молитви.

Сумно вертали до колиби. Чогирох їх плесо на ношах збитих із молодих гаджуг та вистелених фосю, мертве тіло Іванове. Доки дійшли до колиби, воно закостеніло із студенї. Спшили ся на хвилину, взяли смолоскипи, засвітили їх і розлянюючи ними глибоку пітьму ночи, вочали спускати ся пласм у село.

А в слід за ними летіли вниз по убочі верха тужливі звуки тримбіти. Товариші проводили ними покійника із поля праці до рідної домівки, де обілле його гіркими сльозами розвуки челядь: жінка і двоє дрібних дітнів.

Задивлений у ті горючі огні, що стелили ся чим раз нище здовж плаю, заслуханий у глаци-жалі тримбіти, стояв Василь коло колибв і безмежний смуток ововив його душу.

Що тевер буде? — Отсе питання мучяло його. — Чи не провалить отся несподівана і неждана подія цілої його праці? Чи не підоймуть ся протв нього всі, що були йому такі прогивні? Чи зможе

він проломити міць і силу плачів та парікантів Іванової жінки?

І нагад зрозумів, що удар наближається з иншого боку. Іванова мусить дістати безпеку від спілки для себе і для дітей. Іван не мав поля, не мав маржини — жили всі четверо з того, що заробив. А тепер? — Коли п бутині трафить ся кому така причка, сиротам платить той, чий бутин. Тут спілка господар — на неї снаде себ тяжкий обовязок.

— От, маємо попу журу, — промовив старий господар, великий прихильник Василя, перебуваючи сим його думки.

— Яку? — питається Василь, ніби не знаючи, до чого воно йде.

— Лишила ся пдовиця таї двоє сиріт на нашій голові.

— Правда вона, маємо попу журу, таї новий клоїт. І щож будемо робити?

— То, що люди. Мемо платити утриманнє.

— Таки так! — потвердив инший.

— Спілкою робили, спілкою будемо терпіти, — рішив ще инший.

Пішла бесіда про се, що тепер спілка мусить добре дбати, бо має старати не лише на членів, але й на сироти свого доброго товариша.

— Так, так, — мовить Василь, а в голосі його чути радісний звук. — Спілкою робили, спілкою будемо старати на сироти. Чи так, панове господарі?

Почув, як іа усіх сторін йому притакнули. Зрозумів, що настала дуже велика квіля для нього

і для спілки. Впала жертва на полі праці і та жертва зєднала їх в одну громаду сильніше, кріпше, чим усі наї, чим усі надії на великий анек.

Коли вже щезли їм із перед очей ті світла, що миготіли доліщами, а тепер сховалися за фосою гадакуґ, вони пішли до колиби. Василь почав розводити ся широко над великим своїм плешом спілкової роботи. Слухали його уважно. А він говорив із душі, говорив, захоплений новою ідеєю: допомогти вдовиці і дітям, що лишилися при спілці як безпомічні сироти... Тепер праці спілки піде не лише в тому напрямі, щоб визволити себе з неволі, але ще й щоби допомогти вижити челяди одного з найперших і найщиріших товаришів.

Ніколи ще не промовляв із такою певністю себе, ніколи ще не слухали так привітливо і щиро його слів.

В підмогу його замислам прийшла жертва праці.

Четверта частина.

I.

Гірко минали дні Марічці.

Як лише упав перший грім, була ще гарна осінь. Хоч яка була тяжка біда, вона старалась здавити її важкою працею, забути про роботу. Осінь минула їй у городі. Цілу днину порвала ся в буринщі і, здавалось, світ її не обходив. Слухала тільки скучних оноріданиїв денькових сусід. Слухала розмов на тему, яка буде зима, люта чи легка, який буде найближчий рік, дощевий чи сухий, віщуваниїв, який буде парік урожай. Часами то св, то та, зачинала инакшу бесіду, але глине на Марічку її увірве. Марічка розуміла той погляд. Не хотіли вражати її. Але зараз розкрила ся перед її очима широка картина, як то забавляють ся ті самі жінки, коли деруть у инших людній буринску, розмовами про неї, про Василь, про їх стариню. І мимохить запливали їй слізьми очи, із грудній стогін добував ся такий укритій, на дні душі здавлений, здавалось, на віки похований — а ось він лише чекав нагоди, щоб вирвати св, щоб засвідчити про глибоку рану серцв. То такий стогін с грізним віщуном бурі. То не той слабій, без-

сильний громіт, що то ще заблукає, хоч буря вже давно минула, се той глухий гомін, який покотить ся по чистому, ясному, соняшньому небі і всякого заставить оглянути ся навкруги, звідки наближаєть ся буря.

От, і ледви почув ся стогін Марічки, як зрозуміли його чутливі жіночі серця і з грудий одних за другими почули ся стогони жалю й співчуття, переривані словами: „Ох, Боже мій, Боже!“ „Ох, Господоньку святий!“

І під таку хвилю мусіла сердешна потонути у болючих споминах, образ Василя виринав перед нею у всій красі, у всій своїй величі. І, бувало, ніби чекала її дома яка пильна робота, вона відходила з города, ледви здавлюючи голосне ридання. Коли вона так, заховавши ся у куток, давала волю своему жалеву давити їй горло, слезам пллсти-вилити ся, там на бараболянному полі розпливали ся молодіці в жалих:

— Така гарна, і така нещасна.

— А його не шкода?

— То той котюга, Іван, Василів дедьо.

— Кажіть! А щож йому було робити? Але та сука, прости мене, Боже, Докія. (Тут ударила ся долонею по губі). Вона все те знала, чому не сокотила доньки?

— То вже треба страшного допусту божого, щоб так забути ся. Вошаж знала, що вони брат собі і сестра, а допустила до весілля.

— А ви вірите, що то правда? То той Іван такого наколотив.

— Е, кажіть! Я не нишішня. А мешкаю близь

Івана. Могла би я вам що-дещо розповісти з того часу, як то Докія ще служила у Івана.

І так одні осуджували, одні борошили. Вели в сьому напрямі розмови, поки були самі. Давали волю своїм язикам, що мусіли мовчати про таку цікаву тему, коли була Марічка між ними. А замовкли вони від того часу, коли першої днини стали бабрати ся своїми грязкими лапами в її душі і довели її до такого жалю і ридання, що аж поклати ся п ліжку. Вже більш ніколи не зачіпали її своїми язиками, але як лише не було коло них ні її, ні Докії — давали собі полю. Аж доки не вертала Марічка. З червоними, запухлими від плачу очима, вона неначе приказувала їм мовчати про те, що її лише дотикало. І вони шамували биль розлитий на її лиці і відразу переходили на пншу, байдужну тему.

Минали дні за днями. Де колись зеленіла, потім сіріла гичка буринки, де кожний корчик завитвій у сипку, шутряну землю, пншав ся у своєму горбочку, ховаючи у своїй домівці дорогу поживу — тепер жовте розрите поле. І та полоса жовтої-сірої глини чим раз більшиї обіймала простір, вибиваючи ся на тлі зеленї царинки. Куди не глянь, всюди виринали, мов із під землі, такі голі пята на зелених склонах гір, на ґрунях, похилих узбічах, посеред свіжої зеленї отави на царинках. Знак, що чим далі в осінь, чим раз ближе до зими.

Кінчили вже дерти буринку. Ще сей останній день. Було пять робітниць, Марічка і Докія. Днина вибрала ся на причуд гарца. Сонце зда-

вало ся цілувало землю своїми останніми промі-
нями на прощання. Таке сердешне було його тепло,
таке любе. В повітрі так тихо, що ані листок на
деревині не порухнеть ся, ані травичка не ше-
вельне. Дітвора вганяєть ся по царниці, врешті
збігають ся коло робітників, стягають звід усюди
гичку з буришки, сучис з сусіднього берда в по-
точині, кладуть ватру. Дими підняли ся високо
і засірили темною, брудною синявою на зелені ца-
ринок. Що стане ватра притухати, дітвора доки-
дає сухої гички, фої, суччя; бігас, кричить, ра-
дуєть ся. Нараз утихас гомін. Вони полетіли одно
за одним, якби на чий завзив і поховались у стро-
мшну. Небаром буде їх знов повно на царниці,
принесуть хворосту і буде їм нова забавка.

Марічка, що за криками дітвори забувала за
свої думки, нараз глянула перед себе. Чогось ляч-
но їй стало від тої німої тишини. І робітницї за-
мовкли. Чути лише, як городник зариваєть ся в
купину буришки, розкине її і розсипле бульби. І
обі руки мовчки збирають дар божий і видають
на найблищу купочку. Марічка випростувала плечі,
підперла ся на городнику і вдввила ся перед себе.
Її очі заблукали ід ватрі, погляд сплив ся з гу-
стими клубами диму. Чим більше дивить ся, тим
лячніще стас їй на душі. Голова крутить ся, в
очех темніє. Нараз трохи не крикнула з остраху:
із густих клубів диму виринає неясна якась по-
стать і дивить ся на неї заляканими очима. Ма-
рійка приглядаєть ся їй і пізнає цілком виразно:
Василева голова, його очі, такі страшні, мутні,
дивить ся на неї і неначеб хотів щось промовити.

Бачить сльози в його очех, бачить, як порушають ся уста. Чус, присяглаб, що чує, як кличе її: „Марічко... ходи до мене. Марічко!“ Дивить ся, а його рука підносить ся і кличе її до себе. А втім схопив ся звідкись вітерець і здув ватру і Марійка дивить ся, як дорога постать розвіяла ся, розсипала ся. Крикнула і глянула на ватру, на землю, де се все діло ся? Куди пропало?

Як прийшла до памяти, бачить, що вона лежить на городі, коло неї припадає мати, якісь жінки, пригадус собі, що з нею дість ся. Коло неї на землі городник. Отже вона дерла буришку. Що стало ся? Чому вона лежить на землі?

Її занесли до хати, поклали на ліжку, вкрили ліжниками, стали зашіштувати, згаляти зроки — вона лежить і нічого не розуміє. І лише, як влетіла в хату дівчора, Марічка від одного виду спхрозхрістаних головок нагадала собі і ватру і дими в неї і постать Василя, його сумні та стрівожені очі, причув ся знов його голос, побачила, як живий, рух руки. І в одній хвилі підступили їй до горла навальні сльози і залили їй очі, як та повінь заливає прибережні царники. Плакала довго, плакала з душі. І коли той напад плачу почав лагодити ся, якась полекша сплила їй на серце. Зітхнула, якби каменя важкого збула ся, що груди їй толочив.

Не минуло багато часу, як вона далі помагала кінчити дерти буришку.

Осінь була чудова. Студені мричі падали вечерами, в ночі брав трохи не приморозок, а вранці годі було встояти на студеній мокрій травинці. Але

як викотило ся сонце, то на небі ажі хмаринки. Минали дні за днями і хмаринки, ні мричі, не було видно. Таке чисте, таке ясне небо, а сонявня кули котила ся низенько по ньому. Дивно. І гріє сонце і не пече. А хоч і пече, то не парить, як у літі. Скошена отава сохла в одному дні, а вже другої дини безпешно мож її кидати. І ледви чи коли такі свіжі стави бували, як сеї осени. Чогось не хотіло ся вірити, що вже осінь, що храм на Богородиці наближаєть ся, одно лише, що по ґрунях літня зелень почала міняти свою краску. Перші берези пожовкли, пошнляли і почали кидати своє листє. Дуже були уразливі на пічні приморозки. Марійка, було, виїде з хати і гляне на ґрунь, що за потоком простягав ся просто їх осідка, а на ньому червене пятно посеред темної зелені ліса. В літі той пояс березового ліска був ясно зелений і так любо відбивав від темної-чорної зелені смерік; тепер та зелень чим день затрачуєть ся, червоніє, жовкне. А вже глянь — стає її чим раз менче, листє сиплеть ся до долу, а там, де пишала ся піжна срібляста зелень, стремлять д' горі білі стовбурі.

— Дивне диво, які ті берези в літі приємні, а які сумні тепер, — думалось нераз Марійці. — Щось, як моя доля! Що була до часу щаслива, весела, від одного слова змаріїла, зівяла.

І ті стовбурі, ті білі пії беріз, видавали ся Марійці якимсь страшними кістяками, таємними опирами, що нависли над її долею. Ніколи не дізнавала вона таких вражіннів, дивлячи ся на сеї березовий лісок, а бачила його не одну осінь

— від коли з хати стала виходити дитиною. Лише сегід у перше її очі стали такі видючі. Лише сегід вона бачить те, чого не бачила ніколи давніше. Десь давно світ був їй такий веселий. Чи весна, чи літо, чи осінь, чи навіть зима — все приносили їй нові приємности. Вона стрічала їх залюбки — сього року замерло літо, а їй здається, що воно чує її горе й само виле враз із нею. Гляне на той бік ріки, на високий верх, вкритий від долу до самого вершка смерековим лісом, а там також не бачить, що давніше. Вона присягла би, що там самі смереки, що там вічна зелень. А то вже від половини верха кожний день приносить нові зміни. Зелений рівний ліс стає що дня більш і більш кучерявий. То червоні, то жовті плямки виступають що раз сильніше.

Невжеж і там тужливі дерева? Невжеж і сей ґрунь завмирає?

За березами пішли граби, пішли буки, а шко-рух — то вже такий червоний, як кров, а глянь — уже лише сухі гіллі чекають непорушно, щоби вкрив їх теплий зимовий килим.

І все те в ясних проміннях сонця, при спокійному, чистому, як сльоза, повітрі.

Вранці усі верхи, що звичайно вкриті туманами мричі, або застелені свиявою, непачеб їх дими закутали, тепер такі чисті, такі видні, що кожду гаджуджку окремо на них видно, а такі близькі, що ось лише сягни до них і рукою дістанеш. А за цілу днину ані одна хмаринка, хоч очі видивв, не викотвьть ся із поза них.

Більш як три педілі трівало таке веремє.

А вода в ріці — го така чиста, — як сльоза. Таки журчить, як у потічку. За кождим каменем творить ся шипіт, з кождим днем виринають нові каменюки із дна ріки, з кождою годиною зву- жуєть ся її руело. Люди не памятають, щоби в Черемоши було коли так мало води, як сеї осени.

— То такі чисті сльози ріка проливає враз зо мною. За моїм Василем помагає мені тужити, — думас Марічка, чираз дивлячи ся на срібну ленту ріки.

Мигають дні. Минає одна робота — прихо- дить инша.

Осідок Танасія приймає звичайний осінній ви- гляд. Заки зібрали ще бурянку, позжмнали колоссе з ячменю і пшениці, що їх на малесеньких кусни- ках сїяв Танасій рік у рік. Так лише на по- знаку, що і в нього є збіже. Він і так більше сїяв, чим хто. Взагалі збіжа тут не сїяли, хіба бурянку садили та кукурудзу.

Тепер прийшла черга на решту. Біб, горох, фасоля — от що ждало рук Марічки й Докії. До сього вже не маймали — самі клопотали ся упо- ратись. Вереме було гарне — часу доволі.

Одного дня прийшли молотільники. Прокосили на царинці другу отаву і прилагодили на прокоше- ному місці тік. Перемолотили спершу біб, потім горох, а коли вже тік убив ся, стали молотити ячмінь і пшеницю. Така того була дрібочка, що аж стидно було наймати людей. Колиж бо Та- насій уже якби не навертав ся до хати. Марічка довше молотила льон, чим вони все збіже.

Чекала її ще одна робота — ще кукурудза

стояла на пні. Один деньок і з нею упорасть ся. Вже мати казала: „берім ся до кукурудзи“ — вона просила ся: „най іще“. Справді просила ся. Як ще із сим упорасть ся, не буде вже що робити, не буде чим забивати довгого-предовгого часу. Врешті треба було кінчити. Станула тепер із за-
ложенними руками і дивила ся перед себе. Що далі? Як провести цілу осінь, зиму, заки знов зачнеть ся робота в городі.

Як на біду треба було зігнати з верха тих скілька коров, що були на опіці її й матери. Доки пасли ся горіщами, вона двічі в день бігала доїти, — тепер пашу в горіщи спалило сонце, корови прийшли на отаву д' хаті. Пять коров, пятеро телят, десять овець і три барани — отсе все було на Маріччиній голові, але роботи се їй не причиняло великої.

Ходила, мов сонна, робила, мов но своїми руками. І не то, щоб робила як за папасть — ні, робила щиро, щиріше, чим коли, але душі в свою працю не вкладала. Душа в неї закам'яніла. І стільки добра, як не чула душі в собі. Снувала ся, як тїнь, але бодай ті сльози не тисли ся на очи, голова не крутила ся від тих влізливих думок, все одних, все тих самих. Якась невисказана тривога стала її невідступним товаришем. Куди не ходить, повертає на всі боки голову — когось шукає, чогось глядить, щось побачити сподієть ся. Стоїть при якій роботі, нараз дивна сила пре її, шепче в ухо: оглянь ся! Боронить ся, не даєть ся, противить ся. Ніщо не помагає. Мусить оглянути ся. Її очи горять дивними огнями, скачуть стрівожені, сюди-туди

вкладають ся. І чим більш бореть ся, тим ляснівче стає їй на душі. Оглянеть ся — нема нічого й нікого. Розбільний туск стискає серце. Нема його. А була би прилягла, що се він стоїть коло неї, вдивлеть ся в неї, до нього вона мусїла обернути ся. Ось так, як день, так ніч — не покидає її ні на хвилину. Нераз зловить ся за груди і починає кричати усею розпукою свого серця його ім'я — беззвучними пїмими устами. І колиб так добула голосу, колиб так дібрала такої сили в голосї, як кричуть її душа, верхи гір розступались би від того крику, від того наболїлого зойку.

Несподївано почав схоплювати ся вітер. Ще сонце грїло, ще небо було чисте, але вже на небї вочали виринати довгі пасмуги хмарин; вони плыли, мов розвіяні коси дївоцькі, мов хвилі буїного волосся. Довгими тонкими нитками та повісьмами вони пересували ся крізь синїй небозвід. І він ставав чым раз більш блїдїй. Вже чути було в повітрі кінець погїдних днів.

Лише той вітер... Не знати — нарве він дощі, осїнню довгу слоту, нарве він зиму, чи перейде в осїнні вихри, а в слїд за ним лїде довга, суха вітрова осїнь?...

А він, як почав знимати ся зночи, так вїяв через цїлу ніч, а рано перейшов у сильну хуртовину. Стривожене серце Марїчки почало свою журливу мову ще дуще, як досї. Не могла вдержати ся у хатї — виїшла на двір, станула коло угла і велухувала ся у ті дивні, тасмні голоси, що долїтали до неї від ріки, із звору потоки, з далеких сусїдніх ґрунїв. Десь із незнаної далечї летить тасмна потвора; сто-

гне, сопс, реве, цілий світ завалити нагрожуєть ся. Провалигь ся через грунь, постелить дерева до землі і вже, якби її не було. Доки не налетить нова. Зачинаєть ся у зворах. Тут у верху, коло хати, ще тихо. Деревя не ворувать ся. А вже чуєш, як там у зворі клекотить, гуде, шумить, вис. Невидна сила зацутуєть ся у вершки дерев у берді, перевалюєть ся через них, спиноєть ся на височезній, розлогіій смереці. Зачинаєть ся дика боротьба вихру з гаджугою. Чувь ся велика сила деревини, ще більша міць опоры. Парешті погинаєть ся вершок, розлітають ся на всі боки галузи, кожда шишльочка зводить окремо боротьбу із вихром, ціла смерека починає колыхати ся на всі боки, піддаєть ся переможній силі вихру, дає собою розмітувати, куди сподобаєть ся скаженому вихрови. Вкінці ослаблена гаджуґа ледви колыхаєть ся — упала, увяла... І коли вихор перекинув ся із шумом і свистом на величезну грушу і зводить із нею такій самій бій, як перед хвилиною зі смерекою, увільнена з його обіймів смеречина випростовує свої гіти, приводить їх до ладу, збирає всю свою силу, щоб за хвилину станути до нового завязаного бою, до бою на життє і смерть. Не зможе устояти ся — награсна хвиля вихру переломить її стрункий стап на двоє, покладе стрим буйному її життю. Тепер вона дивить ся, як старезна груша борикаєть ся з нападним вихром, як розсипають ся на всі світи її пожовклі листки, як відщипають ся від неї крихкі гильки її летять на прудких вітрових крилах в напрямі садка перед хатою. Зачинаєть ся нова боротьба, куди слабша, куди менче завязана. Переломана сила вихру у зма-

ганях із смерекою, із грушею, тепер перелітає крізь верхки молодих яблунь, черешень, слив, потрясо побось хати — він застогнє, заскрипить, задудонить, а хвиля вихру уже летить розлогими царинками, збирає свої сили, скріплює їх і за хвилинку зачинає новий бій із молодим смерековим лісом у перху. Тепер уже чути не шум, не свист, якесь дике гудіння, невгомоне життє, скрипіт, тріск гаджуг, дику, тужливу осінню музику гірського верха й зеленого смерекового ліса. І коли там триває завзятий бій, із від ріки, із берда в потоці напливає нова хвиля вихру, потрясає гаджугами, бореться безповвадно із старою, відвічною смерекою, розлогою, крісла-тою грушею, перелітає понад вервиками деревин у садку, і знов побось на хаті потрясе і летить крізь зелені царинки на підмогу тій хвилі, що ще не покінчила свого бою із розлогим смерековим лісом. Там не вгаває вихор. Один вал здогоняє другий, за ними пускаєть ся в погоню третій, що раз нові, що раз більш завзяті. А гаджуги стогнуть, виють, ревуть, чуєш у їх голосі плачі, жалі, непомірні ридання, то поклики тривоги, мольби о ратунок. А заки одні голоси прогомонять, вплітають ся у той круговорот страдання нові, що раз нові. А розсатанілі хвилі вихру пливають одні за одними, доки не зведуть шаленого бою з життєм ґруни та не провалять ся крізь голій його хребет, крізь полонину на той бік, на нові змагання...

Вслухуючи ся у ті вітрові шуми, у ті відзвуки розворушеної, перстомленої боротьбою, природи, Марійка відшукувала у сих гомонах знайомі собі голоси. Отсе протяжне зловіще гудіння — сеж ніщо инше,

як голос найзлющого її яорога Івана Руспака. Що вона йому завинила, що г' так завзяв ся на неї, таку велику пізьму повзя на неї і має п своїй душі. Доки не пізнала ся блище з Василем, і він, і його дедьо видавали ся їй такі страшні. Сиділи в перху у таких дебрах, що яона там з роду не була і не напертала ся туди ніколи. А як полюбилн ся з Василем (ик поно дійшло до того нещастя — колиб вона могла збагнути! Вона знає, коли заговорили вверше, коли блище зішли ся, але — що їх звело до кунн? От якби хто розяснив їй її недолю!) — як уже врешті полюбила вона Василя, старала ся показувати його дедьви як найбільшу честь. Стрічала його — на десять кроків здоровила, в пояс згинала ся. А він — не знати чому і за яке — ось якою властю загорів до неї. Від якогось часу стая переслідувати її на кождому кроці. Вона минала його, втікала перед ним. І таки не змогла птекти під найбільшого сорому. Обезславив її, обезчестив при всіх людях на великому зборі народа. Чули його слова і молоді й старі, а найгірше: чули дівчатаровесниці. Таяр вона й на очн їм не показуєть ся; боїть ся, щоб не посміяли ся їй в очн. Бо що поза очн й сухої питки не лишуть на ній!... Вона знає, як завидують їй богацтя, як завидно дивили ся на неї, від коли вони з Василем зішли ся. А тепер?... Яка то в них радість на душі!... Що вона завинила тому страшному чоловікови.

Він тепер найлютіщий її ворог. Що пайстрашніще їй видаєть ся, у тому вона зараз його бачить — Василювого дедьа. І тепер, коли ті вихри шалені звіяли ся зі світів, вона чує г' як зпосеред

їх реву вириваєть ся і його голос того страшного Івана. Чус, як хрипить, ледви крізь горло дереть ся, як задихаєть ся зі злоби, як піна заливає його уста. Що він сонє? А щож би? Одно в нього на устах, щоб найдошкульніше їй небозі наклеяти, як і одно на умі п нього, щоб її найбільчийш спо- неважити.

А ті біді дереш, та годна смерека, та люба її груша, яку вони зводять боротьбу зі злющими проклинами озвірілого дідуги.

А там і инший голос вчуваєть ся їй. Якесь розбільне смігліниє. Чия душа так килять, так розщиваєть ся? Чияж би? Хибаж не її? Не Васи́лева?...

Приклонила голову до угла хати і велухуєть ся з затасним серцем, чи не почує слів тужного голосіниа. Падармо! Не чути нічого. Лише той немічний плач, те притишене киляниє...

А нараз вочинають продирати ся крізь схви- льоване повітре рідкі каплини. Пеначе перли бли- стять у соняшійх промінїях, пеначе бриланти роз- сияють ся жемчужними блисками по прицямому листі дерев. Як слъози спливають на спрагнене лоно землі. Одні за одними. Чим раз густіці, чим більш рясні... Се слъози того великого Бога любви. Слъози проліті тасмною творчою силою над їх нещасною любовю.

І нараз якби втихли жкалібіні свіпліниа, пеначе замовк дикий голос прокловів озвірілої людини — одні лише слъози ляють ся і ляють ся, кїле про- диваєть ся їх море.

Де не діли ся ті шалені хвилі вихру, де не розсіли ся вони у диких строміах та бердах... З небесної синьої безодні волнали ся давно невидані, такі дуже вже ждані струї дощу. І все замовкло, вслухуючи си в дивну розмову дощевих краплин, застигли дерева, де поглинив їх останній порух вітру, замліла, свалена трава простягає зівялі шийки, щоб сполоскати та відсвіжити їх цілющим бальсамом дощевої роси.

А тут уже й усі верхи позатягали ся мричею. Починають курити ся. Дожджить дрібоньким осіннім дождем...

Марійка довго блукала по обістю. Перейшла грегит за хатою, шукаючи собі якоїсь роботи. Ті теплі струї дощу неначе оживлювали її, давали її душі довго жданого ліку успокоєння, повернення рівноваги. Здавалось, чекала на них, молила їх, благала про них. І дочекала ся... Рясних сльоз із синього неба, коли власні її сльози стали висохати...

На другий день сильно постуденіло. Верхи гір залягли густі мричі — здавалось, не було надії, щоб персдерло ся сонце. Але минуло скільки годин і воно блиснуло зноза хмари, раз, другий, знов сховало ся, а як потім уже визирнуло, почало прогонювати хмари і мричі. Що за диво? Верхи білі. Впала скрізь верхами зима. Марійка не могла відорвати очей від тих білих п'ятеп, що блистіли скрізь верхами. То царинки і молонини застелила груба верства снігу. На зеленому тлі долішніх царинок вони ще біліщі видавали ся, як були. Їх окружали зі всіх сторін темні ліси — їх зеленє тепер якась

дивно чорна, фіолетна була на тлі білих снігових царин.

Перший сніг! Ніколи він не мпнав у житті Марічки без дивного вражіння, без милих почувань. Звичайно кінець роботи в полі. Зачинаєть ся нова, хатня праця — що то радче відпочинок, як робота. І хоч яка пригноблена вона була, той вид снігу — хами ґрунів, повище лісів, там де ґруні спливають ся із сніім небозводом, викливав у її душі давню радість і втіху. Якесь дуже присмне почування розплило ся в її душі. Скріпляли його радісні крики малої дівчорки, що плескала в долоні, бігала сюди-туди, звідки видніщі ті білі верхи і не могла налюбувати ся доволі зимою.

Нараз у серці Марічки прокинувся інстинкт господній. Не лише здавила свою радість — почала сварити на дітей. Чого кричать, чого такі веселі? Що зима впала? Крий Господи, якби так повишла ся, годуї від сьогодні маржину! А онде в верху їх зимарка. Близівно вже не ме маржинна пасти. Треба давати сїнца. Не стыдно то кричати в радості?

А дітям то але в голові! Вони ще не чують грози зими. Бігають босі в сорочинках і тепло їм; а там верхами зима і їм ні раз від того не студено! Се ще лиш скріпило їх радість. Що їм маржинна? Ось корови пасуть, вівці також. А що буде завтра — їм се байдуже.

Коло полудня палетїли густі, сиві хмари і засушили сонце. І помалу, але статочно, почав сипати дрібний дощик, поміж його каплі поважають снігови кульочки-крупки, далі стає їх чим раз більше, вже

й дощу не знати. Врешті посипав рівномірно густий пластовець. Тумани мричі оповили верхи. Такі важкі, такі непроглядні. Не кологають ся, як у літі, де спустилися, там уже чиплять, не ворухнуть ся. Доки не висиплять ся до останньої пластинки, не кинуть уже ґруня. А тут, доліщами зима ймасть ся з трудом землі. Що налетить — ледви упаде в обійми зеленої травиці — вже щезла, розплила ся. Довго йшла боротьба між студеними пластинками снігу й теплими, може останніми подихами зеленої трави. Завзята боротьба. Бо раз уже імуть ся студені пласти землі — білий, мертвий покрив покрив все життя на довгий зимовий час. Зівянуть, счорніють трави, впріють останні осінні цвіги — зима похилить до долу їх головки, потонче усю їх силу, всі їх життєві пориви. Нерівна боротьба! З кожною хвилиною починає сріблити ся царинка, а де заблестить срібна капля, стає їх десять, двадцять, ціле море... А пластовець силе чим раз густіщий, чим раз набирає сили. Надійшла вже його пора!

До вечера не наставав. Уже все навкруги біліло. Сивав цілу ніч без ушну. Вранці вже треба було відгрібати сніг. Треба було чим скорше пообрясати його з деревин у садку, бо аж до землі погнули ся від вагою білої габі. Маржина ричала, стоячи під смереками і дождаючи своєї черги. Марійка кинула сіна, обійшла; потім шукала собі як найдовше роботи на обістю. В хаті сидів дедьо. Хмарний, що не доведи Боже. Десь иншими роками, як прийде осінь, він в одно найде собі роботу коло хати. То дровець старас на зиму, то закладає нові

воринянки у вориньє. Се найважлища його работа. Як не полагодиць плотів в осени — здасть ся, не сталоб йому на се часу до другої осени. Сього року він байдужий до всго. Як не сидить у хаті хмарний, мрачний, мовчаливий — то йде в верх до зимарки. Що він там діє? Ніколи туди не ходив. Ніколи не була се його работа. Бідний дедьо. Прибила його гірка доля. Усіх їх прибила — її найбільше, а найдуше подав ся дедьо.

Постягала сніг із побою на хаті, пообмітала хату докола, промела стежку до потока, куди ходить по воду. За той час пераз зір її блукав по верхах навкруги.

Сніг в одно сипле і сипле. Не встає ні на хвилину. На селі пусто, глухо. Не видно людини. Вже пізна година, а люди ще стежки не протоптали попри їх хату. Десь коло полудня, бачить Марійка, копаєть ся у снігу якась постать. Доки розглядала, стояла спокійно — пізнала: Петро з того ґруня. Пішов у хату. Не любила вона його ніколи, того сусіди — не радо стрічає його й тепер. Пішов. Чого він хоче? Її серце чогось стрепенуло ся.

До вечера не переставало мести. Звіяв ся вітер і пустив ся в шалені ігри зі снігом по ґрунях та по верхах.

І знов минула ніч зі снігом. До ранку позамітало всі вчерашні сліди, всі плаї, порівняло все. Лише чорні вориння, що межують царинки, вступили темер із великою силою на білому покрові царинок. Коли вранці виринуло із поза хмар сонце — весело стало на душі. Так ясно, як не буває і в най-

більви соняшню днину у літі. Лише на сбочах ґру-
нів темніють ліси. Вони вкриті грубо покровом
снігу, сніг припав гаджуги з верху, а боки зелені.
Зелень, обвита в білу плахту, злила ся з нею в
одну краску — срібну, блискучу. Неначе дорога
мережка. А сонце світить і світить. Ліси неначе
велика ватра. Це не взяли ся над ними мричі, не
ті дощеві, гусі, — такі ніжні, як легкий серпанок.
Повязали вершини дерев і спують ся від одного до
другого. Здасть ся, якби дмухнув, звійв би їх, такі
делікатні. А повіє вітерець, вони зшмугь ся д
горі, а глянь на ліс — він вжо раз зеленіщий стає.
І знов оповивають його мричі, а зелень в одно силь-
ніше виступає. То теплий піддих ліса розігрітого
під грубим покровом зими. Що налягає на нього
гуще снігова габа, він пріє під її вагою, дихає
серпанковими мричами і білий килим зими розпли-
ваєть ся у воздуху. Ще далеко до полудня — а
ліс упорав ся вже зі снігом, позеленів, як був зе-
лений учера, і мричі порозвівали ся, а сонце почало
свою роботу на пухких просторах царини.

І знов повів на д ечір вітер — потисне мороз.
Вода, яка силпала із усіх ґрунів знід снігу, спи-
нула ся в своїому розгоні. Примерзла й почала
стелити тверде підложє під тугу зиму.

Сніг уже не зійшов. На переміну: морози її
сніги. Що потисне мороз, то сціпенить твердою
корою сніги, а стане віяти снігом, білий покров змил
грубшає і грубшає. Люди риють ся в снігах без
плаїв, без стежок. Куди занесе кого, протоптує сніг,

а його слідами йдуть пшні. А замете в ночі, шукають нових ходів.

Люди заперли ся в хатах і кутають ся коло зимових робіт. Найбільше коло вовни. Чешуть, прядуть, приготовлюють на писані ліжнички.

День за днем тяжче жити Маріці. До хати впадив ся Петро. Зразу так собі — за ділом, потім вже і без діла, а далі вона починає розуміти, які в нього думки на душі. Доводив її до болю своїм беззвучним голосом, своїм бездушним гугиїннем. В такі дні, коли він сидів у них, її туга за Василем доходила до краю. Раз якось вихопила ся з хати, перелетіла коло читальні, потім дігнав її Василь, а вона, якби почувла страшну тривогу — утекла перед ним. Сіла на санки поштаря і завернула в село. З Василем не бачила ся вже. Утікала перед ним. І чим більш поборювала в собі охоту зійти ся, бачити ся з ним, тим гірша туга розсідала ся в її серці. Тепер уж з ні за що в світі не хотілаб стріти ся з ним на самоті, опинити ся з ним сама одна без людей. Знає, що чекалоб її. Не опиралась би, не противилась би йому. Пропалаб на всі дівочька її слава.

А поки — мучила ся дома. Вже бачила і знала, що Петро буде її сватати.

Не стерпить сього. Не пережне, — жалувала ся нені.

Мусить перетерпіти. За свої і чужі гріхи треба прийняти кару божу! — відбирала їй мати всю надію опору. — Бог святецький насилає на нас грішних свою кару, треба піддати ся його воленці небесній.

Відчувала се, що мати не заступить ся за неї.

А десьо?

Чогож вона могла сподівати ся під нього, коли він не мав семи часами доброго слова для неї і для її мамки. Дуже вони провнили ся перед ним, нічим злагодити його гніву, нічим хмарного його чола розлогодити, нічим лиця сумного розвеселити.

Гірко минали їй дні зими; в ухах гуділо гугиїнне Петра, в голові мінало ся від розбільних думок про те, що діяло ся докола неї, серце скигліло за Василем, тремтіло перед важким, болючим ударом долі.

Слувала ся по землі, мов сонна, мов непритомна, мов без душі.

Пішла по селу чутка, що кривий Петро за сватав Танасієву Марічку. Всяке люди гопорили собі про те сватанне. Повістували, що Марічка спершу наробила крику, трохи сватів із хати не прогнала. Кричала, мов не при собі. Не добирала слів. Що до голови їй прийшло, все писнала на них. Не вступали ся. Видно знали, що так їх будуть приймати. Говорили своє, робили, що їм велів закон. Потім вона кинула ся до ніг дедени, нені, молила, благала — ніщо не помагало. Якби не чула її. Мати лише плакала враз із донькою, але нії словечка не промовила за нею. Чи не хотіла, чи не сміла? Тоді Марічка вискочила з хати, пішла в ко-мору й заливала ся там гіркими сльозами.

Тепер уже всяке жалувало її. Хто досі завидував їй, тепер не то, що зависть їх увіяла, стали жаліти її. То вона, та багацька дівчина, та, що ось мала зв'язатися із Василем Руснаковим, то

найгірша, найостатніща, то ще так не дивилаєь би на гугнявого, кривого Петра. А вона небога вже й заеватана. От не мене якій тиждень і понн звичають ся.

— То якби мені прийшло ся так, як їй, — мовила не одна її подруга, — я скочилаб у воду.

— Радніше до своєї коси досидіти, як такому поломаному каліці кости гріти! — говорили жінки.

А вже сухої пткн не лишали на Докії, Маріччиній неві. Її найдуще вишили. Пригадували їй і її рід убогий, бідний, пригадували, як то вона з наймів півла просто на багатство, на великі статки, маєтки. Відгрібали із давньої давнини старі рани. Що колись її наспоневажували ся, тепер добули все те із забуття і наново стали порпатись у давніх болючках. А тепер ще гірше, ще більш болючо, як колись. Тоді було все свіже, можна було зараз провірити. То ті, що клеветали, добре дивили ся, чи нема свідомих цілої правди, чи не муть простувати. Сьогодні не ті часи. Одні, що знали правду, вже призабули її, її самі були не від того, щоб повірити всіляким сплетням. Одні не бачили, не знали, чули лише. А від кого — хтож то годеи по роках сказати. Але, що вони чули, що таке говорили ті, хто на свої очн видів, на се вони присяглиб не раз, сто раз, хрест святній цілувалиб, землю глоталиб.

Якби Докія почувла, що говорили про неї, запалась би від сорому. То, здаєть ся, нема на цілому світі такої нехтолиці, такої шлюхи, як ота Докія. То навіть онта Варвурка, що сидить на горбі в шипчині й жме лпше тим, що вкраде, а рік в рік байстрюка собі приживе, вона ще далеко не

те, що Докія була. Що готра не щадила свого язика, лаючи ту кляту Варвурку, що там вдерла буршники, там біб стеребила, там у зимі розіклала ворнище і затопила у печі — (вона ніколи не клала ватри в днину, сокотила ся, щоб хто не вкочив у хату і не найшов ворнишки у печі, а стеміє вже гаразд, дши, а у Варвурки ціла хата в димах, а димі то аж під кичеру стелять ся — і неодна, дплячи ся на ті дими, починала клясти Варвурці. „Ади, чи не моє ворнище в Осіці розібрала!“ — тепер Варвурки якби не було в селі. Що ще Варвурку рівняти до Докії! Ся раз була повія на ціле село! Видить ся і тих байстрюків пробачилиб Варвурці. То, було, як котре з них налетить ід чийї хаті — зараз счиняла ся колотнеча. Жінки кричали, діти гонили за байстрюком, каміннем за ним кидали: „Гони злодюжку! Бий Варвурчиного бахура!“ Відганяли геть від хатів — сусідських, не лише своєї. То, якби так при хаті була де неспрслена когюга, то затровилиб, і бідне дитинне не впрвалося би з його зубів. А вже до церкви то ні одно з них і наблизити ся не сміло. Було в зимі, в неділю, позбігають босоніж по снігу, в одній сороччині, з голими ногами по само черевце, навіть сорочка розхрістана, лише п одного якась драпа кштарна, в одного міський лах на плечех — з жидиняти, постають у сутках під церквою і просять: „Дайте грейдір, дайте на хліб, дайте хлібця“, а школи: „Дайте сорочечку“... То одні проходять і не бачать їх, одні поглянуть і плюнуть в лице таї підуть своєю дорогою, а деяка побожна вломить сучче з гаджуджки, та її пустить ся за

байстриюками, а втечуть, зловить каменець та й швурне за ними. Тоді вже й інші пристають до неї і зачинаєть ся нагінка за голими дітьми по снігах. Гонять нечистих від дому божого. А здаєть ся, що вони, ті байстриюки, злодії, та їх мама, сільська шлюха, вони куди ще не те, що була Докія!

І що тому Танасієви прийшло таке до голови, що засватав її. Такий чемний господар, такий багатир! З глузду зсунув ся, очий не мав! А тепер через неї дитину свою у гріб закопає. То він через неї, через ту відьму, пішов на таке. Вона, вона хотілаб доньки збути ся з хати. Бодай за Петра, того покрученого, лише най вступить ся з очий, най не має свідка. Така стара і йї любасів треба. Бо через кого, як не через любасів вона доньку з хати виганяє. Танасій не сидить ніколи в хаті, діти малі, одна та дівчина відстала від них, все видить, усе розуміє та й старій відьмі нема волі робити, що душа забажає.

Жалували Танасія. Через неї собі життя збавив, тепер доньці світ вяже. То ще колись він отямить ся і тоді не зможе віджалувати. І не направить біди. А йї що? Щоб лиш своє зробила!

Ось так йшли по селу бесіди про те Маріччине сватання.

II.

Танасій ходив суворий, понурий. Якесь люта злість засіла на його лиці. Запер свою душу для всіх — ніхто не знав, що він робить, для чого. Ні з ким не розмовляв, нікого не радив ся. Ніхто до нього і він ні до кого не приходив. Один Петро внадив ся до хати помалу, незаметно; для нього мав Танасій завсідн привітливе слово. Мали про що говорити і говорили: Танасій мовчав, Петро гугнявів. Або й собі мовчав. Мовчали тоді всі в хаті.

Таке ненависне життя вела челядь, що одній і другій: Марічці і Докії приходило до розпукн.

А Танасій норпав ся у своїх думках і самі погані приходили йому до голови.

Спершу найбільш болів зза того, що Докія обманювала його ціле життя. Що вона робила — не знає, і не дізнаєть ся ніколи. За тим уже запали замки, заперли тайну, гірше ще, якби запечатав її у гробі. Чи варто норпатись у минулому, щоб розвідати всю правду? Краще вже сказати собі: пропало все. У що вірив, що уважав за святе, на що ціле життя покладав ся — одним одна брехня, наймерзенніща, бо прикрита всім позорами правди. Треба раз із сим скінчити. Обманювали, обдурювали, обріхували його ціле життя.

Се одно вже висталоб, щоб не покидала його

до кінця його днів гореч душі, щобн біль серце йому розшматував.

Ало десь із дна душі починає виринати по-
чуттє кривди. Колиб він був так само платив своїй
дружині, булиб вирівняли свої порахунки. Ніхто
нікому не був би остав у довзі. Ало то його
життє плило, як чиста вода, не було за його ду-
шею ні дрібки брехні, обману. Коли станув перед
божим престолом у церкві і присяг своїй Докії
вірність, ні разу не зломив своєї присяги. Вона
гарна була, гріх булоб брехати, для нього вона
була найгарніща. Ану, чи по тверезому, чи по
п'яному, якби там не було, з ким би він не схо-
див ся був, не лиш у своїому селі — світами, його
не спокусило посягти на чуже добро, таї прогай-
нувати своє, стратити віру у своєї Докії. Бувало
й таке, що на далеких пічлігах лежало їх покотом
і мушци і челяди-жіности — всякого. Таї усяково
там бувало. Таї нераз таке приходило йому до
голови, що дурманїв із шаленої похоти. Лише кль-
ни ся і вже облекчши своїй душі. А бували такі
задрливі, що й найспокоїнішого привелиб до гріха.
Скільки він, бувало, перетерпить муки, заки зда-
вить нечестиві свої бажання. А все здавив. Му-
чив ся, терпів, нераз серед ночи схсплюзав ся на
рівні ноги і йшов полями, доки не втомив ся, аж
із піг падав, тоді вертав, лягав десь на дворі на
студенї, далеко від тої примани горячого тіла жі-
ночого, від тих пристрасних, придавлених віддихів,
від перлистого сміху, уриваного реготу і хохоту,
викликаного тасмними скоботами, притишених роз-
мов і нестоців.

Та що йому в того? Тим гірша досада бере його тежер. Він зарік ся, закликав ся і додержав присяги. Дарма, що, було, минаєть ся. Все пере-терпів. А задля чого? Для кого? Його обрехали негідно, заки він ще зіштов ся зі своєю жінкою. І безпешно обріхували пераз, окрадали, ще й на-сміхали ся. Дурнем його робили.

Такий жаль брав його, що не міг собі про-стити спосі дурноти. То, було, інші бодаї нажили ся, бодаї набували ся зо своїми любасками, бо-даї знали, як жінка легка собі — і вони не ма-ють кривди. Він дивив ся на все, що інші робили, крізь яальці, але сам стояв оеторонь. А вийшло, що, хто не хотів, за дурня його маз, а що той Іван Руенак яривеелюдно його осмінив.

Зачинала його брати досада. Ех, якби то за-вернули ся йому молоді його літа — ото би він ще погуляв собі. Ото, вмираючи, міг би сказати: „Жив смн, що жив, але смн не жив нуето! Ужив смн собі світа достоту!“ А ледви пролетіла йому така думка крізь голову, як штрикнуло йому в плечех, хотів випроступати трохи свії перелом-лений хребет — мало не крикнув із болю. Ось так, здавалось би, ходить просто, не хилить ся, а диви — нема путєрі в крижах. Без бучка вже й не пускай ся в дорогу. Тай якого то вже його ходу. Тих скілька позичених у Бога деньків? Хи-баж то того так багато?

От, тоді страшна лють брала його. Перед його очима снуєть ся молода, струнка дівчина. Як ра-дів він нею, яка вона була йому люба! У маму вдала ся. Дивить ся на неї — виканана Докія.

Як дівкою була така гожа, така здорова, така дужа! А тепер чим вона розростається, чим більше пишається своєю поставою, тим гірше противна вона йому. Таки так, як міг би, прогнав би її з хати, враз із мамою.

Тоді отямлюван сь. Що ж вона завила? Що пиши ті малі діти, що хотін би їх осиротити? Але той страшний жаль за брехню цілого життя, та люга досада на Докію відали ся день у день гірше в його дуву. І такі в ній карби карбували, що вже їх нічим не зарішиши. Хоч пробував втихомирити себе тим, що остаточно він і так полюбив Мацірку, яка вона є, і чия вона там не була! Виплекав її, викохав її, на руках виносив, личка її румяні сцілував — як дитиною маціцькою була! Хибаж вона змінила ся від того, що тепер уже дізнав ся? Хоч пробував вмогати в себе, що вона така сама йому дорога — прийшла нова хвилина, повертали старі думки, сумні, понурі. Свіжа рана розривала ся, ніколи не мала вже присохнути. Ого! Затросна раз кров у серці, ніколи не відсвіжить ся, не верне до давньої сили! І не пробуї лічити, не гадай її до давнього привернути.

Не було в нього побратима, не стало й щирого друга, яким була йому Докія. Не настаран собі в житті приятелів — гонив за маєствами, самих ворогів ливав по пройденій дорозі. Один був у нього щирій повірник, що став йому за всіх вірних другів, що їх міг би призбирати — його жінка. І з нею він тепер розпроцав ся. Бувають хвилі, здається ся йому, що знавидів її, буває, прогнав би її з хати, а потім отямить ся. Не

заслужила собі працею цілого життя, щоби проганяти її на старі літа із хати. Треба лишити їй дах над головою, треба дати їй теплу страву. Лише серця не мав уже для неї. Так йому збайдужіла, що аби пересунула ся коло нього — не бачить її, аби заговорила до нього — не чує її. І відповість на запит, і дасть, чого хоче, і піде, куди просить, і зробить, що бажає, але нема її в його хаті. Є якась тінь, є спомин чогось, що давно жило, але десь далеко відійшло від нього, пропало на віки з його серця й душі. Ливне та рана, той лютий біль, затрачена віра, ображена гідність мушкетерка! Такої зради не сміє простити ні один мушкетер! І він не простить. О, чує його огірчене серце, що того він не простить, щоб се-бо самого мав затратити!

І так поамалу, але з кожною хвилиною, з кожним днем почало кріншати в його серці почування мести, потреба відплати.

За всю свою журу Марічкою, за всі свої старання, уважав її своєю власністю, міг нею тепер розпорядити ся по уподобі. Не смів стерпіти того, щоб віддати її в руки тому родови, який стільки жури паніс йому. Нехай собі Докія раз на все вибіє з голови, — заявив жінці, — щоб Марічка звінчала ся коли з Василем.

Як не плакала, як не благала його — не чув її слів, не зважав на мольби. Якби не до нього говорило ся. Не збавляти її життя? А його пощадити? А йому лишче дістало ся?

— Чи ви не думаєте про хромого Петра? — закинула якомсь стрівожена Докія.

— А якби її думав?

— Бога бійте ся святенького, Танасійку, не закопуйте її живу в могилу.

Думка про Петра ще її не зродила ся була в його голові. Але як тільки він зміркував, яка вона страшна для Докії, а ще більш для Марічки — почав остановлювати ся на ній чим раз частіше. А якби так направду? А якби так із Петром звязати її? Чогось не міг вибити собі з голови підозріння, що Марічка таке саме життя зготовить якомусь небозі, як її неня йому. Безпешно не мише когось таке щастє на старости літ, яке йому припало в паю. Чомуж не Петра ним обдзрувати. Він хіба її у гадку собі не покладає, щоб могла його яка дівчина полюбити. А вже, щоб він мав ущасливити яку, на те він відай за мудрий, щоб міг такого сподівати ся. Отжеж, що не попаде йому, мусить з усім примирити ся. А вже, що Марічка бодай із чистим сумлінням піде слідами своєї мамі, се його найбільше успокоювало.

І так Петро з кождим днем ставав йому більш бажаним гостем у хаті, хоч із каждою динною зміняли ся Танасієві почування до нього. Танасій, при всіх своїх заходах про збільшення мактку, входив у зносини з гарними людьми із лиця. Чогось мав більше довірє до них, чим до потвор із гидним лицем. Петра і на перехід не терпів. А від коли той впадив ся у його хату і чим раз більше вплітав ся у Танасієві рахунки і розрахунки, Танасій починав його ненавидіти. Спершу гидив ся, далі спльовував чим раз частіше, врешті кидало ним у дрозж, коли в хаті гуло глухе гугнін.

не, млоїло його. Медви дедержав до тої хвилі, коли дочекав ся сватів у хату, а ще більш, коли їх приймив і вони покинули, розрадувані, його спідлицю. Така тяжка скала скотила ся йому з грудий. Ще який тиждень і не буде чути ненавпненого гугніння, куди не повернеть ся.

Відчув полекшу на душі. Ось так зробити приказувала йому погонтана його честь.

III.

Дщина була гарна, сопяшня. Сніг тощв си нагло. Коло хати проблескувала вже трава.

Іван Руснак кутав ся цілий день на дворі. Над вечір став годувати маржину. На царинці коло хати, вкритій ще грубо снігом, пробрав для кожної корови окреме леговище, окрему давань. Одно коло другого округлі пятна. Ще з осени, як перша зима впала, він прометав сніг на стільки місцях, скільки мав коров і телниць. Тут годуван їх цілу зиму. Рапо, в полудне і над вечір приносить кождїй корові на її давань вязку сїна — тут вони їдять, тут румегають, лежачи і вигриваючи ся в сопяшніх проміннях, і лише, як звіяли ся вихри і мело пластовим снігом, він заганяв їх до стайні. Цого маржина так звикла до студенї, що навіть у великі морози зимувала на царинках. З осени тримав їх як дещ так ніч на подальших царинках, доки не зіли сїна, яке там складено в літї; чия далї під зиму, він наближав ся з маржиною д хатї, тепер під веспу доїдала маржина сїно, яке стояло таки коло хати в оденках, в оборозї і на подї над стайнею.

Нїс сїно вже для останньої корови. Цого мар-

жінка така навчена, що покажи ся він на царниці, всі корови біжать за ним на перегони. Поставляють коло оденка, і одна, то друга, то всі нараз починають ревіти. Він крикне на них, але в душі радий, що чує сей милий голос. Бере на вили сїна і несе на найдальше леговище. За ним біжать ізнов корови одна за одною. Він кидас сїно на землю. Зараз стає там одна корова і починає їсти ханчиво. Сїно щезає великими пластами в її бездонних челюстях. Тимчасом інші корови йдуть знов івурком за Іваном до оденка. Рують і голять за пластанкою сїна. І знов стає на своє місце друга корова, далі третя, четверта, доки не дістане остання. А такі вони чемні, що ні одна не стає їсти на леговище другої; кожда знає своє місце, кожда чекає на свою чергу.

От уже остання корова дістала свою вечерю і Іван стає та роззирає своїм господарським оком чи не скривдив котрої. Ні... Він щирій для всіх однаково. Найкраще знає по тім, що ледви скінчать їсти зараз лягають і румегають спокійно, доки їх не прийде Параска доїти.

От уже Багруша облизуєть ся, проковтнувши останній пласт сїнца. Роззираєть ся на всі боки, простягас шию, ще раз обнюхала цілу давань, чи не остало де стебельця сїна — нема. Постояла хвилину, клякла на передні ноги, потім присїла на задні, підклала їх під себе, і застоїлася якби по великому труді. Зараз в її слїди пішла Тисуля. Вона четверта з ряду дістала сїна, а диви, вже перебігла Красулю і Зорину. Така якась спритна, що гляба видивувати ся. Якби не те, був би збув

її. І відродила ся від інших — така дійна. У всіх рісниці білі, червені, у неї чорні. І через те очі видають ся такі великі, аж пудно. А вже якою телличкою обдарувала його отсе в друге. Темно-жовта, з вузкою білою смужкою на хребті. Така волохата, а голова широка. Від сеї Тисулї не продав би теллички ні за які гроші. Приходив якось Мотьо і давав сімдесят банок за торішню. „Аби ти її сотце менї наставив — не возьму. Я не маю її й за дві сотки“, — сказав йому Іван. „Як так, то я не маю що робити“, — була відповідь Мотя. З тим він пішов. А Іван кинув за ним злісно очима. Чого біда муляє християнина. Кажі йому, що не маси на продаж — він тобі тиче сімдесят левів. Не знає нехрест, що в чоловіка добра товарина не має цїни. То маржинка свого кохання, а ще як доброго хову, то в господаря велико значить. А Тисуля кинула йому чотири бички, заки дїждав ся двох телличок. Було подивить ся на її вимє, як дійниця, на жили, що, як наберуть молока, парі їм нема, і жаль душу бере, що не може дїждати ся приплоду від неї.

Корови лягали одна за одною, зітхали глибоко, котрі були вже на порі, стогнали в одно, сопли і здавалось ледви дихали. Іван ставав над ними, розмовляв з ними, пестив їх поглядом і словами, чїхав поміж рогами, вони підсували йому голови, лизали його руки язиками. Щира була дружба поміж господарем і його маржинкою. Він на своїому довгому віку не вдарив ні коровиці, ні теляти, ні копини, ні навіть дробети. Було в осені пригонить дробета д' хаті, то часом, от, як

і цього року, який був той лисий баран. Який штрикливий! Що не роби йому, ого, за ніч не вориння поперештрикає і вже на десятій қаринці. І ключ йому закладав на шию — подумав би хто → не скине? Аби який ключ, він якось так попузиться ся у ньому, що пранці ключ коло вориння, а баран у сусідських городах. Або не зможе скинути, то скаче з ключем. Зависне на поринні, доти буде бити ся, доки не перетягне ключа. Аж йому перає дивно було, як така німня, а така розумна і така завзятуца. Вже й путав йому задню ногу з передньою так тісно, що ледви міг ходити. А він і то урве і піде світами. А чи бодай раз він підніє на нього руку? Ніколи! Який би він був господар, якби збиткував маржину? Найдеть ся яке вритие — треба шукати способу, щоб покорити його. Але підносити руку? Не він!

Уже й Параска вийшла з дійницєю, а Іван пішов, набрав з оденка отави і кинув їй придавок до подою. Стоїть коло неї, приговорює, коровиця жує, а молоко чурить до дійниці бистрими струйками. Пінить ся в ній густою піною. Параска присіла доїти вже третю корову, коли побачила, як протоптаною у снігах стежкою йде якийсь чоловік. Іде бистро, якби квапив ся.

Хто такий?

А хтож би? Єремій — зза кичери.

Чого він так квапить?

Ага, так пилює...

— Дужі Іванку? — питаєть ся старий дідок Єремій, наближаючи ся.

— Гаразд, як ви Єремійку?

— Миром. Дужі, Парасочко?

— Мирно, Єремійку. Єк ви?

— Єк дували? Маржинка ци дужа?

— Бог святенький милує до якогось часу. А що у вас у верхах? Мирно?

— Мирно, Боженькови святенькому слава. А ви, Іванчику, братчику мій солоденький та годний, мирно собі триваєте?

Ще довший час говорили, заки покінчили з привітами. Витали ся по старовітськи. Питали за здоров'є, за маржинку, за всі господарські діла. Незамітно привіти перейшли в розмову про ті близькі і важні для них річи.

Чути, що кидаєть ся сусідніми селами слинавка. Маржинка велико караєть ся. То кидають ся в пшеску боляки, ратиці гниють, відпадають. Корови тратять молоко...

Але не чути, щоби гинули, криї Господи?

Якось Бог святенький милує до часу. Не чути ніде, щоби де впала яка штука. То лише кара велика для маржини. Віднятко, ходити не годно, що воно, сарако, винно, що Боженько святий його так карає. Ади, то німина, не скаже де його болить, що його болить, а так буде дивити ся в очи, що чоловік трохи не плаче ураз із ним сердешнім. То, кажуть, полонинами то так покотом лежали тогід. Кажуть, що всі полонини були заражені, тай сїд не минуло. Якось лише тут Бог милує.

Буде, як Бог дасть. Треба приймити все, що його ласка небесна. Поки що Бог милує в добрі тай сокотить від нещастя.

Іван бояв ся говорити далі про се. Рад був уже закінчити немилу бесіду. Він чув про ту біду, але до голови не приуєкав собі, щоби його маржинка мала так карати ся, як то говорять. Як Бог дасть — так і буде. Церейшов на инше:

— Як там у вас? Туга зима в верхах?

— Туга! — мовить Єремій, хитаючи головою.

— Не хутко щезне. У вас і десятої пайки того нема, що там горіщами.

— А як ви сходите з више?

— Або то першина нам?

І знов стали говорити вро те, що їм найблище, про маржинку, про сіно, чи стане сіна до нової трави? Як там, чи мирно верхами? Чи яка звір не калічить людей, та не забирає в них дробяг та маржинки. Довга, невичерпана тема до ніколи не скінчених бесід.

Параска слухала, вкидала свої слова і робила при тім свою роботу. Кінчила вже доїти. Її мушчини вже все переговорили. Почали прощати ся. На відхіднім кинув Єремій від нехочу:

— А чули новину?

— Яку? Не чули нічого.

— Тапасій засватав доньку.

— Марічку? — спитала живо Параска.

— Марічку.

Іван мовчав. А Параска трохи зо шкурп по вспокочить така взяла її цікавість та нетерплячка. Вона й цікава була і бояла ся. Що скаже Василь? На чому воно скінчить ся? Ануж вийде суперека і її одинакови грозить небезпека? Вона горіла в нетерплячки.

— За кого заєватав? — поспитала.

— За Петра.

— За хромого? — промовив глухо Іван.

— За хромого, — потвердив Єремій.

— За того кривого, за хромого, поломаного Петра заєватав Танасій Марічку? А с де не світі божім правда, щоб таке діяло ся? Таку статну дівку за вдівця, за такого каліку! А Бог би його побив, того бойка, як він збавити хоче свою дитину.

Ішла з молоком до хати і кляла, що сили стало. За себе і за свого Василя висипала цілу повінь лайок на Танасієву голову. Якби так соте слово здійснило ся — у мить затримбіталиб по Танасієви.

А коли увійшла в хату залила ся гіркими сльозами за нещасної Марічкиної долі. Плакала за неї, за себе бездольну, за весь жіночий рід.

Іван лишив ся коло маржини. Розпрощав ся із Єремієм і трохи не обімлів. Він довго не міг припустити собі до голови, що Танасій ховає у гріб свою доньку. Врешті не було що казати. Єремій побожив ся, що се правда. Чомуж би мав йому не вірити.

А всеж таки хотів би, щоби не так було. Чому? Ніби що йому до того? Між ним і Танасієм виїшла колотнеча, а Василя він сам розвінчав із Марічкою. Зробив, що задумав, а тевер Танасій запре Василеві раз на все дорогу до Марічки.

— От і маєш! Наварив — вищий брате! — промовив у голос Іван і тупнув з досади ногою.

Хибаж він того хотів?

Іван чув, що важкий камінь придавив його душу. Не йшов до хати. Ходив по задвірю і ніпав, чи не пайшов би собі якої роботи. Чув, як у хаті клята Параска, знав, що не минулось би йому. Пасинала би йому таких громів, яких з роду віку не чув. І мусів би мовчати. Він почувався до великої виши, а враз перечував, що грізний удар навис над його головою. Пустихся на брехню мусів був ратувати себе — що буде, буде, а треба було щось робити. І кинув слово, а воно заважило велико! Таке було страшне, що все замовкло. І всі. І ніхто не противився, не дошукувався правди. Тепер настає час, коли зачнуть провірювати, що він сказав, чи правду сказав, а як брехні його дошукаються — гірке йому лихо буде в світі. Почув страх уперше. Жахнув ся перед наслідками своєї брехні.

Петро! Той хромий Петро, цураха йому, тій перекривленій пиці, а диви, куди він посяг! Бігме, вірити гляба. То якби в отсю зиму ніч грім зарокотав, менче би було пуду та дива. Бо з дива не може зійти, що таке Танаїєви прийшло до голови, що він зважився прийняти таких сватів у хату. Ціле село загікає його, плювати муть на нього. А пудно йому, що з того скоїть ся якась причка. То не минеть ся без біди. Ще якби лихо, яке зависло у повітрі, впало на Петрову голову — найби там! Він не варт нічого доброго. Такий котюга! Куди він посяг!

Чим більш Іван думав про Петра і те його сватанне, чим більш усвідомлював собі цілу ту погану постать — тим більша лоть захоплювала його

серце. Хоч куди, а таки він сам давно вже вибрав був для свого Василя Танасієву Марічку. Така гожа дівчинна лише для його сина. І Василь уподобав собі її. Пого син, одинокий давнього та старого роду Руснаків, його Василь заставив її, мав стати під вінець — а тепер його заміняли хромим, поломаним Петром. Тим гугнявим, кривоногим, горбатим, що то першу свою жінку замучив, а тепер посягає по таку ягідку, як Танасієва Марічка.

Іван ішов із вільми і держав їх ще й досі у руді, та як їх потис, трохи не трісли в дужій долоні. Якби так бартка, а якби наскочив на Петра, ледви чи би живий виїшов той із його рук. То ніколи в світі ще ніхто не образив роду Руснаків, щоби потім не носив переломаних костий, як ще його очі на зорі гляділи. Безпешно й Петрови впече ся від Василя, але і він всуне йому свою пайку.

Не знати чому, коли він думав про Петра, в його ухах завжди звеніло инше імено. Не міг його вловити, не допуслав собі до голови. То як гризький докір сумління, що куди не повернеш ся, що не дієш, а він в одно тебе муляс, і ні збути ся, ні всокотити ся перед його жалою: — так коле, так пече, так їсть — і в сні присниться ся, і при роботі стане перед очі, і при їді з ложкою страви в рот лізе, так Івана мулять затаєний боляк, гризе його, як червяк кору здорової гаджуги точить, якесь неуловиме імя. А від того ще більша лють його бере на Петра. Вже знає, що не минути їм обом розрахунку. Нарешті, як з чорної хмари, що ненадійно наскочить в літі . спеку, ізза ґруня, плова

вбе землю і всі плоди на ній, а страшні погої поточинами скелі котять, яких не зрувилаб ніяка сила, так на мозок Івана наскочила з великою ясністю думка, яка душу його гризла, а до його свідомости не могла дістати ся: Аджеж найбільшій винувник Танасій. Він проміняв славний рід Руснаків на якогось калай, покрученого каліку. Він Василя заступає Петром. То не так із Петром у нього поражунок виїде, як із фудульним Танасієм.

Але досить було, щоб насунуло ся на думку Танасієве ім'я, як десь не щезла вся лють, уся охота до відрлати. Іван почував велику свою провину в цїлій справі. Хибаж не кинув він поганюї клевети на Танасієву Докю? Не споневажив його Марічки, його самого, багатиря Танасія? За великим своїм завзяттям він ні разу не подумав, що зробив. Досї бачив завсїди свого Василя і накупав злостю до краминці, до бутина, до спілки, до всіх снільників, між ними до Танасія. Хотів розірвати те, що було противне його думі. І все, що робив, робив для добра своєї дитини. Аж тепер він у перше зміркував, що кривду заподіяв і то велику, і Танасієви, і його жінці й дитині. І як воно минуло ся йому, що Танасій не шукав нагоди до розрахунку?

— А якби так твою Параску хто споневажив?

— мучить його якийсь голос.

Він викривив лице і верг вила з усеї сили під стїву. Сопів важко і скреготав зубами.

— А якби твій Василь не твій, не Руснаків, а десь від люжаса якого? — досинає жару той самий голос.

Іван стогнав із болю.

— А якби так Танасій тебе обезчестив, як ти його? — мов довбіною по голові гатить, так душу роздирає таки його власний біль, його ясно почуття безмежної провини.

Упав на ослин, що стояв під стіною, а головою врубав до деревляної стіни.

Чув серцем — так йому на все втіорили ся очи, — що не ходити по світі такому, не носити голови на карку, хтоб поважив ся на його рід таке наклеветати. А він живе, ніхто його не нападав, і він іще має хіть дерти ся з тим, кого сам скривдив, кого позбиткував!

Страшний жаль захопив його. І страх. Бачив, що кара божа постигла його вже. Коли не зміркував досі, що він накоїв, видно Бог йому очи засліпив, серце заглушив, душу в камінь повернув. Великий гріх його, може Бог святий так болюче покарав його.

Почав тремтіти на всему тілі. Ждав якоїсь потіхи — не приходила ні звідки. Сидів так довго невоворужно. Без думки, без чуття. Примлів, завмер.

IV

— Коло сеї біди, ми на пусто збавляємо свою силу. То не на наші руки дивити таку скалу.

У послід тих слів чотирох хлопців пустили із рук замітницю, якою підважували величезну каменюку.

Замість того, щоб камінь бодай зрушити, як уже не викарбулиги, ми вже другу замітницю розщили. То все пусте! Шкода заходу.

— І я кажу: шкода труду. Адить, який онде корінь. То врізало ся в землю, що най Бог криє.

— Щож мемо дігти? — питаєть ся Танаєїї стурбований.

Він задуман класти повітку коло хати, кошару на вівці, що зимували при хаті, уже призоправ матеріал — від тяжня рубають гаджуги, ріжуть на дошки, обтісують стовпи, підвални, тепер лише повязати, а тут ще треба викопати камінь, що ввиран із землі коло самої хати. То була невеличка плита, заросла в усіх сторін землею. Якби не була так дуже виставала, моглиб на ній класти кошару, але так сторчала, що треба її було викопати. Забрав ся сам до роботи. Став відкочувати. Що рушить городником землю, то за голову вхопить ся. Плита розростаєть ся на всі боки — стає ще раз

то ширша, треба обкопувати широко, копати ся що раз то глибше. Нарешті дістав ся з одного боку до дна. Було се на два лікті за глибоко. Покликав сусідів, заложили замітницю і стали її підоймати. Що рушать — підсувають замітницю — врешті лише «хрусь», гузьир замітниці розщиб ся. Взяли другу — та сама справа.

Постановили, що шкода праці.

Стали лупати молотом. Що гримне ним котрий із усеї сили, молот відскочить, а скала ані кинеть ся. Гримне молотом з десять раз, обірве руки, заки відлунає маціцьку, тонесеньку плитку. Молот іде з рук до рук — усе з тим самим вислідом.

А господарі стоять, покурюють люльки таї делять ся спокійно, як скала глузує із них і ані дрігне від завзятих ударів молота.

Шкода рук! Щадіть, куме, силу на потому. Нічого не вдієте, товкаючи молотом. То, ади, якби муха сіла.

— То треба инакшого способу. Треба розколоти.

І Танасій і Докія і Марічка розбігають ся, кожде в инший бік, шукати тупиці — сокири непридатної ні до чого, хіба камінне лупати. Дітий розсилають по сусідах, чи нема де долота до каміння, або залізного кола, врешті один із тих, що приїшли помагати Танасієви, нагадує собі, що в нього є тупиця. Марічка біжить туди. Заки вона там барить ся, і Танасій і його помічники сходять ся знов коло каменя і оглядають його на всі боки.

— І звідки воно тут таке взяло ся?

— Адіть, — мовив Танасій, — який тут грегіт, яка тут сила каміння. То, думаєте, він один такий? Оце все, що бачите, такі самі скали. Котру сми не пробував рушити — кожда сидить так цупко і так глибоко в землі.

Звернули свої очі на грегіт. Велика царинка встелена самими каміннями. Один коло одного. На верху лише голова, а ціла каменюка вкопана в землю.

— То треба би великої сили, щоби вичистити сей грегіт.

— Ви думаєте, я не пробував? Що сми вже не витратив гроша і все за дармо.

— Кажуть, колись була тут царинка і ані камінчика на ній.

— То давно, кажуть, було, — мовить Танасій, — то все, де мій грегіт і отсей потік і онті царинки, видите, скільки там каміння? — то все були чисті рівні царинки. То ще покійна баба моя пам'ятала, як то були царинки. А одної днини, як ту вичеру убив грім, як ударила плова, така була залива, що насунуло каміння — ото все, що бачите. Тоді й потік отсей вирило, що дна йому не видно, таку вибрало поточину, і ріку відбило на той бік. То грузь із поточини і з онтої кичерн загатила ріку. Адіть, яку добру стрілу має ріка до того місця, а тут відбиваєть ся і забирає що раз то більше ґрунтів людям по тім боці. То все той погой паробив і плиття паніє і потік від того часу масмо такий глибокий та камінистий.

— Що то божа сила!

— А вже найгірше мені з сею плитою. Ко-

шари не притулю деінде до хати, а з сим подій, що хочеш.

Принесли тупицю, принесли два долота. Зачала ся робота на ново. Гримлять удари молота об тупицю, то знов об долото, обспнають ся під ударами відломки скали, значить ся ровець — врешті загинають ся долота, руки мліють від молота, а скала, як стояла, не думає розвцбати ся.

— Тепер уже всему конець. Бачите, що долота позагинали ся. Радби вам помогти — та самі видите: гляба.

— А як би так на мене, я знав би, що робити: Ади, провертїв бих дірку, заклав патрон, тай лише би розсадило скалу. Инакше не порадиш, — мовить другий.

— Тай я думаю, що инак не буде, — признає йому Танасій.

— А я би вам, Танасію, не радив, — перестерігас якийсь розважніщий. — Колиб то не під самою стїною. А то і стїну розібете, і комни розсиплете, а потім хйба кличте толоку, аби вам усе покутали за дщину. Тепер у зимі варко на таке пускати ся.

— Я ще раз кажу: якби так на мене, я не бояв би ся. Наклав би під стїну дров, тай гей-гоп! Обілляв би патрон водою, він лише пишкнув би і розсуиув би скалу.

Стояли і дивили ся непорадио на той вибрик природи і думали, як би то забрати ся до діла. Треба було добре способу добирати. Всі їх заходи розбивали ся об ту неповорушну скалу. Врешті один рішив:

— Нема иншої ради: треба скликати толоку бодай дваїцять мужчин, прилагодити зо три здорові замітницї, тоді обкопаєм іще глібше, звідти розкопаєм землю і пересунемо скалу. Иншої ради нема.

— Таки, що нема!

А поки, будьте вибачні, що сми вам не могли.

— То я вам дякую, панове сусїди, що були такі чемні та вигодили менї. Не наша сила — божа воля. А як му зликати толоку, то буду вас ще раз просити.

Стали прощати ся і збирати знаряди, коли нараз очн всіх звернули ся в напрямі потока. Там виринає в сутках чиясь постать. На її вид, як стояли, полишали знаряди, поставали і дивлять ся. А Танасїй добув люльку таї став її набивати.

Постать у сутгах чим раз наближала ся. За кождим її кроком Танасїй стягав сильїще бровь, морщив лице.

— Як дужі, Танасїю? — чути привїт.

— Мирно, як ви собі?

Танасїй думав, що Іванови Руснакови випала вопри його хату дорога. Чекав, аж перейде, стояв неповоружно, вицїдив привїт, не виїмаючи люльки в зубів. Тимчасом Іван підїйшов до гурта і став витати ся.

— Масте толоку, бачу.

Танасїй кивнув головою, не так головою кивнув, як бровами моргнув.

— Аек, — процїдив крізь зуби, а виїмаючи з них люльку, плюнув перед себе.

— Здоровий каменіще. Є коло того наста-
вляти плечий.

Хвилинка прикрої мовчанки. Очі всіх зверта-
ють ся ще раз ід каменеві.

— А я до вас, Танасію. Хочу заговорити з
вами.

— Щож? Просимо в хату.

— Оставайте здорові! — промовив один із по-
мічн'їв. За ним інші почали знов збрати свої
знаряди.

— Дякую вам, папове сусіди, що потрудили
єя для мене і прошу в хату.

Троха противили ся. Але Танасій забрав усіх
поперед себе і впровадив у двері. Іван був дуже
нерадий, видно се було з його лиця. Запримітив
се й Танасій, та в нього не було охоти розмовляти
з Іваном на самоті.

Посиділи, поговорили ще раз про камінь, до-
бирали на нього спосіб у голові — тим часом
Танасій добув старого квасу з г'огідз і пустив чарку
в рук до рук.

Іван сидів, як на жарі. Він вибрав єя на роз-
мову з Танасієм, але бачить, що не скоро будуть
самі. Танасій не показує охоти пустити ні одного
сусіда, хоч вони нераз уже хотіли прощати ся.
Врешті, як на біду, звернув ся до Івана із запитом:

— Щож ви нам скажете доброго?

Його якби жаливою попарив. Він мав багато
сказати, але не так при людях. Хвилину мовчав.
Що йому робити? Чи встати і забрати єя, раз
на всігди залишити думку про розмову, чи подо-
ждати. Танасій видно догадував ся, яка се буде

бесіда і очевидно хотів мати свідків. Іван довго не знав, що робити. Але чим довше мовчав, тим більше бентежив ся. Врешті сказав собі: „Раз прийшов — мусить покінчити зо всім“. Лише може подождати? Одначе питання Танасія було таке ясне, що мовчати годі було. Він подумав собі: „Може й краще. Перший раз було при свідках — ціла громада була при тому — нехай і тепер чують люди, най розповістуютъ иншим“. І в тій хвилі почув якусь полекшу на душі. Зрозумів, що навіть краще так.

— Я врийшов до вас, Танасію, заговорити за одну річ, вибачайте, що казати му при свідках, але раз мав сми свідків, най будуть і на сей раз.

— Ви чи не за того пусте? Ей забудьте, тай лишим, — перехопів його бесіду Танасій.

Іван помаркітнів. Дуже його вже Танасій споневажував. Якби викинув його з хати, не зробив би йому вже гіршої печести. В його очех блиснула злість, але вмить погамував ся. Почав говорити далі спокійним голосом:

— Добре, що є тут Докія і Марічка. Вибачайте, Докіс, що я вас так знеславив. Прости мені, Марічко, що сми тобі щастє розбив. І ви, Танасію, не памятайте мені, що сми ваш рід споневажив. Свідчу ся вам Паном Богом святеньким, Матінкою божою святою, що сми набрехав від початку до кінця. А вже найдужче вас прошу, Докіс, не клеїть мені за ту кривду, яку я вам зробив. Ви така годна були дівкою, що пари вам не було. Адить, прийшов сми до вас, бо мені світ немилый, Ходжу по землі і памороки біють мені на голову.

Що ми такс надіяв, що ми накоїв? То, як Бог кого покарати хоче, то йому очи засліпить, розум вомішас. Таке й зо мною счинило ся, сам не знаю: що і за яке? Отак з легкої руки ми заговорив — хотів ми сна скорити собі, а то не сна я закарав, ас вам, Танасію, образу наїс, на вас, Докійко, невинну — печесть кинув болючу, тебе, Марічко, зажурив найгірше може за всіх.

Говорив і звертав ся від одного до другого, а всіх, що в хаті були, за свіднів кликав, щоб знали і розповідали всім, кого здібають, яку то кривду зробив Іван Руснак Танасієви і як каав ся свого вчинка.

Сусіди Танасієви сиділи з похиленими головами, одни лише дивив ся йому в очи і хитав головою. Танасії глядів перед себе, просто в вікно. Він, здавалось, не бачив нікого, дивив ся далеко на кичеру, що визирала до нього зза ріки. Бачилось, не чув ні слова з того, що впало тевер, у його хаті. Докії очи зайшли слізми — вона втирала їх нишком, а що раз нові слези світ їй застували. Одна Марічка дивила ся то на Івана, то на деда та нею — великими стрівоженими очима; її лице то заливало ся кровю, то полотніло. Серце било ся до нестями. Вона відчувала, що наближаєть ся велика хвиля. Що принесе їй? Щастє, чи ще більше горе?

Вона ходила вже довший час, мов у сні. Щось таке діяло ся навкруги неї, що вона не знала, як се розуміти. В її зболілій від слез і від горя голові не містило ся, як вона моглаб проміняти свого Васвлька за гугнявого Пстра. Одно лише

знала: таке бувало не раз, не два. Говорили їй про се давні казки, снідали їй ту сумну звістку дівочькі пісні. Скільки то горя вилили дівочькі серця у тих співанках, коли вони їх складали! Не одну вже дівчину заховала стариня в гріб, відриваючи її від милого, а приковуючи до вритного пелюба. І хоч як страшна була для неї власна її доля, вона не мала сили противити ся. Не знала, чи діжде тої хвилі, коли прийдець ся звічатись із Петром, таким противним і душі і серцю. Тепер про се не думала. Буде, що Бог судить. Усе здавалось їй, що Мати божа її не облишить. Що таки все навернець ся на добру дорогу. Але, як воно станець ся — не думала. Не могла взагалі нічого придумати, таї залишила її пробувати що небудь, чи думати, чи робити. Не на її се сили. Але ні на хвилину не переставала вірити, що їй не заподієць ся ніяка кривда.

І ось параз ляляєць ся в їх хаті той, кого вона найдужче бояла ся, її найлютіший ворог, і говорить якісь такі дивні річи. Як лише його побачила, такий острах напав на її душу, що стала трепетати ся, як осиковий лист. Бояла ся з хати вийти. А як він увійшов у хату, її тривога ще дужче проявила ся. Вже таки закамяніла на ослопі коло печі і не рухала ся. А параз слухає і чує такі дивні річи — такі приємні, а заравом такі страшні. Чого їй ніхто не міг по правді розяснити, він так щиро розібрав і прояснив: вона не сестра Василюві! Як дуже вона зраділа від того! Якій уже не лямий їй Петро з цілим своїм снатанисм! Але не знала, чого може хотіти той Іван,

той лютий її ворог! Пощо він приходив із такою звісткою. Аджеж він не ввійшов розрадувати її. І слухала його слів уже з нетаємною тривогою.

А він тимчасом, вомовчавши хвилину, і не діждавши ся ні одобрення, ні спротиву, ніякого слова, почав далі говорити.

Тепер прийшла на мене пора. Вже довше не можу мовчати й носити в душі запертого гріха. Прийшов сми повістувати всему мирови, як сми вас усіх скривдив. Най бих очий не смів поміж людв показати зі сорому, але най бих не двигав на своєму сумлінні чужих сльоз. Я не маю ні дня, ні ночи спокійної. Такої кари, як я зазнав за той час, і ворогови своєму найлютішому не бажаю. Мені так на душі, як би двигав пекольні кари усіх грішників світа. Тому сми прийшов до вас і прошу вас: вислухайте моїх слів і простіть мене і перший раз і другий раз і третій раз.

Говорив се крізь сльози, які завмерли десь на дні зболілої, страдаючої душі.

Докія почала плакати в голос, Марічка стала відчувати дивну полекшу при сих словах.

— Я не знаю, — заговорив гробовим голосом Танасій, — пощо ви се все говорите. Я й без того знав, що все, що ви тоді наговорили — неправда. І як би я був молодший, знав би, як із вами порухувати ся. А що я вже в літах, то лишв розплату тому, що над нами і всіх нас рівно судить. А ви обличіть свою бесіду і як більше нічого не маєте сказати, то вже най не буде в нас по сьому слові більше розмови про тото.

Іван застогнав із жалю. Так його ще ніхто

в житті не споєважив. І то при людях. Але погамував ся. Видно Бог так хоче, щоби він ще більше витерпів за свою провину. Замість того, щоб замовк і ввійшов із хати, він почав далі горигти. У його голосі звучав страшний біль.

— Вірте мені, Танасію, що я ні раз не гнівний на вас за ваші прикрі слова. Я прийшов до вас просити прощення, а ви робіть, що ваша воля і ласка. Я прийшов, бо не маю спокою, караю ся, встаючи і лягаючи. Не маю життя і не му мати доти, доки всего не зроблю, що повинен. Тому сми прийшов до вас і все від вас прийму. Але я не прийшов лише для себе і зза себе. Я розбив своїм словом життя і щастє двоїх молодят: свого Василя і вашої Марічки.

При сих словах вочуло ся неутішиме голоєїше Марічки.

— І доки все було, як було, я не пізнав ваги своєї провини. Гадав сми, що сми лише робив для щастя сина, аби відвернути його від спілки. Але, як сми дізнав ся, що вашу Марічку засватав той гугнявий Петро...

— Шкода вашої бесіди! — перебив йому сердито Танасій.

— Я мусів до вас прийти і вияснити все.

— Я раз казав: не треба!

— Марічка не має попасти в руки Петра.

Танасій встав і гримнув у весь голос:

— Не ваше діло, не вторкайте ся. Буде, як я хочу.

— Марічці вийшли заповіді з Василем. Я стою

на тому, щоб вони звінчали ся! — крикнув рівнож сердито і рішучо Іван, та підвів ся із ослона.

Почали й інші вставати. Затихло ридання Марічки. Обімліло. Її вона і Докія дивили ся, стрівожені і непевні, то на Івана, то на Танасія.

А Танасій промовив спокійно, твердо промовив:

— Моя донька засватана за Петра. За місяць звінчають ся. Так я хочу і так буде.

Повітря комнати роздер божевільний крик Марічки; за ним пішов шалений вибух плачу. Дівчина товкла головою до стіни, заливаючи ся від сліз.

Іван наблизив ся скілька кроків до Танасія.

Протягнув до нього руки і просив, благаючи:

— Танасію, що дісте? Вже я накоїв лиха, тай тепер караю ся. Не губіть тепер ви сєї доньки і мого сина, а враз із тим мене і сєбє. Танасію, я ще раз прошу вас: не губіть моє одят, а найдужче сєвої доньки. Я вас прошу: нехай вони поберуть ся.

— Марічка засватана за Петра. За місяць звінчають ся, — промовив ледяним голосом Танасій.

Почувши сє Іван крикнув розбійно:

— Бог вас тяжко сєрає за кривду наших дітей і : : мою!

Пасунув шапку на голову і вийшов, тріслувши за собою дверима.

Гонило за ним голосіння неспритомної Марічки, гонило за ним викривлене з болю лице Докії.

V.

Марічка летіла без пам'яті перед себе. Одно знала: хутчо до Василя. Щоби її вже не застали, но пайшли, не могли повести до пап-отця. Летіла, нікого не замічаючи. Не знала, куди біжить, хто її минає. Врешті спинила ся перед крамницею. Вбігає. Чого найбільше бояла ся, стануло їй перед очима: нема Василя. Замість, щоб йому кинути ся на груди і розповісти, виплакати весь свій біль, вона побачила Николая. Не хотіла вірити. Одним ще потішала себе: він є ще в другій комнаті. Увійде зараз і вона зможе схоронити ся під його опіку.

Спитала, забираючи віддих у грудех:

— Є Василь?

— Нема, — почувла ся відповідь.

Останки сил полишили Марічку. Стла на ослін і здавила груди рукою. Бояла ся, щоб серце не вискочило. Сиділа так добру хвилю і ле могла віддиху зловити. Врешті, уриваючи на кождому слові, поспитала ледви чутио:

— Куди... віп... пішов?... Де він?..

— У бутніі.

— У бутніі? — повторила, як луна Николаєвих слів, Марічка.

Николай дивить ся на неї і догадуєть ся, що

дуже їй пилюно до Василя. Пізнає се із заплаканих її очей, із блідого лица, яке раз кровю наливасть ся, раз блідше найбілішого полотна чинить ся.

— Тобі, Марічко, треба зараз до Василя?

— Зараз, таки зараз я мушу з ним бути! — мовить, підводячи ся. — Заведіть мене, Николаю, до нього. Можете мене провести? А ні, то скажіть, де мені його шукати, щоб я не вертала до хати, поки з ним не поговорю. Дуже мені пилюно до нього. Велику мені ласку зробіте, як мене справите, куди мені йти.

— Куди тобі, дівче, шукати його в лісах! Хоч би я й вирядив тебе, та не потрапиш. Сідай, я зараз покутаю, що треба, і підемо.

— Николаїку мій, голубе, проведіть мене зараз. За мною шукати муть, зараз прийдуть сюди, а тоді вже все пропало. Проведіть мене, Николаїку, таки вже ведіть.

Так щиро його просила, що не міг відмовити. Ливши свою роботу, загорнув ся, запер крамницю і пішли. Ідуть на вправці. Від разу звернули в верх і йшли ґрунем та щезли людям із виду. Хоч дорога у будини вела крізь село, а потім у потік, і в верхи, Николаї догадав ся, що треба відразу звернути в бік, щоби не показувати ся на селі. Наложили троха дороги через те, що вибрали трудніщу, але він немаче знав, що се найвідповідніща дорога. Ішов передом, добре намагаючи ногами. Марійка ледви поснівала за ним, але йшла останками сил, не оставала. Набрала тепер нової охоти до життя, а враз із нею прибула їй нова сила. Ле-

тіли вихром під верх. Минали царинки вквітлі снігом, дерли ся через ліси, ішли плавми, як і хто від осені не ходив, брили в снігах, завадили ся і знов знимали ся, то одно, то друге приставали і в одно йшли далі і далі. Нікого не зустрічали. Ніхто тут не сидів на сих ґрунях, куди вони йшли, нікому не було сюди дороги. Лише сполошена серна, здивована, що невиданий гість воявив ся тут у зимову пору, стане напроти них, шиялить стрівожені свої очи, параз підкочить, штрикне і впропаде у лісовій гущавині. Там наскочуть на свіжі сліди. Ледви прошепче Николай: „Вовк пройшов недавно“... , обом оглянуть ся, Марічка прискорить кроку і далі дуть ся у верх, путаючи ся на придорожніх корчах ожини, пристелених снігом, провалюючи ся на великих ломах скель. Хоч уже зачинасть ся весняна відлига, зима ще вкриває ґруні, ні землі, ні плаю ще не видно.

Почали спускати ся въ поточину.

— Коби ще отсей ґрунь, що за потоком, тай ще один — тай будемо на місці. Держи-ко ся Марічко, бо з горіща варко сходити.

— Пилуй, пилуй, Николайку! — заговорила до нього Марічка, як до найциріщої для себе душі.

Вона побачила, яка страшна дорога, як не змоглаб вона ніколи в світі дійти сама до свого Василя, якби не поміч Николаєва. А якби була пустяна ся через село, що там би її чекало! Там бизівно найшлиб її, безпечно завелиб на сиду до пона.

Поховзла ся і зсунула ся скілька сяжнів. Потовкла собі ноги, подерла руки.

— Вважай! — крикнув на неї Николай, зловивши її, як трюхи не перссунула ся попри нього і не покотила ся у стромину.

— Нічого, нічого, пилуй Николайку, пилуй. Я тобі до смерти того не забуду. І Василь дякувати ме тобі.

Та Николай став іти помаліще. Він бачив, що не дівчині то снукати ся з ґруня у таку стромину без плаю, без дороги.

— Не треба плувати. Ніхто нас не ме здоганяти. А до Василя ти прийдеш, заки ще сонце зайде.

Дійшли до потока. Він пінив ся, гримів, лопотів по своїому камяному підложі. Летів у безвісти. Ломив ледяний покров, що хотів обіймати його із від обох берегів, а не вспів, хоч яка зима довга була, яка люта. За увесь час зими він зводив шалену боротьбу із Ледовим Дідом, який завзяв ся скувати його, а потік кришив, ломив його силу, рвав його крила, шарпав і ніс ід Чсремшови. При тім гудів, гарчав, а дід стогнав, здавав ся. Не вспів покопати молодечої сили потока. Тепер свігн топили ся, як сонце пригріло, скріпляли сплу потока. Він перемішив свою зимову чорну краску у сталеву, синю, голубу, перекинув ся у сиву, пінив ся і рвав останки ледяного покрова. І хоч за ніч наростали сками на скелях, хоч ціпеніли краї поточини, настала нова днина, пригріло сонце, скріпли сили потока — полетіли у безвісти тонкі, ледяні плівки.

Марічка дивила ся на ту боротьбу потока із

ледяним пекровом, дивила ся, припочиваючи. А
Николай пахкав за той час люльку.

Сонце стояло високо ще. Ледви пересунуло
ся з полудня.

— Щож тебе так гонить до Василя? — по-
спитав урешті Николай, хочачи укріпити ся у своїх
здогадах.

— Біда мене гонить, Николайку.

— Та певно, що не гаразд! — промовив, усмі-
хаючи ся. Він дуже радів, що зміг прислугу зро-
бити Василеши. Знав, що велико він йому pomoже.
А так його любив, як рідного. Не було в нього
побратима над Василя. І радів і сміяв ся в душі
з Василя. Дівчину йому веде в бутини. А знав,
як Василь побивав ся за нею, як до сьогодні не
перестав тужити. Чував і він і Василь, що Петро
залицяєть ся, але не вірив, щоб Марічка подала
слово. А всеж чим далі, тим більше нетерпели-
вив ся легінь, а з ним терпів і Николай. А тут
нараз Марічка вбігає в хату: „Є Василь?“... Буде
тобі дівче, Василь, як він тебе зловить у свої руки!
Буде тобі твого Василя, що тобі кости муть хру-
стіти! — думає собі Николай і підсміхаєть ся під
вусом. У нього повстала у голові нова гадка, але
ще не казав нічого Марічці. Не хотів споло-
шити її.

— Велика твоя біда? — повторив питання.

— Велика, Николайку, адить, прийшов Петро,
той гугнявий, у хату, казали мені одягти ся, вели
до поца. На заповіді хотіли дати. А я загорнула
ся, тай, як штрикла поза потік, тай з ґруня, тай

на дорогу, аж у крамниці опнилася ся. А що там діють мої — не хочу знати.

Радість Николая не мала краю. Огож то раз прислугу пін зробить своему побратимови! А Танасій гей, як він дізнаєть ся, хто то йому спрятав доньку! Іїга! А Петро! Куди то він вирядив ся!

— Ги-ги-ги-ги!.. насміхаєть ся Николай у голос і регочеть ся.

А Марічка собі показала перлисті зуби. Засміяла ся тихо-тихесенько, крізь сльози...

Пішли далі. Знов у верх. Знов без плаїв. Знов під краплистий росою вмивав їх лица. Сонце, хоч із полудня пішло, парило їх, як дерли ся у затиші на ґрунь. Аж на верху припочили хвилинку, віддихали ся і знов пішли почерез полошнику. Дійшли на той бік ґруня. Знов потік. Але вже не такий глибокий. Дійшли трохи не до жерел його. Не багато сходити до нього, не багато на другий ґрунь дерти ся.

— От, ще сей ґрунь і вже будемо.

Дорога була куди лекша і не така небезпешна. Ішли номалу. Николай роззирає ся, парешті звернув у ліс. Потемніло їм перед очима, але лекше стало йти. Нараз ліс проріджуєть ся. Виходять. Перед ними купаєть ся у сонці царника, простора, розлога. Спадає у низ ґруня. Широкий вид із неї простираєть ся. Ліси — ліси, верхи гір, закутані в сніги, а повще сонце обіймає своїми теплими проміннями сей дикчий красвид.

Нараз Марічка крикнула.

— Тут хто сидить?

— Ніхто. Се Лесева Данчукова зимарка.

Перед ними виринула на царині під лісом пелючка хатчина — кошара, в якій Лесьо тримав в осені маржину, доки не перейла сїна, яке він уробив на сих царинках.

Николай спшив ся і став відчімхати барткою сучас із гаджуг. Марічка дивить сп і словом не обзиваєть ся. Вона, задивлена у красу снігових величів, привяла. Так любо їй тут було, що не хотїла б їти звідси. Почула, як дροжать ноги під нею, як уся сила покинула її. А то ще далї до рога перед нею. Нараз Николай промовив, розвіваючи її задуму:

— Бери, Марічко, сучас, помагай менї пестп.

Набрала, скільки змогла. Несе її не питає, куди.

Наблизили сп до зимарки.

— Я тебе, Марічко, лишу тут.

Глянула на нього здивована. Звідки він знав її думки? На вид зимарки вона погадала собі: колиб уже тут, колиб далї не їти. А ось він справді лишає її. Та параз якась тривога обхопила її. Що він її лишає? На довго? Верне по неї? Чи що?

— Василь приведу сюди. Він тут уже недалїчко у бутинї. Не треба, щоб ти їшла між люди. А так ніхто не знати ме.

Аж тевер вона на правду палкала ся. Лишить ся сама одна в верхах, у снігах, ні живої душі тут не буде. Ніколи не запускала ся сама так далеко. Ніколи не була на такій безлюдній самотї. А ще зки Василь? А як приїде? Чи лишить ся Николай із ними? Вони самі одні? Дрожить на всему тілі. Дивить ся. Не знає, лишити ся, чи противити ся?

Але згадала, що там шукають її, поведуть до попа. Заповіді вийдуть, під вінець її поведуть. З Петром! З хромим, гугнявим Петром звяжуть її навіки?

— Лише чи не заперта зимарка? — промовила, як станули під нею.

— Леєво евій чоловік. У бутині робить. Він не прогнівить ся, — мовить Никола і підважує барткою двері до зимарки.

Відекочили. Николаї і Марічка опинили ся в зимарці. Перейшли кошару. Николаї натпенув на другі двері і перед ними відчинила ся малеєєнька хатчина, в якій спав Леєво, дозираючи маржини.

За хвилю тріскала у печі ватра. Весело етало в хатчині. Зразу, як увійшли, повіяв на них мороз, тепер він із кождою хвилиною етав вилазити із стін зимарки — така студінь счанила ся у хатчині, що руки терили. Але тепло, яке розходило ся від ватри, повеселило хатчину. Никола етав глядати за чимоеь. За хвилю добув із полиці горнець, — знав, де його шукати, — виїшов на двір, витер їсе енігом, зачер четого енігу і приставив до ватри. Із бесаг, що їх виніс сюди, добув кукурудзяної муки.

— Звариш свому Ваєплеви кулешки. Тай я при вас похарчую, як виїдемо. Оставай здорова. Я за яку годинку верну.

— Гостіть здорові, — промовила Марічка, як він уже почав щезати за ґрунем.

Вона стояла довго перед хатчиною і дивила ся перед себе. Відчувала велику полекшу на душі. Як вона останніми часами мучила ся, скільки пере-

терпіла! Васпль забив ся кудись світами, щез із села. Що не видивляла свої очі за ним, не показував ся ніде, що не наслухувала, чи не причуєть ся їй його голос — ані слиху. Тенер уже гаразд знає. Він у бутині. Нів днини йшли, заки добили ся і то ще не дійшли. А в хаті чим раз ставало гірше жити. Петро вже не виходив від них. І хоч як утікала, хоч як сокотила ся, щоб не лишити ся з ним на самоті, від того не ставало їй лекше. В одно чула його гугиїтис. І вже пераз здавало ся їй, що вона прикована до нього на ціле життє, що вже ніколи не перестане гугиївіти в її ухах його деревляний голос. Лише ще не доторкнув ся її ані разу. Взагалі, як приходив до них, то як прихромав до ослона, вже не кшав ся із нього, доки знов не відхромував до дверей.

Один лише яснійший промінь проблис у їх хаті, як Іван Руснак врийшов. Здавало ся зразу, що він утовити її забаг на віки. Але потім вона почувала такі щирі його слова, що мало серце їй не розірвало ся із радощів. Весь свій жаль, який мала досі до Івана, вилила у тих сльозах, примирила ся із ним, булаб його по руках цілувала, того Васплевого дєдя. А потім прийшли ще страшійці дні. Її дєдьо завзяв ся. Як сказав, так став лагодити її до вінчанія із Петром. Вона не вірила, не думала, щоб у гріб хотів її законати власний її дєдьо. Аж ось сьогодня все прояснило ся, бодай було не дочекало. На даві був рух у хаті. Дєдьо совів, кричав, мама плакала, потім прийшов Петро. Дєдьо вирядив її одягти ся. Підуть давати на ововіди. В одній хвилині щось увірвало ся

їй у душі. Уся надія, яка жила що в ній досі, покинула її. Нема того, що мав її виратувати із пекла, яке втворилося перед нею. І вона одяглася, схопила ся і втекла. Втікалаб світами від лихої своєї долі.

Чогось злякала ся. Стоїть тут далеко від села, від людей, які напосіли ся на неї, а страшно їй. Ануж хтось бачив і зараз прийдуть і возьмуть її і силою заведуть до пап-отця. Вже так би її сокотили, що не вирвалась би із їх рук. І не минулоб її люте горе.

Стривожена оглянула ся на всі боки. Така німа тишина, аж лячно. Сніги блистять у соняшних проміннях, аж осліплюють зір. Там десь курять ся верхи, обсновані серпанками мричі. А ліс чорніє — глухий, мовчазний, що криє він у собі? Не скаже, не промовить. Якісь страшні очі прозирають крізь його щільни. На Марічку палетів новий страх. Се ліс промовив до неї своєю тасмною мовою, і його вона ще гірше налякала ся. Він не то, що люди. Перед людьми втечеш, схорониш ся, бодай на пустий ґрунь, бодай у ліс, а як ліс схоче тебе притягти до себе, ніхто не дасть тобі захорони. Вона дивить ся навкруги себе і щось пригадуєть ся їй. Нераз чувала, як старенька бабуся-прядільниця казала їй у довгі зимові вечері казки, чудесні, чарівні, і в тих казках вона нераз згадувала поляну на верхах гір, ось таку царинку, як ся, серед лісів, де погн людської нема, а на ній мавки свої ігри-танці виводять. Лише то п літі, а тспер ще зима лежить на горах. А все ж таки не чула себе така сво-

бідна, як досі. Оглянула ся ще раз і побігла до хати, зачиняючи щільно двері за собою.

Ватра почала притухати. В хаті сутеніло. Марічка докинула хутко сучця до ватри. Як розгоріло, на хаті стало ясніще. Вода кипіла. Марічка згадала, що Николай наказував їй, стала засипати кулену.

Сіла коло печі, вслухувала ся, як тріщить ватра, стала спокійно дожидати.

Почула якусь любу радість у душі перед невідомим.

VI.

— Васильчику, легішкку мій годний, орле мій бистрий... — лебеділа Марічка, дивлячи ся Василеві в очи.

Він обіймив її шию, а руки в нього тремтіли. Стояли так на краю ліса і дивили ся в слід Николаєви.

— Голубко моя, Марічко моя! Біднятко мові! Яка жура на тебе впала, скільки ти перетерпіла. Але тепер... тепер усе скінчило ся.

— Якби не Николаї, я булаб уже скінчила сьогодні в Черемошевії струї.

— Марічко моя...

Василь обіймав її дужче, притягнув до себе її голову і злучив свої горячі уста з коралевими губами дівчини. Марічка не пручала ся. Притисла свою грудь до Василю, повисла йому на рамени. Її очи почали заходити млою. Вдивила ся у Василеве лице і не бачить нічого, лише два блиючі огні в його очий. Так млісно зробило ся їй, що він піддержати мусів її, щоб не впала.

Хвилини уносня тревала недовго. Марічка отрясла ся, схопила ся, — до голови приплила їй давво забута думка: То досі завсіди, як склонила ся у Василеві обійми, боролася, щоб не ослаб-

нути, щоб не стратити свої сили. Чула се, що тоді горе настало для неї. Ніколи не піддала ся. І тепер, хоч давно вже не була з Василем, хоч дуже давно, як він цілував її губи, пестив її — і тепер вона знов отрясла ся із млости, випростувала ся, і стала говорити про цілком инше.

— Добре, що Николай прийшов вчора з тобою і почував з нами.

— Ти бояла ся?

— Я так бояла ся, щоб ти не прийшов сам.

— Мене бояла ся?

— Тебе, — мовить і дивить ся йому з усмішкою в очи.

— Хіба я такий страшний?

— Не страшний... Але я бояла ся тебе.

— А прийшла до мене.

— Musіла прийти. Але добре, що був із нами Николай.

— А тепер він пішов.

— Ну, то що? Ти будеш чемний. Диви, яка гарна днина.

— Для нас Бог святий дав таку гарну днину.

Диви — небо, як рибяче око, чисте, чисте... а сніг блистить, якби зорі порозсипав по землі, Марічка, чи може де бути краще, як тут. Сідай, глибоко.

Він скинув кожух і розстелив його на землі. Сіла. Марічка склонила головку на його груди і пригорнула ся до нього. Дивили ся перед себе. Над головами у них почав свою чарівну розмову старезний ліс. Гаджуги дивили ся на них і усміхали ся до молодят. Де не взяла ся мушка і за-

бреніла коло них. Обом зраділи. Перша вістунка весни прилетіла пошитати їх. Сонце гріло, що Василеві в кштарі було ще за душою. Розішпав його і обгорнув ним голонку Марічки та став шкряпати її горячими поцілушками. Марічка пригорнула си до його теплого тіла, і лежала так, не порухуючи си. Слухала, як било його серце. Кождий його удар дрожжю переймав її всю.

— Любочка моя! Ти дуже мучила ся? — поспитав її ніжно Василь, гладячи її золоте волоссе.

— Дуже, Васильку, мучила ся. Страх, як велико я терпіла, як очи свої я за тобою видивляла. Як ти привиджував ся мені, як пераз ненадійно ти ставав коло мене і заговорював до мене. Я чула твій голос — оберну ся, а тебе нема. В ночі прокидаю ся і дивлю ся в вікно, а там ти стоїш, чи був ти коли в мене під вікнами?

— Був, Марічко, був. Я не менче тужив за тобою. Лише прийшли такі часи, що я мусів забрати ся у бутни і тут уже весь день при роботі, як божа душа — не знаю, що жию. Так гарую. А в вечер натомлений, хочу вснути — і тоді ти, голубко, ти, моя чічко, вриваєш до мене і я дивлю ся на тебе, а ти сяєш, як зоря, ти пиваєш ся своєю красою перед моїми очима, воркуєш коло мого серденька, о, тоді я був дуже нещасливий. Тоді все ставало мені веред очи. Як то ми кохали ся, як стелили собі життє, як нас розлучили. І тоді я бачив, як ти побиваєш ся, як бідуєш. Колиб не те, що не верну до ранка, я летів би до тебе. Нераз пускав ся в дорогу. А погадаю собі, як ти

втекла раз від мене, думаю: чи любить вона ще мене?..

Марічка пригорнула ся до нього ще сильніше, стала благати:

— Не згадуй того, Васильку. Як и казали ся. Як я побишала ся тоді за тобою. Як дуже я тоді за тобою тужила. Я зараз хотіла вертати до тебе. Я так бояла ся, щоб ти не лишив мене.

— А до мене що раз страшищі вісти приходили. Казали мені, що Петро заходить до вас, що ти за ним, що він уже заспатав тебе.

— Ти віриш усему тому?

— Я лише кінчив свою роботу. Бутин став мою душею. Мені здавало ся, що сей бутин останнє мое діло, найважніше діло мого життя. Скільки я мав перенон — я боров ся із ними завзято: голову покладаю, а не піддам ся. Чим страшищі вісти приходили до мене про тебе, тим лютіше рани кєршавили и мійому серці, але росло, кїншало мое завзяте до бутина. Я мусїв пайти десь забуттє. Я ще й хотїв лишити добру память по собі. Я мусїв довести до ладу сей бутин, щоб знав народ, що Василь Руснак не пустий шибай-голоша, що він завзятець, що він не скорить ся нікому, не унаде, його не підкосиш, не зловиш, що головою покладе, а не вступить. Такий Василь Руснак! Такий буи завсїди, такий лишить ся й далї.

— Мій любий Васильку! Я побивала ся за тобою, як та мізерна, бідна пташечка, лишалась я без гніздечка — мій князь, мій коханий Василь пішов від мене, а я сама лишила ся, горюючи, пудьгуючи, тугуючи за ним. А хижий яструб на-

оставив ся п кітї свої мене зловити. Так долї-
тав, так присїдав, так присекачував, що, от-от —
і збавив би був мене життя.

— Не був би збавив! — крикнув з усєї сили
Василь! — Не був би збавив! — повторив, випуе-
каючи з грудий глибокий стогін полекшї. — У
мому чересї був для нього дарунок. Сталевий, бли-
скучий. Не бун би він дїкдав доторкнути ся тебе,
моя ти лїдко, не був би він дїкдав зловити тебе
в свої кітї, моя ти зіронько! Не бун би він забрав
тебе до своєї хати, моя ти пташко-щобетуївко!

Пригорнув її до себе, притис, аж руки її при-
мліли. Бояв ся, щоб не вирвав хто йому сього
дорогого маєства.

— Мій князю, моя ти дружино! Я в хатї з
туги вяла, з жалю викла, з горя сохла, потавала,
а ти не забував на мене ні на хвилинку. Ту ве-
лику роботу робив, людий з бїди вєв ся виводити
— і про мене гадав. А що ти мав перетерпіти!
Яке твоє було горе велике!

— Моє горе було страшне! Я не знав, що
ти думаєш, що ти робити хочеш? Чи з добра,
чи з бїди ти за Петром? Чи ти забула мене, чи
силують тебе твої? Не знав я того. Аде одно я
знав: що я люблю тебе, що я присяг собі: тебе
ніхто не доторкнєть ся, доки мого життя.

Сягнув до череса.

— Бачиш?

— Куля?

— Для Петра була призначена.

Марїчка стрепенула ся.

— Васильку!

— Не ходити по світу тому, хто простягне по тебе руку!

— Ніхто, ніхто вже не посягне по мене! Я твоя, твоя, на віки твоя Марічка, Васильчику мій солодешкий, голубчику мій коханенький, мій орло полощинецький.

Кинула ся йому на груди, обіймила його шию та стала вкривати його лице горячими, палкими поцілушками. А потім приснула, із її очей перлисті сльози, як студена, хрустальна вода бє із укритого жерела в скалі. Усе білі, усе рознач, уся туга розлуки довгої виліла ся у цих її сльозах. Що заспокоював її, що пригортав до серця, що поцілушками вкривав — не міг утхочирити її плачу. То як мандрівник у пустині, на смерті, засуджений, найде параз поживу й воду, і смерть, що косу вже над ним завісила, десь відлетить і в ньому оживає надія на нове життя, він усю свою радість сльозами проявить, так плакала Марічка. Плакала, що стільки горя перетерпіла, плакала, що так намучила ся, плакала, на радіщах, що те горю минуло ся, на віки відлетіло від неї. Вона ж коло нього, коло Васильчика свого. Ніхто, ніяка сила не розлучить їх, ніхто не відорве її від нього! Тепер починає ся нове життя для неї. Всі сумніви, що їх закинув у її душу Васильків дедь, він сам розвіяв. Вона не сестра Васильєви. Вона його дружиною стане. Коханою, дорогою жінкою.

Аж ось глянула йому в очі і налякала ся.

Що вона там побачила, що вихопила ся з його рук і зірвала ся на рівні ноги? Та він придер-

жав її за коліна. Пригорнув їх до своєї голови. Як сидів досі, ливився й далі сидючи, і держав її в дужих своїх руках.

— Встань, Василюку. Пусти мене... — просила ся.

Хотіла вихопити ся. Держав. Нараз пустив. Побіг за нею. Хоч як утікала — дигнав її. Стояли, обіймивши ся, задивлені у себе, заслухані у власний віддих, у биття своїх сердець, у хвилювання грудий. Якийсь дивний чар обсотав їх голови, їх постаті повязав в одно, обсипував їх тьмичми, незримими, перозірваними шитками. Чим далі, чули, що вже ніяка сила їх не розірве. Забули за світ увесь. Над головами в них шумів ліс, промовляючи до них рівною мовою любови, проміні сонця золотом обслунали їх, у їхніх стіп цвілі перші весняні цвіти. Білі їх головки, кучеряві, стелали ся їм під ноги. Ціла природа співала їм великий гимн любови. Вони стояли неворушно. Велухували ся одно в думки другого. Розуміли свої думки, свої почування, свої бажання.

Лице Марічки приблїдло. Таке стало ясне, таке поважне. На ньому проявив ся у повній силі настрій вижидання. Лише тремтіли її руки, лише вмлівали ноги під нею. Ледви тримала ся на них.

Нараз здрігнули її очі розкішною усмішкою, втворили ся її уста, а Василеві губи прилипли до них. Марічка дивила ся на нього немов крізь марку, чула, як легким рухом руки він повернув її кудись, веде... Ішла, плала, — керма вихопила ся її із рук.

— Марічко, моя люба княгине, чітко моя пишна...

— Мій ти соколойку, моя ти порадоїко, Васильку мій сдиній...

У їх стій стелили ся густі мричі; як повінь береги ріки — пишноували поточини, ізпори, долини; над їх головами лясало сонце, як шовкові нитки розстелили ся його проміні, продираючи ся крізь фюю смерік.

Вони обійко немов у зачарованій світ попали. Раз сиділи мочки і дивили ся перед себе. Бачили, як той сивий туман мричі провалюєть ся крізь верхи, як один верх за одним приривас, пеначе в купілі пегріти ся на сонці, а останки густої мричі чіпають ся його боків, ніг, заки він обтрисєть ся із них до чиста і заясніє у всій своїй зимовій повазі, нагріваючи своє зморожене тіло у несміливих проміннях весняного сонця. Раз ізнов стояли проти себе і дивили ся собі в очі. Шукали відповіді, чи справді все те на яві, чи їм так снить ся? Щасливий усміх, дотик руки розганяли їх тривогу і вони кидали ся собі в обійми. А то знов сміяли ся пустим діточим сміхом, пападала їх пустота, Марічка втікала, Василь ловив її, здоганив і трохи не до млости доводив своїми нестоцями...

— Зазулько моя нишненька, душко моя срібненька, охото моя солоденька! — шепотів задиханий, паздїгнавши її, а очі — мов жар, мов блискавки...

— Дружиню моя дорога! — мовить лагідно Марічка, смирна, вся віддана йому. Такий бун певинний погляд очей її, така безмежна щирість...

Він, як той Черемош буїний, вона, як молода гаджуджка, що роєла над його берегом і параз підмулена його биетриною, склонить єя на його хвилі, впаде в обійми його вод, слабонька, немічна, пливе куди несе її струя. Така була безепельна Марічка в його руках, пила, мов та гаджуджка, куди він рвав її з собою.

— Потіхо моя єдина...

— Я тебе, як зірочки, риглядала, ой, князю мій, князю єолодкий.

Ще раз і ще раз і ще радість свою виливала в любих словах, щаслива, що знов зійшли єя. Вона не надіяла єя, щоб так хутко єкінчила єя вся її мука, щоб так прудко настали кращі часи. Колиб не той — ніколи не промовила, не назвала його іменн — вонаб далі очи свої видивляла гіркі єльози вроливала. Як ненадійно впадо на неї велике щастє. А чи не розвість єя воно?

Ніколи! — чула відповідь його.

— Ніколи він її не лишить, не кине? Не піде за иншою? Не осміє, не знеславить її? Вона би смерть заводіяла собі. Онтам на дні Черемона глядалиб єтуденого її тіла. Вона у мавку перекинулася би і його одного шукала би. Світи перелетілаб за ним. Кудиб він не пішов, вона була би коло нього. І найшла би таку годшну, що він би був її. І вже ніхто не тішив би єя ним. Вона одна!

Звідки такі думки? Як він поємів би лишити її, як міг би? Вона ціле його життє. Він ливє доти жив, доки ніхто не поєгав по неї. Хто наблизив єя б був, він мав тому її собі вкоротити віку.

А всеж таки вона, що мала, все завірила йому.
Що буде тепер? Доки так жити муть невінчані?

Він перебивав її сумні думки:

— Марічко, розрадо моя! Хто би то сим журив
ся! Журю лишім на інші люди! Нам тепер весело
буде жити! Ми мемо набувати ся. Ти мені хатку
меш веселити, ти мені подвірячко меш красити, ти
мене меш тішити, мою самоту меш розганяти.

А в неї пробивав ся господарський інстинкт.
Виринала перед її очима картина будучого їх щастя:

— Господарю мій великий, стараннику мій год-
ний... Як ти меш д' хаті набликати ся, я тобі буду
ворітця розкладати, дверці буду тобі отворати, стіл
буду тобі застеляти, їстог ли буду тобі давати. Я
своїх ручок не му жалувати.

Як итаника щобегала. Виспівала трохи не всю
іділлю свого жіночого життя.

— Я тобі вірно буду служити.

Василь у почутті своєї сили і переваги над нею,
у відсутті своєї власти пригорнув її до грудній і
притис, що міг, кріпко. А вона, в пагороду за таке
сердешне признання, стала далі розпливати ся, роз-
п'яжена:

— Я тобі городи му сипати, я тобі садочку му
доглядати, я тобі коровки їдою, овечок тобі до-
гляну. Васильку мій солоденький, Васильку мій
сдиний.

Мишали ся від нестощів, горіли від любовців,
пийшли від слів солодких, обіймів, поцілунків.

А дії плили за діями. Розкішні, поїдні, гарні
весняні дії.

Зима щезала на очах. Де знід снігу продерла

виринає перед Василем питання: що вотім? куди відтак? Він знав, що тепер із Танасієм не говорити. Такий уже лютий на нього, що твердий буде між ними порухунок. Казаки шукати, дав уже знати шандарям, що пропала йому донька. Він свідім того, хто її сховав, лише не знає, де сховав. І сам впронав. Пішла чутка, що шукають Василя і Марічки. І не знати, чи ніхто не знав, де дішев вони, чи всі знали, але мовчати вміли, завсідн найдеть ся добра якась душа, що стане розважувати Танасія, до жиного донече йому своїми жалісними словами, але де їх шукати — не скаже. Пішли вісти по селу, що Василь кинув усю роботу, передав Николасви, а сам поїхав з Марічкою до Босії. Інші казали, що бачили його и Дорії на Букошинї, як їхав до Ромуїї на роботу. Тепер уже кождий бачив їх обоє як піїздили з села, лише кождий и инїїї порі і кождий показував инїїїї напрям. Танасїї — що слухав, потім гонив від себе вістунів, бив жінку, збиткував дрібні діти, Петра й на очі не міг стерпіти. Сказав йому навіть: „Не вмів сокотити — вибачай. Ми вже собі, як були давнїше — чужї“. Почав утїкати перед ним, а що Докія ніколи з Петром не була добра, він перестав навідувати ся. Танасїї одного хотїв: дістати в свої руки Марічку. Що він думав зробити із нею? Сього не знав ні він, ні хто не дізнав сяб від нього. Але піїти їх, розлучити, знеславити дївку, бити, катувати, до громадського арешту заперти, щоби лише заспокоїти своє ображене серце. А Василеви то так відгрожував ся, що будь він не Василь і не Руєнакового роду, він як лїст триплеті дрожав би, слухаючи самих

погроз. Василь добре знав, який гостинець лагодять йому Танасій, як здибають ся вперше.

Отож тепер війна на всі боки. Його дедьо — що найлютіший ворог, тепер Танасій — Маріччин дедьо, а ще бачив нового ворога, що досі був великим йому приятелем. Він знав, як картас о. Савчук усіх, що на віру сядять — невінчані. І тевер нераз він бачив себе в церкві. На проповіді, мов громи, гомонять великі, зневажливі слова проти всіх, що Господа ображають, божий закон ламають, на віру сядять. Той кине жінку, та чоловіка і сходять ся до купи і як худоба. Гірш худоби. А люди дивлять ся на се і потурають. „Слава Ісусу“ — кажуть, стрічалоци таких грішників. Господа Бога самі ображають, здоровлячи такого грішника божим іменем. То не „Слава Ісусу!“ то палежа-лоб сказати при стрічи: „Гривнику, безбожнику, обривнику Господа Бога святого!“... Не було за крепких слів, щоб споневажити таких, що живуть у дикому подружжі. А тепер він, якому о. Савчук був щирим дорадником — пішов тоюж дорогою! Які будуть між ними відносини? Чи найдеть ся яка рада? Якби бодай його дедьо, Іван, не був із ними у гніву, моглиб якось полатодити з пан-отцем. А так... Він пристуєву не має до хати. Тепер ще більш розів ся дедьо, бо снілея доходить до доброго кінця, бутин теж, осчовь і вже підуть дараби. А там і край роботі. І чим більш радів Василь, тим дужче обкипала гнівом і злостю Іванова душа. Він в одно ще мав надію, що Василь тровалить ся із бутином, а він, Іван, возьме сов-ла снілку з Гершком у руки. Тепер уже пропала надія. Що правда, Марічка перепо-

віла йому розмову Івана з Танасієм, але він не сподівався нічого доброго.

Нараз приходить Николай:

— Твій дедьо лагодить хату.

— Для кого?

— Для тебе!

— Хто?

— Твій дедьо, Іван Руснак.

— Для мене?

— Ніби для вас обоїх: для тебе і твоєї Марічки.

Василь почав ще раз розпитувати. Нарешті зрозумів, що його дедьо знає все, що сталося, де вони є, що се він прислав їм ліжнички.

— То не твої ліжнички? — питаєть ся здивований Василь.

— Перший — то мій, а сих три — то ваші. Твого дедьа.

Не міг вийти з дива. Як се стало ся?

Цілком просто. Сам прийшов дедьо Іван ід Николаси в крамницю. І Николай не міг начувати ся, як відчинили ся двері, а в них станув старий Руснак. Він ще не був у крамниці ніколи. Сидить, люльку пабиває, за товар розпитує, як мука стоїть у цїні, який торг, чи вдержить ся крамниця? Николай, як міг, усе йому розтолкував. Потім зійшли на бутин. Він знов, що знав: робота вже кінчить ся в лісі. Трохи не все вирубали, а що лишило ся, будуть кінчити нарік. У Львові згодили ся на се. Тепер спускають ризами миглюють. За дві неділі скінчать усе. Тоді муть передавати, розраховувати ся. Питав, як вийде спілка? Ни-

колай пояснив, що трохи не в двоє заробить кож-
дий, що працював у бутині, за зиму, ніж иншими
роками. А силітники дістануть свій процент від
вложених паїв. Будуть звертати паї? Медви. Паї
ливуть ся, бо спілка возьме ся до иншої роботи.

Тоді Іван запитав несподівано, де він, Василь?
Дув у бутині. То він так вивів бутни.

Але тепер де він? У бутині відаї нема.

Не знати. Зрештою нащо йому знати?

Він відаї із Марічкою.

Не знати.

Николай не має чого боятися. Він близько
знає, де Василь. Нехай Николай прийде до нього
до хати, він передасть Василеві ліжники. Лише,
щоб Василь не знав про те.

Із сими словами виїшов із краминці.

А тепер п'ятох робітників від ранку до пізної
ночі лагодять нову хату. Іван не таїв ся: для
Василя і молодой невістки.

Уже і в пан-отця був. Вже все уложене.

Василь слухає і з дива зійти не може. В його
серці родить ся нове почування: вдяки і любови до
свого деда. На коліна внав би перед ним, по руках
цілував би його, по ногах, якби він був тут перед
ним.

А враз із тим почуваєть ся в його душі но-
вий приплив свіжої сили до праці, охоти до бо-
ротьби із супротивностями, завзяття до витривання
у найбільших трудах.

Марічка і Николай слухають, як він оповідає
їм широко, яка тепер чекає на них праця — ди-
влять ся на нього заслухані і вірять, що кожде його

слово здійснить ся. Нема вже такої сили, що оперлась би його волї.

— Я певний, — мовить Василь, — що дедьо приступить до спілки.

— Я знав се вже давно, — усміхасть ся Николаї, — лише не мав тобі говорити. То тобі дарунок на весїлле від дедя.

Василь сухає щасливий і на radoцax не знає, що сказати. . .

VII.

Нагло зачав віяти полудневий вітер. Був такий сильний, що трохи побоїв із хат не звергав, а теплий такий, що млісно робило ся. Люди, що виходили в кожухах, ледви двигали їх на плечех, так їх ослаблював сей весняний вітер.

Що була ще зночи зима, диви, аж там показуєть ся царника, руда, як її зима ще з осени вкрила, а сонце пристріло, мричі в ночі її сполокали, вона зеленіти починаєть ся. Здавало ся, що той вітер їсть зиму-сніг.

Із ґрунів спливають потоки води. Де лише є яка заглибина, зараз проширає понід сніги вода до неї, чурить, спливає по склонах ґрунів, доки не получить ся зі снігоною водою з інших верхів. А вже поточини оживили ся, як ніколи. Стільки в них шуму, стільки гуку! Великі каменюки котять ся чим раз нище, проналюють ся одні через одних, а з води добуваєть ся немов підземний громіт. Місцями зібють ся в одну загату — вода спиняєть ся, пінить ся, колотить ся, продираєть ся поміж камяну загату і стрімкі урвисті береги потоку, рве землю, шутер, нову зарву продере і летить з побідним усміхом далі у низ. Нові води, що надпливуть із горіща, лише обдивлять ся, що тут дїє та

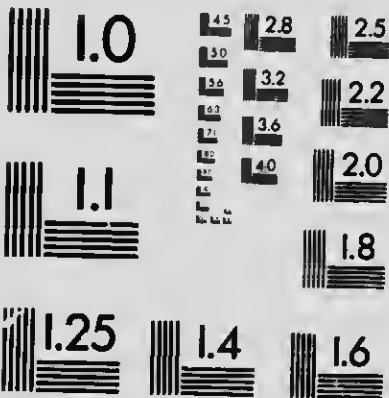
запора, здивовані обкрутують ся коло кожної каменюки і шубовснуть у нове руслло, продерте у березі поточини. А ще пові не вдоволять ся тим, щоби проїти спокійно. Вони вже чують силу за собою — іде їх що раз більше, згоняє їх із царшок і скельних верхів безупинний подув вітру і теплі сонячні промінні. Уже мають шурнути поміж скельну запору і зарваний беріг, параз заграс із ними коріння високої гаджуґи, що похилила ся над зарвою. Одна мить і на їх хвилях спливає земля знід гаджуґи; забрали і затопили, полесали з собою, а в снадціні полишили своїм нацадкам докочати зачате діло. Уже нема спокою гаджудзі. Що надиліве хвиля, земля знід її коріння розсипаєть ся, корінні плавають неначе вужі-вощи, іграють ся із спіненими водами потоку. А хвилі перстять їх, цілкують, маниють ід собі, увільнюють їх з обіймів землі. Зачинаєть ся любовна ігра води з гаджуґою. Задирилі шепоти, пусті перегони, з ними йдуть уемінки, обійми... А хвиля гонить за хвилею, а кожда маниєть смереку д' собі, показують їй нові світи в погоні на спіненій струї потоку. Гаджуґа стоїть поважна, насулена, коли налетить блистріца хвиля її зачне ігру з коріннями гаджуґи, вона перехилить ся над потік, гнївним оком кинє, схвильована стрепенє головою-вершком — хотїлаб спинити небезпешну забаву. А гнїв її ще більшає, що вже вернути до свого становища не в силі. Чим раз хилить ся, клонить ся, чим більш гнївна, трівожна, що раз більше безсильна.

Над вечір налетїла велика струя. Там, до запора зробила ся, вєть ся вже шалена крутіж. Вода

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

закінчила, закітлувала, до дна пірнула і звідти з великою силою вискочила з гору, одним розмахом вдарила об зарву під гаджугою. Не видержала розрашена земля. З розшарпаного лона віддерся остаток, що держав корінь гаджуги, і величезна смерека провалилася з лопотом, ломотом, громотом наперекь поточини. Вершком вломила скілька гаджуджок по тім боці потоку, сама скупала ся в студених водах. Зачала ся нова гра хвиль потоку з гаджугою.

А води все більшає, більшає, її сила чим раз дужчає.

Найбільше лютували сухі потоки. Се одинокий час у році, коли вони могли покрити до схочу своє кам'яне лono, виснажене жаркими проміннями літнього сонця. Тут уже, мов громи гриміли, так лопотіли кам'яні брили, перекидувані водою з місця на місце. Терли боками об себе, головою били, збивали собі всі острі роги, всі грані, а дорогу устелював їм дрібний шутер, або зернистий пісок. Ніщо не спинювало тут води в її розгоні. На кождому ступені добирала нової сили, летіла стрімголов у бердо. Не було ні в жолобній, ні по її боках ані дерев, ані хащів, навіть трави тут не засївали ся. Що не спалить у літі спека, звялить мороз у зимі, вирве з корінням весняна повінь. Зачала ся руйнуюча праця води, підпомагали її великі кам'яні брили. Що рушить ся з місця такий скельний велит, торощить усе своєю головою, нійкий камінь не опреть ся йому, а вже найдужче, що все за ним гонить, паче окаяне. Куди пройде той каменіще, вода бере вже без найменшої опори менчі

камінні, дрібніші шутер, скельні обломи каміних брил. Все те летить у стромину, реве, гуде і клекотить. Десь по дорозі перекинула рука людини воринис через сеї сухий потік, дбайливий господар відмержував свої царинки від сусідських. Ціла та кам'яна навала у дикому своєму розгоні одним розмахом здула з землі воринис, а порчянки одні розкинула по царинках, одні забрала з собою. Летить грізна, розсатаніла, скажена, ніситься, прискає, розмітує камінні, гупотить, дудонить, мов громом грюкотить, чим раз сильніша, чим раз страшніша, із кожним рухом, при кожному кроці більша й могутніша. Долицями вже з берегів виривається, то городи реве, то хати підмулює, то шовкові царинки в каменнестий зарінок перетворює-казить. Доки не простелить ся наперек дороги, доки не вгатить ся клином у русло ріки.

Шалені герці сухих потоків. Весняні, вольні ігри.

А там здовж потоку від його жерел до місця, де вливається у Черемош, більш, як на мильо, простягло ся село. Хати і царинки, городи й сіножати, і знов хати і царинки. По обох боках потоку. А здовж над берегом всть ся вузка доріжка. Вона, мов гадина, крутить ся з одного берега на другий, попід скали, понад поточину мостами, кашницями обставлена, мурами забезпечена... Що року в осени виходять усі мешканці села — по п'ять-шість днів роблять і сяк-так її проведуть. Бодай на зиму буде. А перший подув весни, перші збурхані поди — там урвало кашницю, тут раки знесло, фашинис забрало, там міст зірвало, тут змело дорогу рівно

зі скалою. І ті, що клали її і ті, що їздили нею всю зиму, не пізналиб і місця, куди вела дорога; — якби там споконвіку русло потока і ніщо, як лише кам'яне його дно, вічне шутровище. Так грають буйні хвилі, що люди стоять над бергами і руки ломлять. А пробіжать води, опадуть — з дороги ані сліду, а русло потока — куди воно не перскинуло ся! Ані пізнати, де було торік, де псзаторік. Цілком нове корито вирили собі води і плывуть ним до найближчої зливи. А вбє плова ґрунї, знов робота потокови. До останка забере дорогу, урє кілька царинок, захопить де дробя, де теля на царинці, або і хату підмулить, оберне, знов змінить русло, або й на двоє-трос рамси розцибнеть ся. І знов до найближчої зливи, до свіжої повені.

А дороги вже люди не роблять до самої осени. Пуста була би їх робота. Карають ся шутровищами, або взагалі возами не їздять — верхи конем переходять ся. А виїздять із хати, чи в місто, чи до церкви, в трівогою оглядасть ся на небо та обдивлюють хмари, верє чи не вдарить злива, не відорве їх від хати і від маржини на скілька днів, аж доки не пробіжуть розгуляні води потока.

Дивні, необчислимі жарти дикого, гірського живла!

А Черемош гудє, грізний, дужлий, розгуканий.

Перш усеґо залєє прибережні шутровища, виповнить ціле своє кам'яне ложе, що віки цілі його рвав, лютуючи у вузких своїх берегах. Уже захопив прибережні глеї. Ристь ся в них, шарпає, дере

дівку землю. Не допоможуть їй трави, що встелили царинки попад берегами ріки. Що шкеле корінне травиці для гнівної води! Великий шмат царинки розколов ся, відірвав ся від свого вікового гнізда і ледви чи міг розпроцати ся з рідною нивою, як вода проглотнула його. Від разу, якби не було ніколи тої життєвої сили, що лучить зерна піску, дрібки землі в одно, розлетів ся, розкришив ся, розсипав ся захоплений пласт землі на тисячі, мільйони частин-дрібок, розвіяв ся на дні ріки. А вода далі карбулить зарву -- тепер уже легше йде їй злочинна робота.

І вільхи, що густим лісом укрили береги ріки, і вони не допоможуть землі у безсильних її змаганнях із сніженими водами. Вони найдужче держать у купі глеї. Між ними, тими сумними вільхами і їх земельним підложем, витворило ся тайком, за німою взаємною згодою тісне співжиттє, а кождий рік, кожда весняна чи лїтня повінь кріпляє його. Вільхи держать цупко коріннями глеї в своїх обіймах, глеї скріпляють силу вільх, всі свої життєві соки дають їм на воживу, радїють кождим свіжым листочком вільх, кождою новою галузкою деревин, кождим молодим пасемком. А прийде вовінь, зібють ся води, зачнуть гримати карбулені камінюки, гатити захоплені по дорозі ковбки дерева — гляди: там ухопило вільху, там вода обіймила цілий їх острівчик, далі вкрила землю, рве її, шарпає зверху, знов деінде перехилило деревину, поперехрещувало гилле, суччє, там перевернуло велічезну вільху, але поки що не було сили в воді забрати її — не змогла вирвати всего коріння. І так лежати ме

деревина і соромом вкриватись не, що її коріння вистаплене на денне світло. Вода розгорне його, винорнає всю землю зноміж нього, відонбає найменчий камінчик, вмис його і лишить збсзещене, обдерте, голе — на віки, як прийде слущий її час, як ослабне її міць, її сила. А покищо кипить залята боротьба хвиль ріки з громадою прибережньої вільщини.

Бистра струя ріки лочинає шукати, кудиб то її пробрати ся на ярибережні царники. Ог, падбала обнижений беріг. Колісь плив сюди потічок із під груня і тут він вливав ся до ріки. Ліси зрубали, вода не стало, потічок щез, але лгонька заглубина лишила ся. До неї наблизили ся води ріки, увірвали ся в поточини, лстять на перегони. Чути в їх гомоні радість, що успіли вирватись на волю із вузкого русла ріки, тепер їм воля ногуляти по царниках, патїщитя ся повною свободою. Незвісне тягне їх до себе, рве їх далі і далі. Хвлялі за хвильми, чим раз їх більше, в одно силькіці більше до збитків охочі. Замало їм уже місця в поточині, уже розлили ся скрізь по царниках; дивлять ся, розглядають ся, рух свій спинили, роздивляють ся цікаво, куди вони полаля. А тут ужс чують, як клекотять за ними нові хвилі, велика сила йде їм на підмогу. Залиля неї царники, встелили їх намулом, піском, а то й шутровищем, що лише лояло за ними з ріки у поточину, а тут уже нова навала ярогнала їх назад до ріки. Тільки не приянила ся зачата ними робота. Тепер уже така сила води лерехолила ся на царникя, і вдираєть ся ще і ще, що, де були царини, де, як сніги стояли ся,

зелень вкривала землю, — одно море спіненої, розбурханої, розгуляної каламутної води.

Люди виходять із хатів, що розложили ся на горбочках, стоять над берегом, доки захопила їх царини вода, а зір у них мутний, плече похнюплене. Що лишить їм отся вода, як уже сплине. Чи не зробить із їх веселих царинок камяного гробовища, мертвого шутровища? І ляк їх обхоплює: доки що буде прибувати вода? Чи не загрозить їх хат, чи не захопить їх статків, чи не затопить маржини? Пізно до вечера не сплять, ночами вартують, ватри кладуть, і все звертають свої очі в горівний бік, звідки садить і садить в сдно непереможна сила.

А ріка вже несе на своїх хвилях, що змогла де захопити горінцями.

Там вирвала гаджуґу з корінем, несе її, а корінь увесь у воді поринає, лише десь на підводну скалу зіпреть ся, вирине і покажет ся у всій своїй силі.

Так цунко сидів у землі і таки взяла вода, — шепочуть ледви чути люди проміж себе, а лиця їх бліднуть із остраху.

— Ади, ади, дараба! — залунав новий оклик.

— Якійсь покванив ся і збив уже дарабу, тай от — яке його!

— А чому не присилів добре?

— Ой, присилиш! І вужву урве, хочби й дротяну і кіл вихопить із землі, і дерево знесе, якби до нього присилив. З такою водою нема жартів. Най Господь святій милує.

Дараба падлетіла і з усєї сили вгатила в кашвицю, що на ній стояла бер. Люди, що бачили се.

заперли віддих у грудях. Нема більшого нещастя, як колиб знесло кладку. Ніяк не дістанеш ся на той бік. Дараба розколола ся на двос. Такий був сильний удар, що розірвала вужви, але другим кінцем таки сперла ся на каминці. Застогнали видці. Вони розуміли добре, до чого йде далі. Вода підхопить дарабу з обох боків каминці, піднесе її під саму бер, а на її широкіх крилах зачне синювати ковбки. А от — уже й зачала ся музика. Дараба скрипить, пищить, лонає об язання бери, а що налетить ковбок, гримне з усеї сили в дарабу. Піде такий гук, як від гарматнього стрілу. Нюки що ще відбивають ся всі ковбки від дараби і летять поїд бер стрілою далі. Люди за кождим наближеннем ковбка спирають віддих у грудях, а пройде — скидають важкий тягар із душі. Що правда, нема вже в них багато надії на вратованне бери. Вода в одно прибуває, ледви чи додержить ся кладка до вечера. А ночи безпешно не перестоїть. Скільки разів повінь — люди вистоюють по обох берегах, групами, і слідять, що дієть ся з беррю. На неї так тяжко здобути ся. Як возьме вода, не раз і пів року не можуть допросити ся, щоби получили заріче з селом. Ночами вистоюють на берегах і наслухують, чи не тріщить бер. А коли заскриплять бервена у чонах і нема ніякого сумніву, що вода забрала кладку, один оклик жалю, один стогін лунає по обох боках...

Аж ось надлетіли два ковбки і вгатили в дарабу. Один з них від разу заповор гузьвром під дарабу і всунув ся до половини. За той час наскочив на нього другий і ляг понерек нього, опираючи

ся об дарабу. Лежав так наперед ріці. В одну мить збила ся коло дараби на сих двох ковбках ціла громада. Що надлетить який, уже не просунеть ся. Сей зіпреть ся під дарабою, той висуне свій гузьир на неї, инший занується між ковбки. Їх бервена розложили ся, як довгі руки, на ріці і ловлять уже все, що навлине. Зачав робити ся великий стрім. Ковбки плвуть, летять, гатить об стрім, спинюють ся на ньому. На строму скрипить, тріщить, лопотить. Стогне, плаче, гуде, рсве, гримить.

Нараз, хто стояв над рікою — охиув із жаху. Що не було вже в людий надії, щоби бер могла вратувати ся — тепер станула їм перед очі страшна дійсність. Із горіща надлетіла в шаленому гонї нова дараба. Із такою силою гонила, що дух людям заперало. Чим більш близила ся ід бер, ставало яснїще, що летить просто на стрім.

Бевсвх!

Цїлий стрім затряс ся. Ковбки потисли, посунула ся під силою удару перша дараба. А як цїлий стрім овер ся на задньому її кінці і тепер наляг на нього та пригнув його трехи не до дна ріки, передній край вискочив із води і нанер з усеї сили на бер. А в туж мить і ковбки і друга дараба майже незамітно пересунули ся через бер і коли увільнені із строма ковбки почали розпливати ся по воді, видці із берсгів побачили, що там, де була бер, плве свобідно вода, нічим не спинювана, грізна, страшна. Лише приберсжні бервена кладки сплили за водою і гритулили ся до берсга. У них почали

бити з новою силою ковбки, стали тріщати бервена владби, доки і їх не забрав збурханий Черемош.

Тепер уже плили ковбки і ковбки і десь поміж них проштрикне гаджуджка, там вільха, урвана водою із берега, там знов дараба, сильно ушкоджена довгою дикою мандрівкою.

Величаво плили ковбки. Тепер їх пора. Уже з зими наскладано їх при берегах, щоб перша повінь забрала їх і поспела мільями цілими в долину, до їх вилловлюють і у дараби збивають.

Ковбок пливе, ледви гоїдаючи ся, мов стріла летить, а хвилі води котихають його. Доки на струї, він пічим неспинюваний летить, що аж за очі ловить. А наблизить ся до берега, гениє з усеї сили об кашницю. Такий від того йде гомін, неначе би далекий грім гуркотів десь у верхах. А як спряжуть ся два три ковбки, яку то гру вони зачнуть, як переганяють ся, щоб скорше плисти один від одного. Пливуть, доки не спинять ся на яким строму. Тоді вже звязані, бесильні, лежать і ждуть, поки не увільнить їх рука Гуцула, що, в малу воду, бовтаючи ся по пояс, а пераз по пахи в воді, строми розбирає.

А поки — вода раз у раз прибуває, ковбки пливуть, пливуть, кашниці розбивають, ґрунта розшарпують і пускають з водою, номагають Черемошеви в його роботі нищення.

Минають дні. Віє теплий вітер із півдня Карпат. Топлять ся останки снігів на ґрунях і кичерах. Шумлять потоки, купаючи ся в зимових заметіллях у строминах та поточинах. Гуде Черемош, несе на

ешіених хшлях, що лиш захопить, збиткує, що зарве розгуляна вода.

Царинки вкривають ся свіжою зеленню. Ожидливість ся фоя смерік, берези мов у вінку, у дрібному листі.

А люди ходять понурі понад береги ріки і ломлять руки, вкривають лица сумом на вид руїни, яку полинає по собі вода, спливаючи в царинок, відслонюючи подерті, пошматовані береги їх городів, їх нив.

Нарешті обертає ся вітер, слабіє, втихає. А над гірською долиною розливають ся лагідні, ніжні проміви весняного сонця.

На березом ріки великий рвх.

У високіх миглах лежить дерево готове до славу. Коло нього пораяють ся люди: одні розбирають мигли і сунуть ковчки на підстелених дугарях ід берегові ріки, одні збивають там дараби, одні спускають ризами останки дерева із бутна. Чути оклики остороги, там заклики, щоб дерево спускали, одні обчислюють, инші перечать ся. Навкруги горять ватри. У них приємлюють гаджуджки, а відтак обвивають їх коло стовпів, крутять розкрути. Там кілки тешуть, онде керми тагодять. Як у великій фабриці.

— Завтра пускають перві дараби! — дунає по всіх усюдах веселій гол секманшча.

— Завтра пускають дараби!

Всіх очі звертають ся мимохить на воду. Черешмош буйшище, дужній, але повинь, та страшна весняна повинь, минула. Води ще дуже багато, але

від тепер аж до пізної весни, трохи не до літа, було її в одно доволі. Всі дараби можуть пройти, а ще води не обмечить ся.

— Ото, якби покійний Юра. Той уже вертав би з Вижиці.

— О, той не втернів би був, щоби ще позавчера не скочити на дарабу.

— То був раз керманч, царство йому небесне!

Над вечір спустили першу дарабу на воду. Присилена тугою вужвою колесала ся весело на блистрих хвилях ріки. Ні раз се її не здивувало.

Окликам радості не було кінця.

До пізного вечера не вгавала праця, не втихали голоси. Кожний кванив, щоби був на завтра готовий із своєю дарабою, кожний хотів гонити її першої днини. Кінчили своє дивно діло.

Запала ніч. А праці ніхто не лишав. Горіли великою полумінню ватри й кидали багато світла. Високо в гору знимали ся густі дими й стелили ся по сусідніх кичерах. Від світла ватер ще чорніщі ставали темні ґрунї, що, немов сонні ведити, дримали спокійним сном. Що їм там гамір сотні людий, що їм огні десятка ятер. Пусте!..

Нараз заясніло на сходї небо, возолотили ся долиніні краї хмарки. Ще хвиля, ще, а на небо викотив ся повний місяць і осріблів своїм світлом долину ріки. Поблідли чорні ґрунї, кинули глибокі тіни в поточини. А місяць, розглядаючи ся во долині, побачив, як тасмні якісь тіни снують ся поміж дерева, накликають ся, гунають сапінами, сокирами.

Здивований клікнув на хмарку, вона надлила, протерла йому очі.

Почав ще уважійши приглядати єя:

Хто такий ворунить своїм гомоном тивинну очі?

Пізнав Василя. Такий усміхнений, розрадуваний, щасливий.

Ах, то той, що світ узяв єя перевертати. Він знає його по від сьогодні. Чнейчі, мільони літ знає його. Вічно того самого.

Успокоїв єя й усміхнув єя своїм старечим усміхом. А звертаючи єя в нищий бік, докниув:

— Пробуй, небоже, доки не обірвеш собі рук, доки не обгорять тобі крила.

Надлетіла хмарка, заслонила йому : це і місяць забув про Василя, про увесь той гурт — його очі обіймали що раз нових людей, нові події і всюди він бачив одно, усеєму він знав один кінець.

І пієна усмішка пережитого старика ще дуже че викривила його лице.

В Криворівні 6. листопада 1914.

Тогож автора вийшли:

А. Володиславич: Орли, комедія в чотирох діях.
Львів, 1908. Накладом Української Видавничої Спіль-
ки. Ціна 3 кор.

А. Крушельницький: Трівога, Драма в трьох
діях, Коломия 1910. Ціна 3 кор.

